

UBEZPIECZENIA W ROLNICTWIE

materiały i studia

68

KWARTALNIK 68/2018 ISSN 1507-4757

ORGANIZACJA, EKONOMIKA
I PROBLEMY SPOŁECZNE

OCHRONA ZDROWIA
I REHABILITACJA

USTAWODAWSTWO I ORZECZNICTWO

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

DOKUMENTACJA I STATYSTYKA

Ubezpieczenia w rolnictwie

Materiały i Studia

KASA ROLNICZEGO UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO
WARSZAWA 2018

UBEZPIECZENIA W ROLNICTWIE MATERIAŁY I STUDIA

Kwartalnik Nr 68 z 2018 r.
ISSN 1507-4757

Zgodnie z komunikatem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 18 grudnia 2015 r., Kwartalnik uzyskał liczbę **5 punktów** w parametrycznej ocenie czasopism naukowych i został wpisany do części B wykazu. Kwartalnik przeszedł pozytywnie proces ewaluacji **IC Journals Master List 2017**, uzyskując wskaźnik **ICV (Index Copernicus Value) w wysokości 72,66**.

Kwartalnik jest wydawany w trybie „early birds”.
Wersja online dostępna jest na www.krus.gov.pl.

Rada Programowa

Przewodniczący:

prof. dr hab. Marian Podstawka, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Członkowie Rady:

dr n. med. Claudio Colosio, prof. UniMi, Uniwersytet w Mediolanie, Włochy
prof. dr hab. Paweł Czechowski, Uniwersytet Warszawski w Warszawie
prof. dr hab. Andrzej Czyżewski, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
dr Ryszard Droba, prof. WSAS, Wyższa Szkoła Administracyjno-Społeczna w Warszawie
prof. dr Hans-Joachim Hannich, Uniwersytet w Greifswaldzie, Niemcy
Marek Jarosław Hołubicki, Radca Prezesa, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
dr hab. Beata Jeżyńska, prof. UMCS, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
dr Erich Koch, Sozialversicherung für Landwirtschaft, Forsten und Gartenbau, Kassel, Niemcy
dr n. med. Andrzej Kosiniak-Kamysz, Dyrektor Specjalistycznego Szpitala im. Dietla w Krakowie
prof. dr hab. Andrzej Kowalski, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB
prof. dr Peter Lundqvist, Szwedzki Uniwersytet Nauk Rolniczych w Alnarp, Szwecja
dr Ewa Markowska-Bzducha, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. K. Pułaskiego w Radomiu
prof. dr hab. Wanda Sułkowska, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
dr hab. n. med. Anna Wilmowska-Pietruszyńska, prof. UR, Uniwersytet Rzeszowski
dr hab. n. med. Andrzej Wojtyła, prof. PWSZ, Państwowa Szkoła Zawodowa w Kaliszu

Redakcja

dr Aleksandra Hadzik (redaktor naczelny)
Grażyna Szymańska (zastępca redaktora naczelnego)
dr Wojciech Nagel (sekretarz naukowy)
Magdalena Wachnicka-Witzke (sekretarz redakcji)
Urszula Straszak-Jakovljević (redaktor techniczny)

Redaktorzy tematyczni

ekonomia: prof. dr hab. Andrzej Czyżewski, prof. dr hab. Andrzej Kowalski,
prof. dr hab. Marian Podstawka
ubezpieczenia: prof. dr hab. Wanda Sułkowska, prof. dr hab. Maciej Żukowski, dr Wojciech Nagel
statystyka: prof. dr hab. Bolesław Borkowski
prawo: prof. dr hab. Paweł Czechowski, dr hab. Beata Jeżyńska, prof. UMCS
ochrona zdrowia i rehabilitacja: dr hab. n. med. Anna Wilmowska-Pietruszyńska, prof. UR
dr hab. n. med. Andrzej Wojtyła, prof. PWSZ
redaktor językowy: (j. polski) Urszula Straszak-Jakovljević
redaktor techniczny: Urszula Straszak-Jakovljević

DTP: Igor Zalewski

Adres redakcji

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego – Centrala
00–608 Warszawa, al. Niepodległości 190
tel. 22 592–66–88, 22 592–66–86, 22 592–64–07
e-mail: kwartalnik@krus.gov.pl

W numerze

Od Redakcji

Wstęp do wydania

5

Organizacja, ekonomika i problemy społeczne

Ocena zmian kanałów dystrybucji ubezpieczeń wśród gospodarstw rolnych

Tomasz Czuba, Aneta Oniszczyk-Jastrzębek

7

Assessment of changes in insurance distribution channels among agricultural holdings

Tomasz Czuba, Aneta Oniszczyk-Jastrzębek

23

Ustawodawstwo i orzecznictwo

Problematyka ubezpieczenia budynków w Polsce – ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw rolnych

Damian Walczak

38

The problems with buildings insurance in Poland – with a particular emphasis on agricultural holdings

Damian Walczak

51

Katalog osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników (część I)

Katarzyna Rodak

63

Catalog of persons covered by farmers' social insurance (part I)

Katarzyna Rodak

85

Ochrona zdrowia i rehabilitacja

Kompleksowa terapia bólu dolnego odcinka kręgosłupa pod nazwą Szkoła Pleców w Centrum Rehabilitacji Rolników KRUS w Jedlcu jako odpowiedź na niską skuteczność terapii konwencjonalnych

Ewa Wojtyła, Waldemar Dziecioł

105

Comprehensive therapy for lower back pain under the name Back School at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec as a response to the low effectiveness of conventional therapies

Ewa Wojtyła, Waldemar Dziecioł

120

Varia, recenzje, debiuty naukowe

39. Międzynarodowe Kolokwium pt. „Wizja Zero – Światowa Strategia Prewencji w Rolnictwie

Magdalena Szewczyk, Magda Wieczorkiewicz

135

39. International Colloquium called "Vision Zero – World Strategy for Prevention in Agriculture

Magdalena Szewczyk, Magda Wieczorkiewicz

146

Od Redakcji

Szanowni Czytelnicy!

Oddajemy do Państwa rąk kolejne – 68. wydanie naszego Kwartalnika „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia”.

W artykule *Ocena zmian kanałów dystrybucji ubezpieczeń wśród gospodarstw rolnych* przedstawiono sposoby sprzedaży ubezpieczeń zarówno w tradycyjnych kanałach dystrybucji, jak i w alternatywnych, które są tańszą i często bardziej efektywną formą dotarcia do gospodarstw rolnych, a także pozwalają towarzystwu ubezpieczeniowemu na zachowanie pełnej kontroli nad procesem dystrybucji. Autorzy podjęli się oceny wybranych aspektów zmian w obrębie sposobów sprzedaży ubezpieczeń w Polsce, ukierunkowanych na rozpoznanie znaczenia tradycyjnych i nietradycyjnych kanałów dystrybucji produktów ubezpieczeniowych w sektorze rolnym.

W następnym artykule poruszono problematykę ubezpieczenia budynków w Polsce – ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw rolnych. Autor sformułował pytania badawcze: czy wyłącznie ubezpieczenia budynków rolniczych powinny być obowiązkowe oraz jakie, poza regulacjami dotyczącymi obowiązkowości, powinny być działania dotyczące pomocy osobom poszkodowanym? W artykule zaproponowano propozycje zmian w tym zakresie.

W niniejszym wydaniu zamieszczamy pierwszą część artykułu *Katalog osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników*. W maju 2018 r. wprowadzono nową kategorię osób objętych ubezpieczeniem społecznym rolników, tzw. pomocników rolnika. Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników niewystarczająco definiuje szereg pojęć z zakresu podmiotowego ubezpieczenia społecznego rolników. Brak jednoznacznych interpretacji przepisów oraz orzeczeń sądowych będących podstawą wykładni prawa w tym zakresie stwarza wątpliwości zarówno dla samych zainteresowanych ubezpieczeniem społecznym rolników, jak i dla pracowników KRUS oraz osób orzekających w tych sprawach. W artykule podjęto próbę przedstawienia wyżej wymienionych problemów oraz zawarto pewne wskazówki dotyczące zmian legislacyjnych.

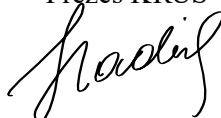
Kolejne opracowanie poświęcone jest schorzeniom kręgosłupa, na które najczęściej cierpią rolnicy, tj. bólom dolnego odcinka kręgosłupa. W poprzednim numerze autorzy poddali ocenie skuteczność oraz efektywność różnych metod w leczeniu bólu pleców. Tym razem przybliżają czytelnikom kompleksowy program edukacyjno-leczniczy pod nazwą Szkoła Pleców, który prowadzi Centrum Rehabilitacji Rolników KRUS w Jedlcu. Polega on na edukacji rolników, którzy przebywają na turnusach rehabilitacyjnych w zakresie przyczyn zagrożeń związanych z pracą, ergonomii pracy w rolnictwie, psychoterapii oraz nauki zachowań zapobiegających schorzeniom układu ruchu.

W dniach 15–17 maja 2019 r. na Uniwersytecie w Kordobie odbyło się 39. Międzynarodowe Kolokwium Międzynarodowej Sekcji ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie, zorganizowane przez Sekcję we współpracy z Kasą Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego oraz gospodarzem wydarzenia – Uniwersytetem w Kordobie. Relację z ww. wydarzenia oraz założenia Wizji Zero przedstawiliśmy w artykule pt. 39. Międzynarodowe Kolokwium pt. „*Wizja Zero – Światowa Strategia Prewencji w Rolnictwie*”.

Mamy nadzieję, że artykuły zawarte w niniejszym wydaniu okażą się dla Państwa interesującą lekturą.

Z wyrazami szacunku –

Prezes KRUS

Aleksandra Hadzik

*Tomasz Czuba, Aneta Oniszczyk-Jastrząbek**

Ocena zmian kanałów dystrybucji ubezpieczeń wśród gospodarstw rolnych

Streszczenie

Współcześnie wzrost oczekiwań konsumentów oraz rozszerzająca się konkurencja to czynniki, które wpływają nie tylko na zmiany w strategii towarzystw ubezpieczeniowych, lecz także na podnoszenie standardów obsługi klienta. W segmencie rolnym przewaga konkurencyjna towarzystw ubezpieczeniowych polega w głównej mierze na zidentyfikowaniu kluczowych korzyści dla nabywcy i wyróżnieniu oferty na tle konkurencji. Dlatego też dystrybucja produktów ubezpieczeniowych – obok strategii produktu, ceny i komunikacji marketingowej – służy osiągnięciu najwyższego poziomu jakości usług ubezpieczeniowych dla gospodarstw rolnych.

W opracowaniu zaprezentowano sposoby sprzedaży ubezpieczeń zarówno w tradycyjnych kanałach dystrybucji, jak i w alternatywnych, które są tańszą i często bardziej efektywną formą dotarcia do gospodarstw rolnych, a także pozwalają towarzystwu ubezpieczeniowemu na zachowanie pełnej kontroli nad procesem dystrybucji. Celem artykułu jest ocena wybranych aspektów zmian w obrębie sposobów sprzedaży ubezpieczeń w Polsce, ukierunkowanych na rozpoznanie znaczenia tradycyjnych i nietradycyjnych kanałów dystrybucji produktów ubezpieczeniowych w sektorze rolnym. Zrozumienie istoty tych zmian może być elementem przewagi konkurencyjnej na rynku. W artykule wykorzystano źródła wtórne, obrazujące zmiany zachodzące w kanałach dystrybucji, oraz dane pierwotne pochodzące z badań bezpośrednich zrealizowanych w 2019 r. Badania pierwotne są ilustracją sposobów sprzedaży ubezpieczeń w segmencie rolnym w Polsce. Analiza opiera się na porównaniu oraz ocenie procentowych zmian udziału różnych kanałów dystrybucji w sprzedaży ubezpieczeń.

Słowa kluczowe: badania rynkowe, dystrybucja, gospodarstwa rolne, nowoczesne kanały dystrybucji, tradycyjne kanały dystrybucji, ubezpieczenia.

* **Tomasz Czuba** – dr n. ekonom., Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Gdański; **Aneta Oniszczyk-Jastrząbek** – dr hab. n. ekonom., prof. UG, Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Gdański.

Panuje powszechne przekonanie, że przewaga konkurencyjna przedsiębiorstwa związana jest z jego korzystniejszym usytuowaniem na rynku w porównaniu z konkurentami. To korzystniejsze usytuowanie przedsiębiorstwa na rynku nie przesądza jeszcze o możliwości osiągnięcia przez nie przewagi konkurencyjnej – jest ono jedynie czynnikiem zwiększającym szansę jej osiągnięcia¹. Przekształca się ono w przewagę konkurencyjną dopiero wówczas, kiedy umożliwia:

- zwiększenie efektów działania (np. wielkości sprzedaży) bez konieczności ponoszenia dodatkowych nakładów lub przy nakładach mniejszych, niż ponoszą konkurenci;
- zmniejszenie nakładów przy danych efektach działania (a więc bez ryzyka jednoczesnego zmniejszenia efektów, czego nie unikają konkurenci, którzy zmierzają do redukcji ponoszonych nakładów).

Należy zgodzić się z Markiem Jackiem Stankiewiczem, który pisze, że dynamiczny charakter systemu konkurencyjności polega na ciągłym budowaniu i umacnianiu potencjału konkurencyjności przedsiębiorstwa. Dopiero nowy potencjał konkurencyjny daje podstawy do utrwalania przewagi konkurencyjnej. Planowaną pozycję konkurencyjną można zatem uzyskać poprzez wykorzystanie instrumentów konkurowania opartych na nowym potencjale konkurencyjności i przewadze konkurencyjnej². Potencjał konkurencyjności przedsiębiorstwa to system zasobów materialnych i niematerialnych, umożliwiających zastosowanie instrumentów skutecznego konkurowania³, który wpływa na budowanie przez przedsiębiorstwo zdolności konkurencyjnej. Dzięki owej zdolności osiąga ono pozycję konkurencyjną, rozumianą jako miejsce podmiotu na danym rynku w relacji do jego konkurentów. W sytuacji, gdy dane przedsiębiorstwo dysponuje atutami cenionymi przez rynek, może utrzymać wysoką efektywność i tym samym pozycję konkurencyjną w dłuższej perspektywie czasowej⁴. W związku z tym zdolność konkurencyjną przedsiębiorstwa należy rozumieć jako takie umiejętności podmiotu, które świadczą o skuteczności konkurowania na rynku, w tym zdolności do działania i przetrwania w konkurencyjnym otoczeniu. Jest to zatem zdolność przedsiębiorstwa do generowania szeroko rozumianej wartości (w tym również

¹ W. Wrzosek, *Przewaga konkurencyjna*, „Marketing i Rynek” 1999, nr 7, s. 2.

² M.J. Stankiewicz, *Konkurencyjność przedsiębiorstwa – jej istota i źródła* [w:] *Czynniki wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw i regionów*, red. M. Haffer, W. Karaszewski, Toruń 2009, s. 83.

³ E. Skawińska, *Reakcja na zmiany a konkurencyjność przedsiębiorstw* [w:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002, s. 64.

⁴ G. Gierszewska, *Budowanie konkurencyjności przez polskie przedsiębiorstwa w latach 1990–2009* [w:] *Zarządzanie międzynarodowe. Konkurencyjność polskich przedsiębiorstw*, red. G. Gierszewska, J. Kisielnicki, Warszawa 2010, s. 108.

bogactwa i dobrobytu społecznego poprzez oferowanie lepszych, m.in. jakościowo, oraz tańszych dóbr i usług). Zdolność konkurencyjna pozwala określić źródła przewagi konkurencyjnej danego podmiotu rynkowego, dlatego istotna jest ich identyfikacja oraz wykorzystanie.

Można wyróżnić dwa klasyczne źródła przewagi konkurencyjnej⁵:

1. Sfera zasobów przedsiębiorstwa – większe i lepsze zasoby, którymi dysponuje przedsiębiorstwo w procesie działania oraz sytuowania się na rynku. Dotyczy to zasobów materialno-rzeczowych, zasobów niematerialnych, zasobów pracy oraz zasobów pieniężnych.
2. Sfera umiejętności przedsiębiorstwa – szerszy zakres umiejętności oraz ich wyższy poziom, przejawiające się w zdolności organizowania procesów pracy oraz w dziedzinie rozpoznawania otoczenia i jego preferencji.

Wśród wymienianych w literaturze innych źródeł przewagi konkurencyjnej można znaleźć⁶:

- doświadczenie przedsiębiorstwa,
- reputację przedsiębiorstwa,
- skalę działania przedsiębiorstwa,
- dominującą pozycję przedsiębiorstwa na rynku,
- dywersyfikację działalności przedsiębiorstwa.

Zatem wydaje się uprawnione stwierdzenie, że wybór określonych kanałów dystrybucji przez towarzystwo ubezpieczeniowe może stanowić o jego rynkowej przewadze konkurencyjnej w sferze umiejętności. Ważne jest jednak, aby w zmieniającym się, dynamicznym i coraz bardziej cyfrowym otoczeniu dostrzec możliwości, które mogą przyczynić się do uzyskania i powiększenia tej przewagi.

Rewolucje informatyczna i komunikacyjna sprawiły, że przedsiębiorstwa zbierają, przetwarzają i wykorzystują informacje do zdobycia wiedzy, np. o rynkach czy potrzebach klienta. Wraz ze wzrostem dostępności zasobów większe znaczenie ma umiejętność ich wykorzystywania i łączenia w unikalne kombinacje, niż samo ich posiadanie przez przedsiębiorstwo. Prawdziwą wartością przedsiębiorstwa jest dopiero umiejętność odpowiedniego połączenia zasobów i zdolności⁷. Posiadane źródła przewagi konkurencyjnej same nie zmieniają się w tę przewagę. Aby było to możliwe, zasoby i umiejętności muszą zostać ukształtowane i wykorzystane w sposób wyróżniający dane przedsiębiorstwo spośród jego konkurentów⁸, co wymaga budowania nowych jakościowo relacji z otoczeniem.

⁵ W. Wrzosek, *Funkcjonowanie rynku*, Warszawa, PWE, 1998, s. 62.

⁶ W. Wrzosek, *Przewaga...*, op. cit., s. 3.

⁷ E. Cyrson, *Nowy paradygmat strategii konkurencji [w:] Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002, s. 20.

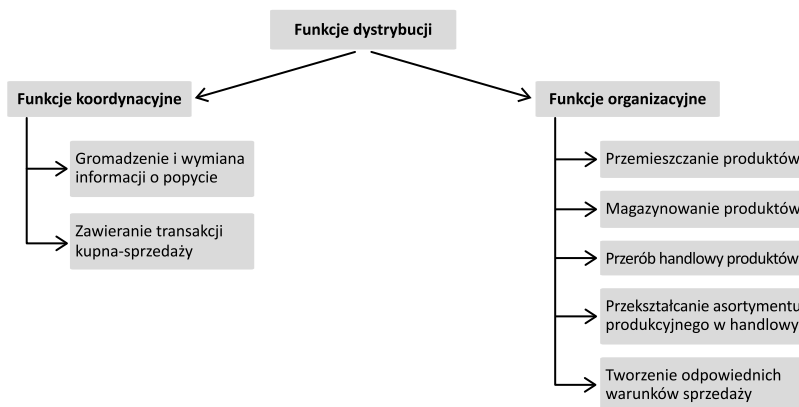
⁸ J. Stanienda, *Determinanty rozwoju i konkurencyjności przedsiębiorstw w regionie*, Tarnów 2006, s. 19.

Dystrybucja produktu a przewaga konkurencyjna

Nabywca, który poszukuje oferty ubezpieczeniowej, oczekuje od niej określonych korzyści, wynikających z różnych jej cech. Sam produkt nie tworzy jeszcze oferty rynkowej przedsiębiorstwa, a koszty poniesione na wytworzenie nawet najlepszego produktu i na jego promocję (komunikację na rynku) są stracone, jeżeli nie jest on dostępny dla nabywców w czasie i miejscu odpowiadających ich potrzebom i wymaganiom. Dlatego też: „(...) warunkiem osiągnięcia celów ustalonych w dziedzinie sprzedaży jest to, aby wytworzony produkt był dostarczony do sklepu i zaoferowany konsumentowi zgodnie z jego potrzebami, a więc w odpowiedniej formie oraz we właściwym czasie i miejscu. Spełnienie tego warunku oznacza podjęcie pewnych działań i zastosowanie określonych instrumentów składających się na jedną z części marketingu, tj. dystrybucję towarów”⁹. Dystrybucja odnosi się więc do działań mających związek z przemieszczaniem się produktów od producenta do konsumenta w miejscu dla niego dogodnym oraz przy sprzyjających warunkach zakupu.

Funkcje koordynacyjne dystrybucji związane są z przygotowywaniem transakcji rynkowych, pozyskiwaniem informacji o popycie i z ich wymianą. Natomiast funkcje organizacyjne obejmują wszystkie czynności umożliwiające fizyczne realizowanie transakcji i dostosowywanie produktu (dostarczanego klientowi przy wykorzystaniu kanałów dystrybucji) do oczekiwań nabywców. Funkcje, jakie w marketingu-mix spełnia dystrybucja, przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Funkcje dystrybucji

Źródło: A. Nowacka, R. Nowacki, *Podstawy marketingu*, Warszawa 2004, s. 164.

⁹ L. Garbarski, I. Rutkowski, W. Wrzosek, *Marketing. Punkt zwrotny nowoczesnej firmy*, Warszawa 2000, s. 255.

Przewaga konkurencyjna przedsiębiorstwa z punktu widzenia odbiorców jest wynikiem połączenia ceny i jakości produktu z cechami obsługi klienta, w tym dystrybucji oraz wizerunku przedsiębiorstwa. Różnice w oczekiwaniach, preferencjach i doświadczeniach nabywców stanowią podstawę do subiektywnych ocen i spostrzeżeń. Tym samym przedsiębiorstwa i marki mogą być postrzegane przez różnych konsumentów jako przywódcy w zakresie tej samej przewagi konkurencyjnej. Liczba konkurujących ze sobą przedsiębiorstw zależna jest od czynników popytowych, a w szczególności od zróżnicowania preferencji i potrzeb nabywców. Często źródeł przewagi konkurencyjnej nabywcy upatrują w niższej cenie, w specyficznych cechach produktu i możliwościach jego dystrybucji. Zatem ważnym elementem, który należy uwzględniać w obliczu postępującej cyfryzacji codziennego życia, jest zmiana preferencji konsumentów co do kanałów dystrybucji. Cyfryzacja wywiera istotny wpływ na branżę ubezpieczeniową nie tylko na świecie, lecz także i w Polsce. Obecnie na rynku ubezpieczeń uwaga skupia się na zaangażowaniu klientów i rosnącym zapotrzebowaniu na większą indywidualizację produktów ubezpieczeniowych, które wynika z popularności ekonomii dzielenia się (ang. *sharing economy*), funkcjonowania na rynku pokolenia *millenialsów* i pragnienia (potrzeby) ubezpieczania pojedynczych produktów.

Kanały dystrybucji ubezpieczeń

Kanały dystrybucji to drogi, które wybiera przedsiębiorstwo, aby dotrzeć do potencjalnego klienta. Istnieje duża różnorodność kanałów dystrybucji: od bezosobowej sprzedaży (tzw. kanały pośrednie) do sprzedaży bezpośredniej (tzw. kanały bezpośrednie). W kanale bezpośrednim zachodzi bezpośredni kontakt producenta z ostatecznym nabywcą, natomiast w kanałach pośrednich pomiędzy producentem a ostatecznym nabywcą istnieje jeden lub większa liczba ogniw pośredniczących, czyli podmiotów wykonujących funkcje związane z przesuwaniem produktu w kierunku finalnego odbiorcy. Zaletą dystrybucji bezpośredniej jest jej prostota – nabywca poprzez bezpośredni kontakt z producentem jest w mniejszym stopniu narażony na dezinformację.

Strategia wyboru kanałów dystrybucji ma na celu wybór partnerów rynkowych oraz ustalenie zasad, warunków i metod wzajemnego współdziałania dla uzyskania maksymalnie efektywnej drogi przebiegu produktów. Kształtowanie strategii dystrybucji obejmuje więc decyzje przedsiębiorstwa co do liczby pośredników na każdym szczeblu w kanale dystrybucji. Możliwe są trzy strategie¹⁰:

¹⁰ P. Kotler, K.L. Keller, *Marketing Management (12 edition)*, Pearson 2015, s. 549.

- dystrybucja wyłączna, stosowana głównie na rynku dóbr luksusowych i polegająca na ograniczeniu liczby pośredników, najczęściej wyborze jednego na danym obszarze, który ma wyłączne prawo do sprzedaży produktów danej marki;
- dystrybucja selektywna, polegająca na korzystaniu z wielu, ale nie ze wszystkich pośredników skłonnych do prowadzenia danego produktu; stosowana jest na rynku dóbr okresowego zakupu, których nabywcy poszukują dodatkowych informacji o produkcie;
- dystrybucja intensywna, charakteryzująca się umieszczaniem produktów we wszystkich możliwych punktach sprzedaży; jest powszechnie stosowana wobec produktów, od których nabywcy oczekują dostępności oraz skrócenia czasu i wysiłku związanego z zakupem.

Chodzi więc o taki dobór kanałów dystrybucji, który nie spowoduje uzależnienia się od dostawcy lub nabywcy, lecz zapewni warunki do maksymalizowania dostaw i sprzedaży, co wymaga doboru określonych pośredników i ich skutecznego motywowania. Celem podstawowym jest więc umiejętność budowania partnerstwa.

Na rynku usług ubezpieczeniowych stosowanie odpowiedniej polityki dystrybucji wpływa na postrzeganie zakładów ubezpieczeń i oferowanych przez nie usług. Sprzyja temu również możliwość ubezpieczenia się przez internet. Rozwój technologii informatycznych sprawia, że metody sprzedaży produktów ubezpieczeniowych ewoluują. W wyniku tej ewolucji powstają nowe rozwiązania, nazywane nietradycyjnymi kanałami dystrybucji¹¹. Nowoczesnymi¹² narzędziami kształtującymi dystrybucję usług ubezpieczeniowych są:

- telemarketing (teledystrybucja, telesprzedaż), który obejmuje telefoniczny kontakt z klientem; w połączeniu z innymi elementami promocji (komunikacji marketingowej) pozwala na zwiększenie sprzedaży produktu zwłaszcza w okresach pozasezonowych;
- systemy zakupu przez internet, umożliwiające dokonanie zakupu produktów ubezpieczeniowych na stronie internetowej, która w tym przypadku powinna być zintegrowana z wewnętrznym systemem sprzedaży danego towarzystwa ubezpieczeniowego, czyli połączona z autoryzacją zamówienia i jednoczesnym wysyłaniem potwierdzenia;

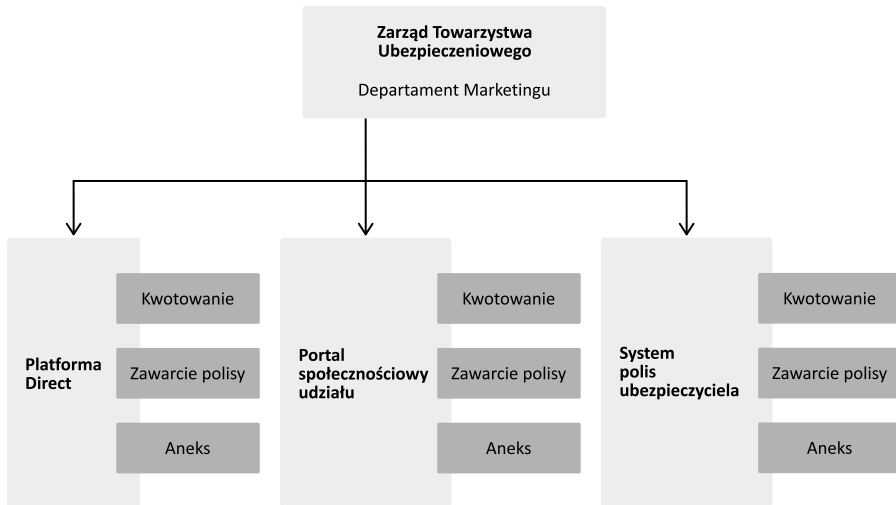
¹¹ Autorzy rozumieją tradycyjny kanał dystrybucji jako sposób sprzedaży ubezpieczeń poprzez kontakt osobisty z agentem ubezpieczeniowym bądź kontakt z placówką ubezpieczeniową. Nietradycyjny kanał dystrybucji to wykorzystanie telefonu lub internetu do zakupu polisy ubezpieczeniowej. Z kolei nowoczesny kanał dystrybucji korzysta z najnowszych zmian wynikających z postępu technologicznego, informatyzacji, robotyzacji itp.

¹² Należy pamiętać, że mówiąc o nowoczesności w ubezpieczeniach w rolnictwie można też wskazać na elementy wykraczające poza sprzedaż, a obejmujące np. wykorzystanie dronów przy likwidacji szkód.

- system zakupu przez aplikacje mobilne, które powstały w związku z rozpowszechnianiem się smartfonów na masową skalę. Aplikacje umożliwiają bezpośredni zakup ubezpieczenia na stronie internetowej towarzystwa ubezpieczeniowego (dostosowanej do smartfonów) połączonej z autoryzacją zamówienia i potwierdzeniem – podobnie, jak w przypadku zakupu przez internet.

Jak pisze J. Gwizdała: „nowe kanały dystrybucji produktów ubezpieczeniowych powstają na poziomie departamentu marketingu oraz sieci sprzedaży towarzystwa ubezpieczeniowego”¹³. Warianty sprzedaży produktów ubezpieczeniowych przedstawia rysunek 2.

Rysunek 2. Warianty sprzedaży produktów ubezpieczeniowych

Źródło: J. Gwizdała, *Rozwój bancassurance w Polsce w latach 2007–2009*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2010, nr 3, s. 124.

Dzięki nowoczesnym informatycznym technologiom, integracji poszczególnych platform sprzedażowych i elastycznemu podejściu do sprzedaży produkty mogą być bardzo szybko tworzone i modyfikowane, a następnie sprzedawane we wszystkich kanałach.

Z internetu często korzystamy jako z bezpośredniego kanału dystrybucji, pomijając pośredników, a sprzyja temu jego dostępność 24 godziny na dobę oraz globalny zasięg, czyli możliwość dotarcia do producentów i konsumentów

¹³ J. Gwizdała, *Rozwój bancassurance w Polsce w latach 2007–2009*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2010, nr 3, s. 124.

tów na całym świecie. Eliminacja pośredników, usprawnienie i automatyzacja czynności przy sprzedaży on-line, ograniczenie roli czynnika ludzkiego oraz zmniejszenie kosztów związanych z fizycznym funkcjonowaniem umożliwiają znaczne obniżenie kosztów działalności przedsiębiorstw w internecie. Kolejną ważną cechą jest możliwość skrócenia czasu niezbędnego do przeprowadzenia całej transakcji i szybszego dotarcia produktu do klienta¹⁴.

Jednoznacznie można stwierdzić, że rośnie znaczenie kanałów nietradycyjnych i nowoczesnych (internetu, telefonu i *call centers*) w sprzedaży ubezpieczeń ogółem, czego dowodem jest wzrost udziału tej formy sprzedaży. Związane jest to m.in. ze zmianami w popycie na usługi finansowe, jak również powszechnością komunikacji internetowej oraz zmianą jej modelu na skutek rozwoju technologii internetowej¹⁵.

Warto zwrócić uwagę, że udział kanałów agencyjnych (tradycyjnych) w sprzedaży ubezpieczeń detalicznych w Polsce wynosi około 70%, kanałów direct – 15%, brokerzy stanowią 10%, a pozostałe kanały 5%. Jednocześnie eksperci z McKinsey & Company zauważają, że¹⁶:

- ubezpieczyciele rozpoczynający swoją działalność w systemie direct nigdy nie osiągnęli planowanej skali działania, ich marki mają niski udział w rynku i dzisiaj stanowią oni uzupełniający kanał dystrybucji, podporządkowany większemu graczowi rynkowemu (przy zachowaniu dotychczasowej marki);
- towarzystwa ubezpieczeniowe rywalizują o tego samego klienta, wykorzystując różne kanały;
- na rynku występują nowe trendy, związane z nowymi oczekiwaniami konsumentów (prowadzi to do zmiany oferty produktowej) oraz powszechnej cyfryzacji dystrybucji;
- wciąż istnieją produkty ubezpieczeniowe, przy których zakupie klienci muszą kontaktować się z agentem.

Zagadnienia opisane powyżej, z punktu widzenia dystrybucji jako czynnika przewagi konkurencyjnej, wydają się bardzo istotne. Te towarzystwa ubezpieczeniowe, które szybciej zrozumieją i zaadaptują się do istniejących trendów, będą w stanie uzyskać stałą przewagę konkurencyjną na rynku.

¹⁴ J. Wielki, *Elektroniczny marketing poprzez Internet*, Warszawa 2000, s. 119–120.

¹⁵ A. Oniszczyk-Jastrzębek, T. Czuba, A. Borodo, *Znaczenie nietradycyjnych kanałów w dystrybucji ubezpieczeń w Polsce* [w:] „Studia i Materiały ITiHM”, red. H. Klimek, D. Wach, Gdańsk 2017, nr 14, s. 260–273.

¹⁶ D. Rychlik, Z. Kraszewska, O. Sokoliński, P. Paśnik, *E-rewolucja w dystrybucji ubezpieczeń*, „Miesięcznik Ubezpieczeniowy” 2018, tom 15, nr 11.

Dystrybucja usług ubezpieczeniowych w segmencie rolnym – studium przypadku na podstawie wyników badań empirycznych

Metodyka badawcza

Przedstawione wyniki badań rynku usług ubezpieczeniowych w segmencie rolnym zostały opracowane na podstawie badania empirycznego zrealizowanego w styczniu 2019 r. (7.01–25.01.2019), na reprezentatywnej próbie właścicieli gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 5 hektarów, na obszarze całego kraju. Badanie zostało zrealizowane z wykorzystaniem metody CATI, błąd statystyczny badania nie przekroczył 4%¹⁷. Zgodnie z ostatnim spisem rolnym, gospodarstw o wspomnianej powierzchni jest w Polsce około 703 tys.¹⁸ Wielkość próby wynosiła 611 gospodarstw rolnych na terenie całej Polski. Respondentem w badaniu był właściciel gospodarstwa rolnego, który decyduje o wyborze/zakupie ubezpieczeń. Mężczyźni stanowili 91,6% wszystkich badanych, kobiety – 8,4%. Osoby w wieku 41+ były dominującą grupą respondentów w badaniu – ich udział wyniósł 70,9%. Osoby w wieku do 40 lat stanowiły 29,1%. Średnia liczba osób w gospodarstwie domowym w badanej grupie wynosiła cztery. Wielkość badanych gospodarstw rolnych kształtowała się następująco: 5–15 ha: 70,7%; 15,1–50 ha: 24,2%; powyżej 50 ha: 5,1%. Badane gospodarstwa rolne głównie nastawione są na produkcję roślinną stanowiły (52,6%), zwierzęcą – (22,0%) oraz roślinną i zwierzęcą – (25,4%). Najwięcej gospodarstw rolnych zlokalizowanych było w województwie mazowieckim – 17,5%, lubelskim – 12,3% oraz wielkopolskim – 10,6%. Najmniej badanych gospodarstw rolnych położonych było w województwie podkarpackim i pomorskim – po 3,9%, małopolskim – 3,8%, zachodniopomorskim – 2,8%, śląskim – 2,6%, opolskim – 2,3% i lubuskim – 1,6%. Respondenci sytuację finansową swojego gospodarstwa domowego ocenili w 43,9% jako bardzo dobrą i raczej dobrą, natomiast w 12,5% jako raczej złą i bardzo złą. Pozostali respondenci odpowiedzieli: ani dobrze, ani źle.

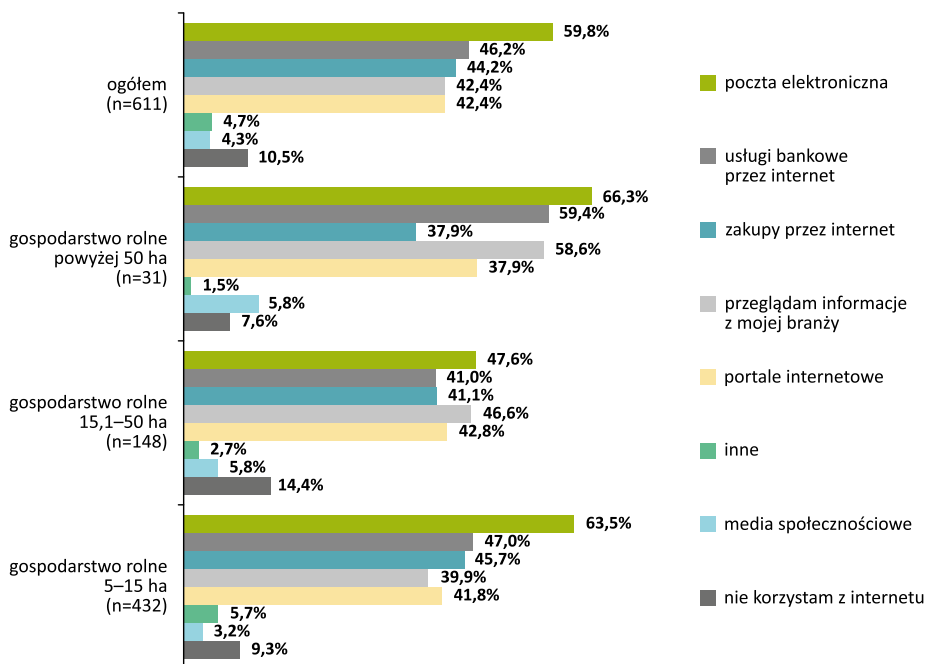
Podczas analizy najbardziej dogodnego modelu sprzedaży ubezpieczeń (wykres 1) warto zwrócić uwagę, że w zakresie usług ubezpieczeniowych segment rolny preferuje zakup produktu u agenta ubezpieczeniowego. W bada-

¹⁷ Autorem i właścicielem badania jest Tomasz Czuba. Zostało ono zrealizowane jako syndykacyjny projekt badawczy; obejmowało ono swoim zakresem rynek usług bankowych oraz rynek usług ubezpieczeniowych. Badanie tego typu było zrealizowane w 2019 r. po raz trzeci.

¹⁸ *Raport z wyników. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011, s. 27.

nym segmencie taki model sprzedaży preferuje 90,4% gospodarstw rolnych powyżej 50 ha, 87,7% gospodarstw rolnych o powierzchni 15,1–50 ha oraz 85,2% gospodarstw rolnych o powierzchni 5–15 ha, co stanowi 86,1% ogółem. Zatem w segmencie rolnym w dystrybucji ubezpieczeń dominuje kanał tradycyjny – jego udział ogółem jest większy o 16 p.p. w porównaniu do udziału tego kanału dystrybucji na rynku ubezpieczeń w Polsce. Procent ten zwiększył się w stosunku do badań przeprowadzonych w 2016 r., kiedy najważniejszym kanałem dystrybucji ubezpieczeń w segmencie rolnym był również agent ubezpieczeniowy. Udział tego kanału dystrybucji w sprzedaży ubezpieczeń wyniósł wówczas prawie 70%¹⁹. Zatem mimo postępującej cyfryzacji codziennego życia, w badanym segmencie widoczny jest powrót do tradycyjnych kanałów dystrybucji ubezpieczeń. Co ciekawe, stopień wykorzystania internetu wynosi tutaj prawie 90% (wykres 1), a wykorzystywanie aplikacji na telefon (smartfon) deklaruje prawie 40% badanych (wykres 2).

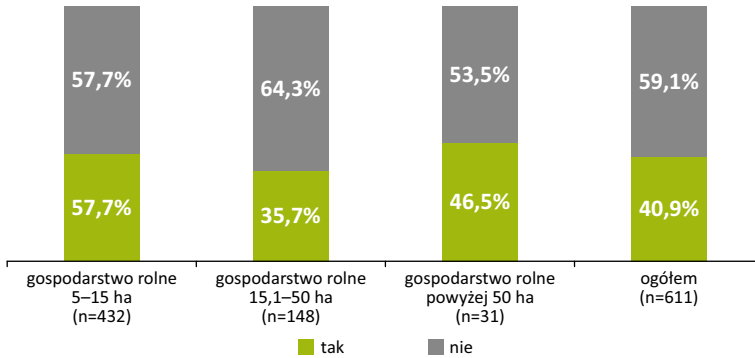
Wykres 1. Korzystanie z internetu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań empirycznych.

¹⁹ Więcej na ten temat w: A. Oniszczyk-Jastrząbek, T. Czuba, *Sposób zakupu ubezpieczeń a kryteria wyboru ubezpieczyciela w segmencie rolnym*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2017, nr 62, s. 7–20.

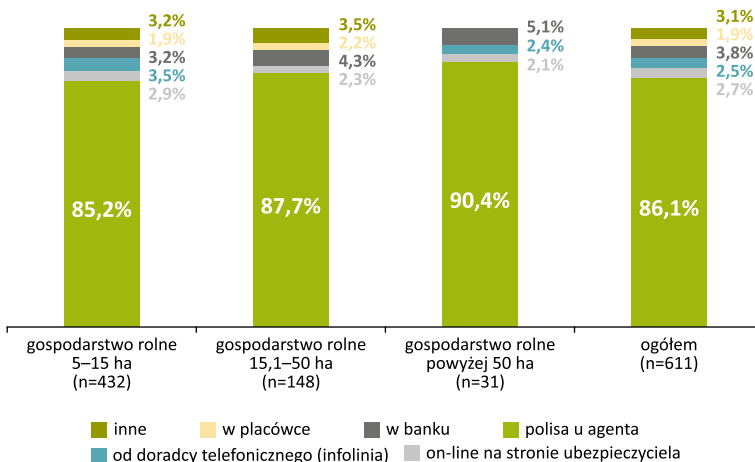
Wykres 2. Korzystanie z aplikacji na telefon (smartfon)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań empirycznych.

Pozwala to na stwierdzenie, że technologia w badanym segmencie nie jest barierą w wyborze kanału dystrybucji ubezpieczeń innego niż tradycyjny. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na udział nietradycyjnych kanałów sprzedaży ubezpieczeń, a mianowicie sprzedaży on-line oraz przez doradcę telefonicznego. W pierwszym przypadku udział ten wyniósł 2,7%, w drugim natomiast – 2,6%. Łącznie stanowi to zatem ponad 5% udziału w sprzedaży ubezpieczeń w badanym segmencie, czyli trzykrotnie mniej niż udział kanałów direct w sprzedaży ubezpieczeń w Polsce. Dogodny model sprzedaży ubezpieczeń w segmencie rolnym przedstawia wykres 3.

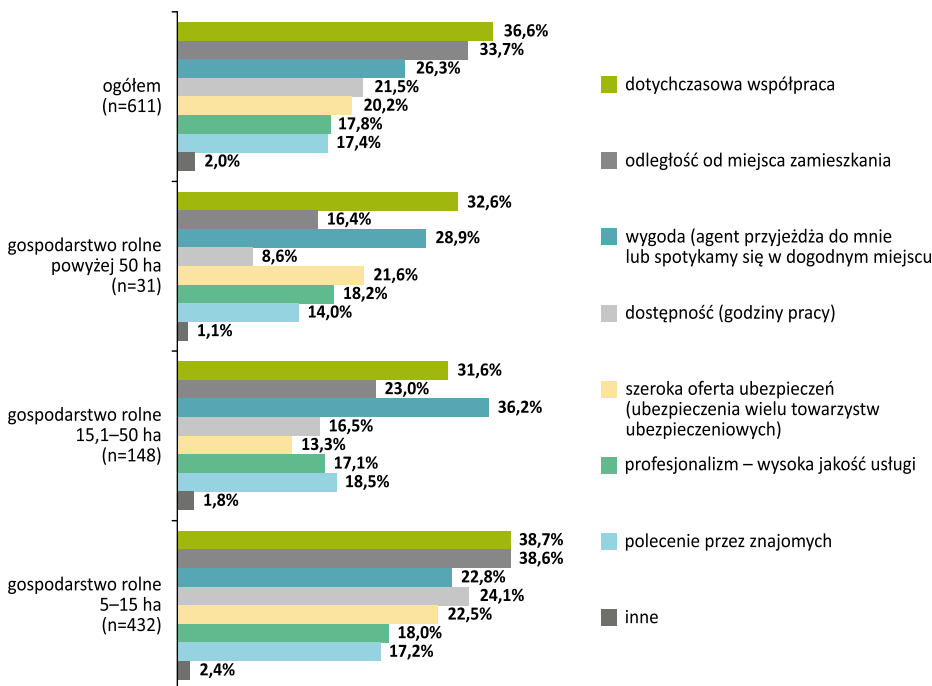
Wykres 3. Dogodny model sprzedaży ubezpieczeń w segmencie rolnym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań empirycznych.

Respondenci pytani o czynniki decydujące o wyborze konkretnego punktu sprzedaży ubezpieczeń zdecydowanie podkreślają dotychczasową współpracę oraz odległość od miejsca zamieszkania (wykres 4).

Wykres 4. Czynniki decydujące o wyborze konkretnego kanału sprzedaży ubezpieczeń

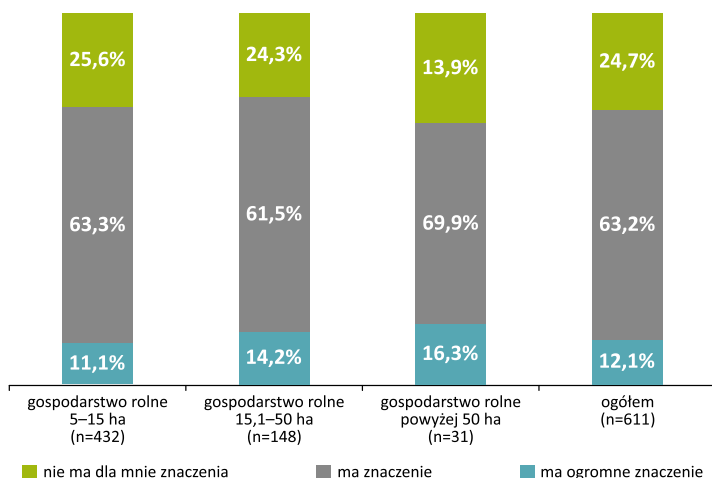

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań empirycznych.

W segmencie rolnym, podobnie jak w całej Polsce, w przypadku braku szkody z tytułu danego ubezpieczenia kontakt z towarzystwem ubezpieczeniowym ograniczony jest najczęściej do dwóch ruchów ze strony klienta: zawarcia umowy (złożenie podpisu) i opłacenia składki. Może to być jeden z czynników zniechęcających klientów do wykorzystywania kanałów dystrybucji innych niż tradycyjne. Czynniki decydujące o wyborze konkretnego kanału sprzedaży ubezpieczeń nie wskazują na jakąkolwiek próbę kontaktu ze strony ubezpieczyciela podczas trwania umowy. Zatem doświadczenia klienta (ang. *customer experience*) są dość ubogie i nie sprzyjają jego przejściu do innych kanałów. Takie przejście może skutkować niższymi kosztami utrzymania klienta, ale jednocześnie wymaga komunikacji ze strony towarzystwa ubezpieczeniowego.

W przypadku pytania dotyczącego znaczenia kontaktu z pośrednikiem ubezpieczeniowym (agentem) najczęściej wskazań w badanym segmencie uzyskała odpowiedź: taki kontakt ma znaczenie (wykres 5). Charakterystyczne jest, że na ogromne znaczenie wskazuje 12% badanych – można domniemywać, że ich kontakt z ubezpieczycielem to więcej niż wspomniane wcześniej tylko dwa etapy. Respondent, który stwierdza, że kontakt z ubezpieczycielem po prostu ma znaczenie, jest tak naprawdę klientem obojętnym, wybierającym ubezpieczyciela ze względu na wysokość składki, a zatem nie jest z nim związany emocjonalnie. Z tego powodu nie zawsze będzie lojalny wobec marki ubezpieczyciela. Pomimo tego należy zauważyć, że wybór dogodnego modelu sprzedaży w sposób jednoznaczny jest zdeterminowany znaczeniem kontaktu z pośrednikiem ubezpieczeniowym.

Wykres 5. Znaczenie kontaktu z pośrednikiem ubezpieczeniowym (agentem)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań empirycznych.

Wnioski

Podczas zestawiania przytoczonych wyników zrealizowanego badania można pokusić się o sformułowanie następujących wniosków dotyczących segmentu rolnego:

1. Badany segment charakteryzuje się wysokim nasyceniem nowymi technologiami (np. internet), co do niedawna było charakterystyczne dla obszarów wielkomiejskich. Wraz z upowszechnieniem się tych technologii zmienia się również styl życia i pracy osób w tym sektorze.
2. Najbardziej dogodny model sprzedaży ubezpieczeń w tym segmencie to zakup u agenta (86%). Najważniejszym czynnikiem decydującym o wyborze konkretnego punktu sprzedaży ubezpieczeń jest dotychczasowa współpraca (37%) oraz odległość od miejsca zamieszkania (34%).
3. Z aplikacji na telefon (smartfon) korzysta prawie 40% badanych.
4. Co dziesiąty badany twierdzi, że nie korzysta z internetu; ci, którzy korzystają, najczęściej wskazują na używanie poczty elektronicznej, usług bankowych oraz dokonywanie zakupów przez internet.
5. Udział kanałów dystrybucji w sprzedaży ubezpieczeń w badanym segmencie kształtuje się inaczej niż w skali Polski, z dominującą rolą kanału tradycyjnego (agent) oraz niewielkim udziałem kanałów direct (5%).
6. Nabywca ubezpieczeń w badanym segmencie uzależnia wybór ubezpieczenia od ceny, przez to nie jest klientem lojalnym, a koszt jego utrzymania będzie wzrastał.
7. Nabywca ubezpieczeń w badanym segmencie nie jest związany emocjonalnie z towarzystwem ubezpieczeniowym.

Powyższe wnioski uprawniają to stwierdzenia, że funkcjonujący system dystrybucji ubezpieczeń nie może stanowić o przewadze konkurencyjnej na rynku rolnym. Koszty utrzymania klienta mogą rosnąć, co spowodowane jest brakiem jego lojalności. Należy wykorzystać istniejący potencjał w zakresie cyfryzacji tego segmentu poprzez interakcję i zaangażowanie towarzystwa ubezpieczeniowego w kontakty z klientem, dzięki wykorzystaniu dostępnych narzędzi w postaci np. aplikacji na smartfon lub pomocy w konkretnych sytuacjach codziennych. Budowa pozytywnego doświadczenia klienta w kontakcie z TU będzie sprzyjała budowie jego lojalności wobec marki. W efekcie możliwe będzie przeniesienie części obsługi klienta do tańszych kanałów nie-tradycyjnych (direct) i jednocześnie zmniejszenie kosztów jego utrzymania, co doprowadzi do uzyskania przewagi konkurencyjnej. Należy pamiętać, że takim elementem może być również lojalność klientów budowana poprzez ich pozytywne doświadczenia.

Tomasz Czuba – doktor nauk ekonom., Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Gdański.

Aneta Oniszczyk-Jastrzębek – dr hab. n. ekonom., prof. UG, Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Gdański.

1. Cyrson E., *Nowy paradygmat strategii konkurencji* [w:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002.
2. Deloitte, 2019 Insurance Outlook, <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/financial-services/articles/insurance-industry-outlook.html>, dostęp 10.08.2019.
3. Garbarski L., Rutkowski I., Wrzosek W., *Marketing. Punkt zwrotny nowoczesnej firmy*, Warszawa 2000.
4. Gierszewska G., *Budowanie konkurencyjności przez polskie przedsiębiorstwa w latach 1990–2009* [w:] *Zarządzanie międzynarodowe. Konkurencyjność polskich przedsiębiorstw*, red. G. Gierszewska, J. Kisielnicki, Warszawa 2010.
5. Gwizdała J., *Rozwój bancassurance w Polsce w latach 2007–2009*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2010, nr 3.
6. Kotler P., Keller K.L., *Marketing Management* (12 edition), Pearson 2015.
7. Nowacka A., Nowacki R., *Podstawy marketingu*, Warszawa 2004.
8. Oniszczyk-Jastrząbek A., *Znaczenie marketingu w kierowaniu rozwojem przedsiębiorstwa* [w:] *Przedsiębiorstwo – zasady działania, funkcjonowanie, rozwój*, red. J. Żurek, Gdańsk 2007.
9. Oniszczyk-Jastrząbek A., Czuba T., Borodo A., *Znaczenie nietradycyjnych kanałów w dystrybucji ubezpieczeń w Polsce* [w:] „Studia i Materiały ITiHM” 2017, nr 14.
10. Oniszczyk-Jastrząbek A., Czuba T., Borodo A., *Internet usage in advertising and distribution in the banking services market*, „International Business and Global Economy” 2017, Vol. 36.
11. Oniszczyk-Jastrząbek A., Czuba T., *Sposób zakupu ubezpieczeń a kryteria wyboru ubezpieczyciela w segmencie rolnym*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2017, nr 62.
12. Rychlik D., Kraszewska Z., Sokoliński O., Paśnik P., *E-rewolucja w dystrybucji ubezpieczeń*, „Miesięcznik Ubezpieczeniowy” 2018, t. 15, nr 11.
13. Skawińska E., *Reakcja na zmiany a konkurencyjność przedsiębiorstw* [w:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002.
14. Stankiewicz M.J., *Konkurencyjność przedsiębiorstwa – jej istota i źródła* [w:] *Czynniki wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw i regionów*, red. M. Hafner, W. Karaszewski, Toruń 2009.
15. Stanienda J., *Determinanty rozwoju i konkurencyjności przedsiębiorstw w regionie*, Tarnów 2006.
16. Wielki J., *Elektroniczny marketing poprzez Internet*, Warszawa 2000.
17. Wrzosek W., *Przewaga konkurencyjna*, „Marketing i Rynek” 1999, nr 7.
18. Wrzosek W., *Funkcjonowanie rynku*, Warszawa, PWE, 1998.

Assessment of changes in insurance distribution channels among agricultural holdings

Abstract

Nowadays, the rise of consumer expectations and the expanding competition are factors that not only have an impact on the changes in the strategies of insurance companies, but also on the improvement of customer service standards. In the agricultural segment, the competitive advantage of insurance companies is mainly to identify key benefits for the buyer and to make the offer stand out from the competition. Therefore, the distribution of insurance products – in addition to product strategy, price, and marketing communication – serves to achieve the highest level of quality of insurance services for agricultural holdings.

The study presents ways of selling insurance according to traditional distribution channels and alternative ones, which are cheaper and often more effective forms of reaching agricultural holdings, and also allow the insurance company to maintain full control over the distribution process. The aim of the article is to assess selected aspects of changes in insurance sales methods in Poland, aimed at recognizing the importance of traditional and non-traditional distribution channels for insurance products in the agricultural sector. Understanding the nature of these changes can be an element of competitive advantage on the market. The article makes use of secondary sources, which represent the changes taking place in distribution channels, and it also uses the results of primary data from direct surveys carried out in 2019. Primary studies are an illustration of the ways of selling insurance in the agricultural segment in Poland. The analysis is based on a comparison and assessment of percentage changes in the share of various distribution channels in insurance sales.

Keywords: market research, distribution, agricultural holdings, modern distribution channels, traditional distribution channels, insurance.

*Tomasz Czuba, Aneta Oniszczyk-Jastrząbek**

Assessment of changes in insurance distribution channels among agricultural holdings

Abstract

Nowadays, the rise of consumer expectations and the expanding competition are factors that not only have an impact on the changes in the strategies of insurance companies, but also on the improvement of customer service standards. In the agricultural segment, the competitive advantage of insurance companies is mainly to identify key benefits for the buyer and to make the offer stand out from the competition. Therefore, the distribution of insurance products – in addition to product strategy, price, and marketing communication – serves to achieve the highest level of quality of insurance services for agricultural holdings.

The study presents ways of selling insurance according to traditional distribution channels and alternative ones, which are cheaper and often more effective forms of reaching agricultural holdings, and also allow the insurance company to maintain full control over the distribution process. The aim of the article is to assess selected aspects of changes in insurance sales methods in Poland, aimed at recognizing the importance of traditional and non-traditional distribution channels for insurance products in the agricultural sector. Understanding the nature of these changes can be an element of competitive advantage on the market. The article makes use of secondary sources, which represent the changes taking place in distribution channels, and it also uses the results of primary data from direct surveys carried out in 2019. Primary studies are an illustration of the ways of selling insurance in the agricultural segment in Poland. The analysis is based on a comparison and assessment of percentage changes in the share of various distribution channels in insurance sales.

Keywords: market research, distribution, agricultural holdings, modern distribution channels, traditional distribution channels, insurance.

* **Tomasz Czuba** – doctor of economics, Faculty of Economics, University of Gdańsk; **Aneta Oniszczyk-Jastrząbek** – Ph.D. of economics, prof. of UG, Faculty of Economics, University of Gdańsk.

Introduction

There is a widespread belief that the competitive advantage of an enterprise is related to its more favorable market position compared to the competition. This more favorable positioning of the enterprise on the market does not mean that it will be able to achieve competitive advantage – it is only a factor increasing the chance of achieving it¹. It transforms into a competitive advantage only when it enables:

- increasing the effects of operations (e.g. sales volume) without the need to incur additional outlays or with lower outlays than the competitors;
- reduction of outlays for given effects (i.e. without the risk of simultaneous reduction of outcomes, which is not avoided by competitors who tend to reduce their outlays).

One should agree with Marek Jacek Stankiewicz, who writes that the dynamic nature of the competitiveness system consists of continuous building and strengthening of the competitiveness potential of the enterprise. It is only the new competitive potential that provides the basis for strengthening the competitive advantage². The planned competitive position can therefore be obtained by using competitive instruments based on new competitiveness potential and competitive advantage. The company's competitiveness potential is a system of tangible and intangible resources enabling the use of effective competition instruments³, which affects the building of competitive ability by the company. Thanks to this ability, it achieves a competitive position, understood as the place of an entity on a given market in relation to its competitors. In a situation where a given company possesses advantages valued by the market, it can maintain high efficiency and thus a competitive position in the long term⁴. Therefore, the competitive ability of an enterprise should be understood as the skills of the entity that demonstrate the effectiveness of competing in the market, including the ability to act and survive in a competitive environment. Therefore, it is the company's ability to generate broadly understood value (including wealth and social well-being by offering better (higher-quality) and cheaper goods and services). Competitive ability allows us to determine the sources of competitive advantage of a given market entity, therefore, its identification and use are important.

¹ W. Wrzosek, *Przewaga konkurencyjna*, "Marketing i Rynek" 1999, nr 7, p. 2.

² M.J. Stankiewicz, *Konkurencyjność przedsiębiorstwa – jej istota i źródła* [in:] *Czynniki wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw i regionów*, red. M. Haffer, W. Karaszewski, Toruń 2009, p. 83.

³ E. Skawińska, *Reakcja na zmiany a konkurencyjność przedsiębiorstw* [in:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002, p. 64.

⁴ G. Gierszewska, *Budowanie konkurencyjności przez polskie przedsiębiorstwa w latach 1990–2009* [in:] *Zarządzanie międzynarodowe. Konkurencyjność polskich przedsiębiorstw*, red. G. Gierszewska, J. Kisielnicki, Warszawa 2010, p. 108.

There are two classic sources of competitive advantage⁵:

1. The sphere of enterprise resources – bigger and better resources that the enterprise has at its disposal in the process of operating and positioning itself on the market. This applies to material resources, intangible resources, labor resources, and monetary resources.
2. The sphere of enterprise skills – a wider range of skills, as well as their higher level, manifested in the ability to organize work processes and in the field of recognizing the environment and its preferences.

Other sources of competitive advantage mentioned in the literature include⁶:

- the experience of the enterprise,
- the company's reputation,
- the scale of the company's operations,
- the company's dominant position on the market,
- diversification of the company's business.

Therefore, it seems legitimate to state that the selection of specific distribution channels by an insurance company may constitute its competitive market advantage in the sphere of skills. It is important, however, to detect the opportunities that can contribute to achieving and expanding this advantage in an environment that is constantly changing, dynamic, and becoming more and more digital.

The IT and communication revolutions have caused enterprises to collect, process, and use information to gain knowledge, for e.g. about markets or customer needs. With the increase in the availability of resources, the ability to use and combine these features into unique combinations is more important than just having them. The real value of an enterprise is the ability to combine resources and capabilities⁷. The sources of competitive advantage themselves do not transform into that advantage. To make this possible, resources and skills must be formed and used in a way that distinguishes a given company from its competitors⁸, which requires building qualitatively new relationships with the environment.

⁵ W. Wrzosek, *Funkcjonowanie rynku*, Warszawa, PWE, 1998, p. 62.

⁶ W. Wrzosek, *Przewaga...*, op. cit., p. 3.

⁷ E. Cyrson, *Nowy paradygmat strategii konkurencji* [in:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002, p. 20.

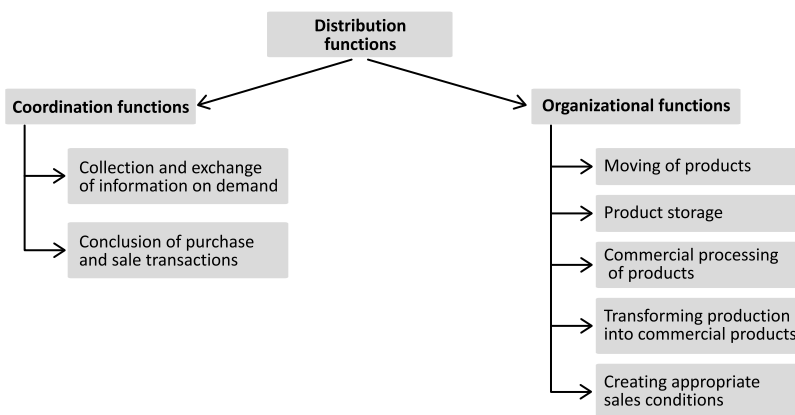
⁸ J. Stanienda, *Determinanty rozwoju i konkurencyjności przedsiębiorstw w regionie*, Tarnów 2006, p. 19.

Product distribution vs. competitive advantage

A buyer who is looking for an insurance offer expects certain benefits from it, resulting from its various features. The product itself does not yet create the market offer of the company, and the costs incurred to produce even the best product and to promote it (communication on the market) are lost if it is not available to buyers at a time and place that meets their needs and requirements. Therefore: “(...) the condition for achieving the objectives set in the field of sales is that the manufactured product is delivered to the store and offered to the consumer in accordance with his needs, thus in the right form and at the right time and place. Fulfilling this condition means taking certain actions and applying specific tools that make up one of the marketing components, i.e. the distribution of goods⁹”. Therefore, distribution refers to activities related to the movement of products from the producer to the consumer in a place convenient for the consumer and in favorable purchase conditions.

Distribution coordination functions are related to the preparation of market transactions, the acquisition of information about demand and its exchange. On the other hand, organizational functions cover all activities enabling the physical execution of transactions and adapting the product (delivered to the customer using distribution channels) to the expectations of buyers. The functions that distribution performs in mix marketing are presented in Figure 1.

Figure 1. Distribution functions

Source: A. Nowacka, R. Nowacki, *Podstawy marketingu*, Warszawa 2004, p. 164.

⁹ L. Garbarski, I. Rutkowski, W. Wrzosek, *Marketing. Punkt zwrotny nowoczesnej firmy*, Warszawa 2000, p. 255.

The competitive advantage of the company from the point of view of recipients is the result of combining the price and quality of the product with the features of customer service, including distribution and the image of the company. Differences in expectations, preferences, and experiences of buyers form the basis for subjective assessments and observations. Thus, companies and brands can be seen by different consumers as leaders in the same competitive advantage. The number of competing enterprises depends on demand factors, in particular, the diversity of preferences and needs of buyers. Often, buyers perceive sources of competitive advantage at a lower price, in specific product features and distribution possibilities. Therefore, an important element that should be considered in the times of the progressive digitization of everyday life is the change in consumer preferences regarding distribution channels. Digitization has a significant impact on the insurance industry not only in the world but also in Poland. Currently, on the insurance market, the focus is on customer involvement and the growing demand for greater individualization of insurance products, which results from the popularity of the *sharing economy*, the functioning of the generation of *millennials* and the desire (need) to insure individual products.

Insurance distribution channel

Distribution channels are the ways that a company chooses to reach a potential customer. There is a wide variety of distribution channels: from impersonal sales (so-called indirect channels) to direct sales (so-called direct channels). In the direct channel, there is direct contact of the producer with the final buyer, while in the indirect channels between the producer and the final buyer there is one or more intermediate links, i.e. entities performing functions related to moving the product towards the final recipient. The advantage of direct distribution is its simplicity – the buyer through direct contact with the producer is less exposed to misinformation.

The strategy of choosing distribution channels is aimed at selecting market partners and establishing the principles, conditions, and methods of cooperation to obtain the most effective way of product flow. Therefore, creating the distribution strategy includes the company's decisions regarding the number of intermediaries at each level in the distribution channel.

Three strategies are possible¹⁰:

- exclusive distribution, mainly used on the luxury goods market and consists of limiting the number of intermediaries, most often choosing one in a given area, which has the exclusive right to sell products of a given brand;

¹⁰ P. Kotler, K.L. Keller, *Marketing Management (12 edition)*, Pearson 2015, p. 549.

- selective distribution, involving the use of many, but not all, intermediaries willing to work with a given product; it is used on the market for periodically purchased goods that buyers seek additional information about;
- intensive distribution, characterized by placing products at all possible points of sale; it is widely used for products from which buyers expect availability and shortening the time and effort associated with the purchase.

It is therefore a matter of choosing distribution channels that will not cause dependence on the supplier or buyer but will provide conditions for maximizing supplies and sales, which requires the selection of specific intermediaries and their effective motivation. Therefore, the basic goal is the ability to build partnerships.

On the insurance services market, the application of an appropriate distribution policy affects the perception of insurance companies and the services they offer. The option of insuring oneself online is also conducive to this. The development of information technology means that the methods of selling insurance products are evolving. As a result of this evolution, new solutions are created, and they are called non-traditional distribution channels¹¹. Modern¹² tools shaping the distribution of insurance services are:

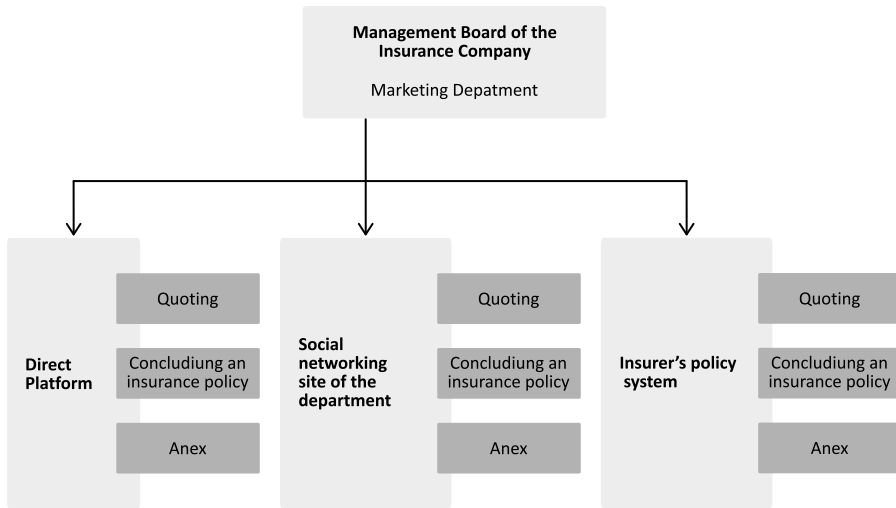
- telemarketing (teledistribution, teleshopping), which includes telephone contact with the customer; in combination with other elements of the offer (marketing communication) this allows us to increase product sales especially in off-season periods;
- online purchasing systems, enabling the purchase of insurance products on a website, which in this case should be integrated with the internal sales system of the given insurance company, i.e. combined with order authorization while also sending confirmation;
- a system of purchase through mobile applications that arose in connection with the proliferation of smartphones on a massive scale. The applications allow direct purchase of insurance on the website of the insurance company (adapted to smartphones) combined with the authorization of the order and confirmation – similarly as in the case of online purchase.

¹¹ The authors understand the traditional distribution channel as a way of selling insurance through personal contact with an insurance agent or contact with an insurance institution. A non-traditional distribution channel is the use of a telephone or the Internet to purchase an insurance policy. In turn, the modern distribution channel uses the latest changes resulting from technological progress, computerization, robotization, etc.

¹² It should be remembered that when talking about modernity in agricultural insurance, one can also point to elements that go beyond sales, including, for example, the use of drones for claims settlement.

As J. Gwizdała writes: “new distribution channels for insurance products are created at the level of the marketing department and the sales network of an insurance company¹³”. The options for selling insurance products are presented in Figure 2.

Figure 2. Sales options for insurance products

Source: J. Gwizdała, *Rozwój bancassurance w Polsce w latach 2007–2009*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2010, nr 3, p. 124.

Thanks to modern IT technologies, integration of individual sales platforms, and a flexible approach to sales, products can be created and modified very quickly, and then sold via all channels.

We often use the internet as a direct distribution channel, bypassing intermediaries, which is facilitated by its 24/7 availability and global reach, i.e. the ability to reach producers and consumers around the world. Elimination of intermediaries, streamlining and automation of online sales activities, limiting the role of the human sales agents and reducing the costs associated with physical functioning enables a significant reduction in the costs of online business operations. Another important feature is the ability to reduce the time needed to complete the transaction and reach the customer faster¹⁴.

¹³ J. Gwizdała, *Rozwój bancassurance w Polsce w latach 2007–2009*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2010, nr 3, p. 124.

¹⁴ J. Wielki, *Elektroniczny marketing poprzez Internet*, Warszawa 2000, p. 119–120.

It can be unequivocally stated that the importance of non-traditional and modern channels (Internet, telephone and *call centers*) is growing in the overall sales of insurance, as evidenced by the increase in the share of this form of sales. It is related to, among others, the changes in the demand for financial services, as well as the universality of internet communication and a change in its model due to the development of internet technology¹⁵.

It is worth noting that the percent of agency channels (traditional) in the sales of retail insurance in Poland is about 70%, direct channels – 15%, brokers constitute 10%, and other channels 5%. At the same time, experts from McKinsey & Company note that¹⁶:

- agents starting their operations in the direct system have never reached the planned scale of operation, their brands have a low market share and today they are a complementary distribution channel subordinated to a larger market (while maintaining the current brand);
- insurance companies compete for the same customer using different channels;
- there are new trends on the market associated with new consumer expectations (this leads to a change in the product offer) and widespread digitization of distribution;
- there are still insurance products that require the customers to contact the agent at the time of purchase of the insurance.

From the point of view of distribution as a factor of competitive advantage, the issues described above seem very significant. Those insurance companies that understand and adapt to existing trends will sooner be able to gain a constant competitive advantage on the market.

¹⁵ A. Oniszczyk-Jastrzębek, T. Czuba, A. Borodo, *Znaczenie nietradycyjnych kanałów w dystrybucji ubezpieczeń w Polsce* [in:] “Studia i Materiały ITiHM”, red. H. Klimek, D. Wach, Gdańsk 2017, nr 14, p. 260–273.

¹⁶ D. Rychlik, Z. Kraszewska, O. Sokoliński, P. Paśnik, *E-rewolucja w dystrybucji ubezpieczeń*, “Miesięcznik Ubezpieczeniowy” 2018, t. 15, nr 11.

**Distribution of insurance services
in the agricultural segment –
a case study based on the results
of empirical research**

Research methodology

The presented results of research on the market of insurance services in the agricultural segment were developed on the basis of an empirical study carried out in January 2019 (7.01–25.01.2019) on a representative sample of farm owners with an area of over 5 hectares, throughout the country. The study was carried out using the CATI method, the statistical error did not exceed 4%¹⁷. According to the last agricultural census, there are about 703,000¹⁸ agricultural holdings with an area of over 5 hectares in Poland. The sample size was 611 agricultural holdings throughout Poland. The respondent in the study was the farm owner who decides about the choice/purchase of insurance. Men constituted 91.6% of all respondents, women – 8.4%. People aged 41+ were the dominant group of respondents in the survey – their share was 70.9%. People up to the age of 40 accounted for 29.1%. The average number of people in the household in the study group was four. The size of the researched agricultural holdings was as follows: 5–15 ha: 70.7%; 15.1–50 ha: 24.2%; over 50 ha: 5.1%. The agricultural holdings which took part in the study are mainly focused on plant production (52.6%), animal production (22.0%) as well as both, plant and animal production (25.4%). Most agricultural holdings were located in the Mazowieckie region – 17.5%, Lubelskie – 12.3% and Greater Poland – 10.6%. The least number of agricultural holdings which took part in the study were located in the Podkarpackie and Pomeranian voivodships – 3.9% each, Lesser Poland – 3.8%, West Pomeranian Voivodeship – 2.8%, Śląskie – 2.6%, Opolskie – 2.3% and Lubuskie – 1, 6%. The respondents assessed the financial situation of their household in 43.9% as very good and rather good, while in 12.5% as rather poor and very poor. Other respondents answered: neither good nor bad.

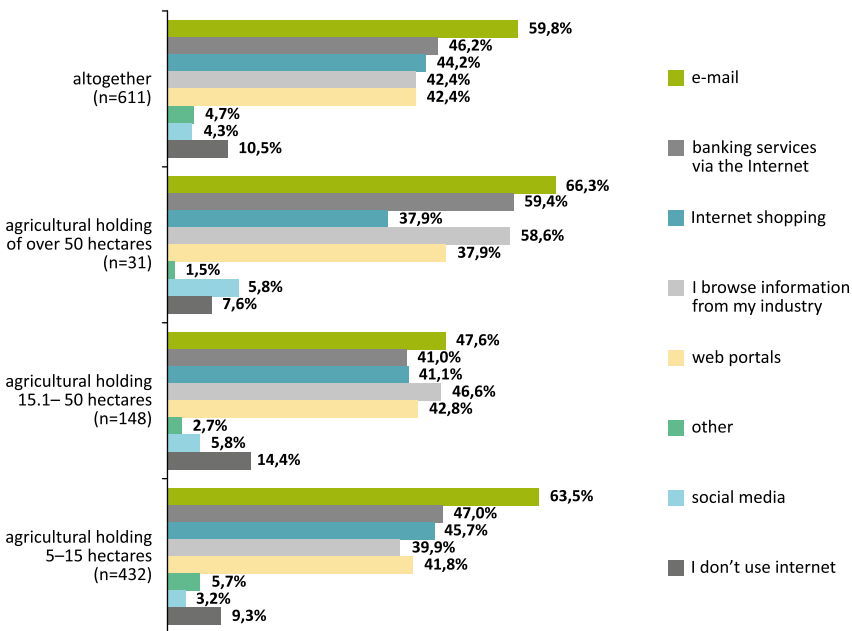
When analyzing the most convenient insurance sales model (Graph 1), it is worth noting that in the field of insurance services, the agricultural segment prefers to buy a product from an insurance agent. In the analyzed segment, this

¹⁷ The author and owner of the study is Tomasz Czuba. It was implemented as a syndicated research project; it covered the banking services market and the insurance services market. This type of study was carried out in 2019 for the third time.

¹⁸ *Raport z wyników. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2011, p. 27.

sales model is preferred by 90.4% of agricultural holdings over 50 ha, 87.7% of agricultural holdings with an area of 15.1–50 ha and 85.2% of agricultural holdings with an area of 5–15 ha, which is 86.1 % in total. Therefore, in the agricultural segment, the traditional distribution dominates in insurance distribution – its total share is higher by 16 pp compared to the share of this distribution channel on the insurance market in Poland. This percentage increased compared to the research conducted in 2016, when the insurance agent was also the most important insurance distribution channel in the agricultural segment. At the time, the share of this distribution channel in insurance sales was almost 70%¹⁹. Therefore, despite the progressing digitization of everyday life, a return to traditional insurance distribution channels is visible in the studied segment. Interestingly, the degree of internet use here is almost 90% (Graph 1), and the use of the mobile applications (smartphones) is declared by almost 40% of respondents (Graph 2).

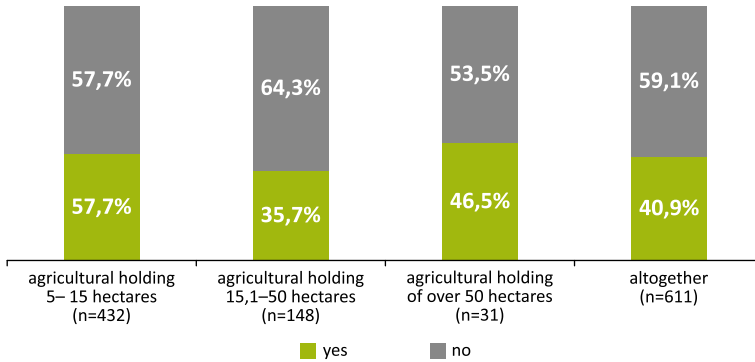
Graph 1. Internet usage

Source: Own study based on empirical research.

¹⁹ More on this subject in: A. Oniszczuk-Jastrząbek, T. Czuba, *Sposób zakupu ubezpieczeń a kryteria wyboru ubezpieczyciela w segmencie rolnym*, “Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2017, nr 62, p. 7–20.

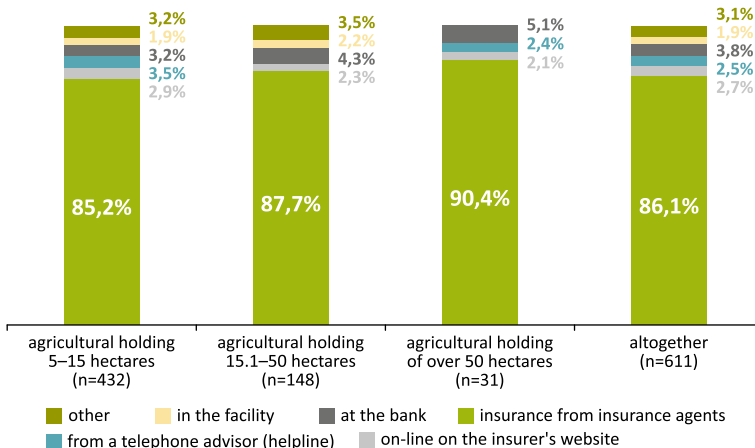
Graph 2. Using mobile applications (smartphones)

Source: Own study based on empirical research.

According to the findings, one can state that the technology in the examined segment is not an obstacle in choosing a distribution channel other than traditional insurance. It is worth paying attention to the share of non-traditional insurance sales channels, namely online sales and by an agent via telephone. In the first case, this share was 2.7%, in the second – 2.6%. In total, therefore, it accounts for over 5% of the share in insurance sales in the studied segment, which is three times less than the share of direct channels in insurance sales in Poland. A convenient model for selling insurance in the agricultural segment is presented in Graph 3.

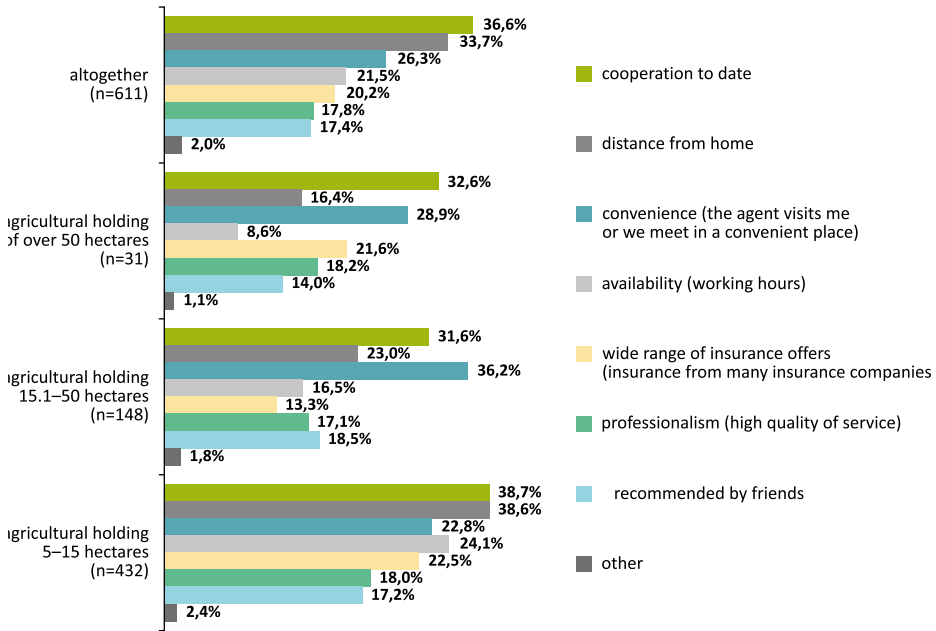
Graph 3. A convenient insurance sales model in the agricultural segment

Source: Own study based on empirical research.

When asked about the factors determining the choice of a particular insurance sales point, respondents strongly emphasize the current cooperation and distance from the place of residence (Graph 4).

Graph 4. Factors determining the choice of a specific insurance sales channel

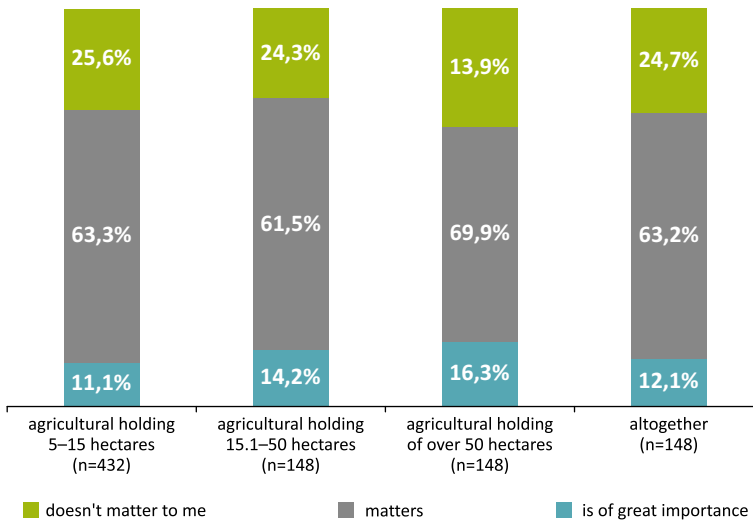
Source: Own study based on empirical research.

In the agricultural segment, as in Poland, in the case of absence of any damage arising from a given insurance policy, contact with the insurance company is usually limited, on the part of the client, until the conclusion of the contract (signature) and payment of premiums. This may be one of the factors discouraging customers from using non-traditional distribution channels. The factors determining the choice of a specific insurance sales channel do not indicate any attempt to contact the insurer during the term of the contract. Therefore, *customer experience* is quite poor and does not support its transition to other channels. Such a change may result in lower customer retention costs, but at the same time requires communication from the insurance company.

In the case of a question regarding the significance of contact with an insurance intermediary (agent), the most responses in the surveyed answered: such contact matters (Graph 5). It is distinctive that 12% of respondents indicate the great importance – it can be presumed that their contact with the insurer

is more frequent than the two stages mentioned earlier. The respondent, who states that contact with the insurer matters, is, in fact, an indifferent customer, choosing the insurer because of the premium amount, and therefore is not emotionally related to him. For this reason, he will not always be loyal to the insurer's brand. Despite this, it should be noted that the selection of a convenient sales model is unequivocally determined by the importance of contact with an insurance intermediary.

Graph 5. The importance of contact with an insurance intermediary (agent)

Source: Own study based on empirical research.

Conclusions

When comparing the results of the completed survey, one may be tempted to formulate the following conclusions regarding the agricultural segment:

1. The studied segment is characterized by being highly acquainted with new technologies (e.g. the Internet), which until recently was characteristic of metropolitan areas. Along with the dissemination of these technologies, the lifestyle and work of people in this sector are also changing.
2. The most convenient insurance sales model in this segment is purchasing the insurance from an agent (86%). The most important factor determining the choice of a specific insurance sales point is the cooperation to date (37%) and distance from the place of residence (34%).

3. Almost 40% of respondents use mobile applications (smartphones).
4. Every tenth respondent claims that he does not use the Internet; those who use it, most often indicate the use of e-mail, banking services, and making purchases online.
5. The share of distribution channels in insurance sales in the studied segment is different than in Poland, with the dominant role of the traditional channel (agent) and a small share of direct channels (5%).
6. The buyer of insurance in the examined segment makes the choice of insurance based on the price, hence he is not a loyal customer and the cost of his maintenance will increase.
7. The insurance buyer in the examined segment is not emotionally connected with the insurance company.

The conclusions mentioned above justify the statement that the functioning insurance distribution system cannot constitute a competitive advantage in the agricultural market. Customer retention costs may increase due to a lack of customer loyalty. The existing potential in the digitization of this segment should be utilized through the interaction and involvement of the insurance company in contacts with the client, by using available tools in the form of e.g. smartphone applications or assistance in specific everyday situations. The creation of a positive customer experience in contact with TU will be conducive to building his/her brand loyalty. As a result, it will be possible to transfer some of the customer services to cheaper non-traditional channels (direct) and at the same time reduce the cost of maintaining them, which will lead to a competitive advantage. We should remember that customer loyalty built on their positive experiences can also be such an element.

*Tomasz Czuba – doctor of economics, Faculty of Economics,
University of Gdańsk.*

*Aneta Oniszczyk-Jastrzqbek – Ph.D. in economics, prof. of UG,
Faculty of Economics, University of Gdańsk.*

Literature

1. Cyrson E., *Nowy paradygmat strategii konkurencji* [in:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002.
2. Deloitte, *2019 Insurance Outlook*, access 10.08.2019.
3. Garbarski L., Rutkowski I., Wrzosek W., *Marketing. Punkt zwrotny nowoczesnej firmy*, Warszawa 2000.

4. Gierszewska G., *Budowanie konkurencyjności przez polskie przedsiębiorstwa w latach 1990–2009* [in:] *Zarządzanie międzynarodowe. Konkurencyjność polskich przedsiębiorstw*, red. G. Gierszewska, J. Kisielnicki, Warszawa 2010.
5. Gwizdała J., *Rozwój bancassurance w Polsce w latach 2007–2009*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2010, nr 3.
6. Kotler P., Keller K.L., *Marketing Management (12 edition)*, Pearson 2015.
7. Nowacka A., Nowacki R., *Podstawy marketingu*, Warszawa 2004.
8. Oniszczyk-Jastrząbek A., *Znaczenie marketingu w kierowaniu rozwojem przedsiębiorstwa* [in:] *Przedsiębiorstwo – zasady działania, funkcjonowanie, rozwój*, red. J. Żurek, Gdańsk 2007.
9. Oniszczyk-Jastrząbek A., Czuba T., Borodo A., *Znaczenie nietradycyjnych kanałów w dystrybucji ubezpieczeń w Polsce* [in:] “*Studia i Materiały ITiHM*” 2017, nr 14.
10. Oniszczyk-Jastrząbek A., Czuba T., Borodo A., *Internet usage in advertising and distribution in the banking services market*, “*International Business and Global Economy*” 2017, Vol. 36.
11. Oniszczyk-Jastrząbek A., Czuba T., *Sposób zakupu ubezpieczeń a kryteria wyboru ubezpieczyciela w segmencie rolnym*, “*Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia*” 2017, nr 62.
12. Rychlik D., Kraszewska Z., Sokoliński O., Paśnik P., *E-rewolucja w dystrybucji ubezpieczeń*, “*Miesięcznik Ubezpieczeniowy*” 2018, t. 15, nr 11.
13. Skawińska E., *Reakcja na zmiany a konkurencyjność przedsiębiorstw* [in:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw – nowe podejście*, red. E. Skawińska, Warszawa–Poznań 2002.
14. Stankiewicz M.J., *Konkurencyjność przedsiębiorstwa – jej istota i źródła* [in:] *Czynniki wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw i regionów*, red. M. Haffer, W. Karaszewski, Toruń 2009.
15. Stanienda J., *Determinanty rozwoju i konkurencyjności przedsiębiorstw w regionie*, Tarnów 2006.
16. Wielki J., *Elektroniczny marketing poprzez Internet*, Warszawa 2000.
17. Wrzosek W., *Przewaga konkurencyjna*, “*Marketing i Rynek*” 1999, nr 7.
18. Wrzosek W., *Funkcjonowanie rynku*, Warszawa, PWE, 1998.

Problematyka ubezpieczenia budynków w Polsce – ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw rolnych

Streszczenie

Wszystkie rzeczy materialne narażone są na działanie czynników zewnętrznych i na konsekwencje wystąpienia zdarzeń losowych. Zniszczenie niektórych z tych rzeczy, takich jak na przykład budynki – w szczególności mieszkalne – jest jednak wyjątkowo dotkliwie. Niestety w Polsce wiele z nich jest nieubezpieczonych. Ubezpieczenie budynków jest najbardziej popularne wśród rolników, dla których jest ono obowiązkowe. Państwo powinno dbać o bezpieczeństwo obywateli, również to socjalne, związane z zapewnieniem „dachu nad głową”. Wsparcie może polegać na nadaniu omawianym ubezpieczeniom statusu obowiązkowych, dofinansowaniu składek lub, co ma miejsce obecnie, doraźnej pomocy w przypadku niektórych, najczęściej dużych (rozumianych jako masowych) zdarzeń. W związku z tym konieczne jest rozważenie zmian w – dotychczas nieistniejącym – systemie ubezpieczeń budynków w Polsce.

Słowa kluczowe: nieruchomości, obowiązkowość, świadomość ubezpieczeniowa, ubezpieczenia.

* **Damian Walczak** – dr nauk ekonomicznych, Katedra Zarządzania Finansami, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Mienie każdego z nas narażone jest na działanie czynników zewnętrznych, które mogą nie tylko doprowadzić do jego zniszczenia czy uszkodzenia, lecz także zagrażają zdrowiu lub życiu ludzi¹. Jedną z najistotniejszych rzeczy składających się na majątek gospodarstwa domowego są nieruchomości, szczególnie dom, w którym zamieszkuje rodzina. Dom od zarania dziejów był wyjątkowo ważny dla człowieka. Potrzeba posiadania schronienia i izolacji zawsze była w nas bardzo silna, podobnie jak wynikająca z tego więź z własnym domem². To on więc przede wszystkim, również z uwagi na jego wartość, musi być zabezpieczony przed potencjalnym ryzykiem, a najlepszą metodą zarządzania tym ryzykiem jest ubezpieczenie.

Zgodnie z szacunkami Polskiej Izby Ubezpieczeń (PIU) około 90% budynków w ramach gospodarstw rolnych³ i 60% budynków mieszkalnych⁴ posiada ochronę ubezpieczeniową⁵. Wciąż jednak około 40% domów i mieszkań jest nieubezpieczonych. Ponadto zapewne część z tych ubezpieczonych posiada ochronę, która nie gwarantuje ich odbudowy lub remontu⁶. Również zgodnie z badaniami PIU „80% mieszkańców terenów szczególnie narażonych na żywioły uważa, że ich miejsce zamieszkania jest bezpieczne”, ale jednocześnie „ponad połowa badanych uważa, że zmiany klimatu odpowiadają za coraz więcej szkód na świecie, ale nie w ich miejscu zamieszkania”⁷. Z powyższego wynika, że w kraju, który zamieszkuje prawie trzydzieści osiem milionów mieszkańców,

¹ J. Szpunar, *Przesłanki prewencji ubezpieczeniowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1973, nr 1, s. 199–200.

² M. Sulima, *Symboliczne przestrzenie domu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Architektura” 2007, z. 20, s. 81–83.

³ Chociaż zweryfikowanie tej liczby jest w zasadzie niemożliwe, ponieważ nikt faktycznie nie wie, ile jest w Polsce gospodarstw rolnych zgodnie z ustawą o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (statystyki Głównego Urzędu Statystycznego odnoszą się do innej definicji, bazującej na faktycznym prowadzeniu działalności rolniczej, a nie na areale). Wiadomo natomiast, że w 2018 r. wykupiono 1,745 mln ubezpieczeń budynków w gospodarstwach rolnych. Zob. Polska Izba Ubezpieczeń, *Ubezpieczenia w liczbach 2018. Rynek ubezpieczeń w Polsce*, Warszawa 2018, s. 16.

⁴ Częściej są to właściciele domów niż mieszkań.

⁵ Polska Izba Ubezpieczeń, *Jak ubezpieczenia zmieniają Polskę i Polaków. Raport o wpływie branży ubezpieczeniowej*, Warszawa 2017, s. 45.

⁶ Niestety z wielu powodów, w tym z powodu niewłaściwej sumy ubezpieczenia deklarowanej przez ubezpieczającego, ubezpieczenia budynków często nie gwarantują realizacji zasady realności ochrony ubezpieczeniowej rozumianej jako „gwarancja pokrycia szkód losowych”. Zob. J. Szpunar, *Powszechność ochrony ubezpieczeniowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1968, nr 3, s. 240.

⁷ Polska Izba Ubezpieczeń, <https://piu.org.pl/niezaklinaj-czyli-jak-lekcewazymy-zagrozenia-pogodowe>, dostęp 6.08.2019.

można mówić o aż kilku milionach osób, które w przypadku zdarzenia losowego są narażone na utratę swojego domu i na brak możliwości odbudowania go. W związku z tym problem ten wymaga szerszego przeanalizowania.

Celem pracy jest przedstawienie propozycji zmian w zakresie ubezpieczeń budynków w Polsce. W związku z tym można sformułować dwa pytania badawcze:

- 1) czy wyłącznie ubezpieczenia budynków rolniczych powinny być obowiązkowe?
- 2) jakie, poza regulacjami dotyczącymi obowiązkowości, powinny być działania dotyczące pomocy osobom poszkodowanym?

W pracy dokonano przeglądu obowiązujących aktów prawnych oraz literatury przedmiotu, również w ujęciu historycznym. Odwołano się także do studiów przypadków, np. wydarzeń związanych z huraganem w Borach Tucholskich w 2017 r. W pracy wykorzystano metodę ekonomicznej analizy prawa.

Ubezpieczenia budynków w Polsce – stan obecny

Znaczenie bezpieczeństwa mieszkaniowego obywateli zauważono już kilkaset lat temu. W XVIII wieku w Prusach wprowadzono obowiązek ubezpieczania budynków⁸. Z kolei W. Łuszczewski około 1850 r. pisał, że „wykonywanie prawa własności w jego najdalszej rozciągłości wymaga konieczności istnienia urzędów bezpieczeństwa i spokoju”, wskazując, że to społeczeństwo ma obowiązek uchronienia – na przykład poprzez ubezpieczenia – tej indywidualnej własności⁹.

Obecnie, zgodnie z Ustawą z 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, ubezpieczeniami obowiązkowymi są (art. 4)¹⁰:

- 1) ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów (OC posiadaczy pojazdów mechanicznych),
- 2) ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu posiadania gospodarstwa rolnego (OC rolnika),
- 3) ubezpieczenie budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych,

⁸ M. Orlicki, *Ubezpieczenia obowiązkowe*, Warszawa, LEX a Wolters Kluwer business, 2011, s. 30–31.

⁹ W. Łuszczewski, *Pisma z teorii ubezpieczeń*, Warszawa, Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, 1934, s. 82–84.

¹⁰ Ustawa z 22 maja 2003 o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, Dz. U. 2018 poz. 473.

4) ubezpieczenia wynikające z przepisów odrębnych ustaw lub umów międzynarodowych ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską, nakładających na określone podmioty obowiązek zawarcia umowy ubezpieczenia¹¹.

Przytoczone obowiązujące rozwiązanie jest pozostałością uregulowań z 1984 r.¹², kiedy to Ustawą z 20 września 1984 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych wprowadzono przepis, że z mocy ustawy¹³ ubezpieczeniu podlegają (art. 6)¹⁴:

- 1) budynki – od ognia, huraganu, powodzi i innych zdarzeń losowych;
- 2) mienie ruchome związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, jak również mienie ruchome posiadaczy budynków na działkach o powierzchni do 0,5 ha – od ognia, huraganu, powodzi i innych zdarzeń losowych;
- 3) uprawy zbóż oraz roślin okopowych i pastewnych – od gradobicia, ognia, powodzi i zalania wskutek nadmiernych opadów atmosferycznych;
- 4) konie i bydło w wieku przydatności produkcyjnej oraz trzoda chlewna, z wyjątkiem prosiąt – od padnięcia i uboju z konieczności;
- 5) odpowiedzialność cywilna rolników za szkody powstałe w związku z prowadzeniem indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz za szkody wyrządzone w życiu prywatnym;
- 6) odpowiedzialność cywilna posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów;
- 7) następstwa nieszczęśliwych wypadków powstałe u osób fizycznych w związku z ruchem pojazdów mechanicznych;
- 8) pojazdy mechaniczne – od uszkodzenia, zniszczenia i utraty (autocasco), chyba że pojazd zostanie wyłączony z ubezpieczenia w trybie określonym w rozporządzeniu Rady Ministrów, o którym mowa w art. 7;
- 9) środki trwałe przedsiębiorstw państwowych – od ognia, huraganu, powodzi i innych zdarzeń losowych.

Ubezpieczeniem ustawowym były objęte budynki stanowiące własność osób fizycznych, zespołów, przedsiębiorstw i spółdzielni, a za proces likwidacji szkody odpowiedzialne było PZU¹⁵.

¹¹ Kategoria ta jest bardzo szeroka, zgodnie bowiem z E. Kowalewski, W.W. Mogilski, M.P. Ziemiak, *Stan prawny ubezpieczeń obowiązkowych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2015, nr 1, liczba ubezpieczeń obowiązkowych/przymusowych przekracza 200.

¹² Szerzej o historii ubezpieczeń rolnych w np.: M. Łozowski, *Obowiązkowe ubezpieczenia budynków rolniczych*, „Wyd. Oeconomia” 2008, nr 7(4).

¹³ Ubezpieczenia te miały charakter ustawowy, a więc obowiązkowy.

¹⁴ Także w: J. Pawłowska-Tyszko, M. Soliwoda, S. Pieńkowska-Kamieniecka, D. Walczak, *Stan obecny i perspektywy rozwoju systemu podatkowego i ubezpieczeniowego polskiego rolnictwa*, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2015, s. 102.

¹⁵ §10 Rozporządzenia Rady Ministrów z 21 lutego 1985 r. w sprawie ubezpieczenia ustawowego budynków oraz mienia w gospodarstwach rolnych, Dz. U. 1985 nr 10 poz. 38.

Jak można zauważyć, w obecnym stanie prawnym – w odpowiedniej ustawie – pozostawiono jako obowiązkowe ubezpieczenie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych, OC rolnika oraz ubezpieczenie budynków, ale wyłącznie rolnych.

W związku z tym ustawodawca w przypadku ubezpieczeń budynków po 1993 r. dokonał podziału na rolników i „nierolników” i w zasadzie w większym zakresie zadbał o interes majątkowy i bezpieczeństwo tych pierwszych. Jednocześnie nie podjął działań (lub podjął je w niewielkim stopniu) w zakresie popularyzacji tak ważnej idei ubezpieczeń budynków w Polsce¹⁶.

Ubezpieczenie budynków – jak kompensować straty?

Pierwsze pytanie badawcze postawione w pracy dotyczy podziału obowiązkowości w ubezpieczeniach budynków. Jaki może być powód ochrony rolników w zakresie szkód w ubezpieczeniu budynków? Prawdopodobnie głównie polityczny, a może nawet historyczny, odmienne traktowanie rolników w zakresie ubezpieczeniowym ma bowiem swoje źródło już w przeszłości¹⁷.

Obligatoryjność ubezpieczenia budynków, w dodatku wyłącznie należących do rolników, jest pewnym wyjątkiem w ubezpieczeniach obowiązkowych. Ten rodzaj ubezpieczeń w polskim stanie prawnym przeważnie ma chronić poszkodowanego, a są to ubezpieczenia¹⁸:

- 1) wynikające z ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych OC posiadaczy pojazdów mechanicznych, OC rolnika,
- 2) wynikające z innych ustaw, np. ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej poszczególnych zawodów (m.in. notariusze, komornicy, adwokaci, radcowie prawni, rzecznicy patentowi, lekarze itd.), ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej organizatora imprezy masowej itd.

Do ubezpieczeń obowiązkowych należą również ubezpieczenia nakładające obowiązek ubezpieczenia „kogoś”, np. gmina ma obowiązek ubezpieczenia w instytucji ubezpieczeniowej członków ochotniczej straży pożarnej i młodzieżowej drużyny pożarniczej¹⁹, a Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

¹⁶ Jan Łopuski pisze, że „nie ma żadnego uzasadnienia, aby państwo wyręczało rolnika w myśleniu o jego interesach i potrzebie korzystania z ochrony ubezpieczeniowej mienia będącego jego własnością, niezależnie od tego, czy chodzi o budynki, inwentarz czy ziemiopłody”. J. Łopuski, *Europeizacja prawa dotyczącego umowy ubezpieczenia*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2004, nr 4(2), s. 16.

¹⁷ O czym wspomniano w pracy: W. Łuszczewski, *Pisma z teorii...* op. cit., s. 110–115.

¹⁸ E. Kowalewski, W.W. Mogiński, M.P. Ziemiak, *Stan prawny ubezpieczeń obowiązkowych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2015, nr 1.

¹⁹ Art. 32 Ustawy z 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz. U. 2019 poz. 1372.

lub Agencja Wywiadu ma obowiązek ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków zaistniałych w związku z wykonywaniem zadań służbowych w państwie, którego terytorium w całości lub w części zostało uznane za strefę działań wojennych na podstawie odrębnych przepisów lub w państwie, na terytorium którego występują warunki stwarzające bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia każdego funkcjonariusza²⁰ itd.

Nałożenie na kogokolwiek obowiązku ubezpieczenia samego siebie świadczy o trosce (być może nadmiernej?) ustawodawcy o daną osobę. Obowiązkowość ta może również dowodzić znaczenia takiego ubezpieczenia dla całej gospodarki. Budynki rolne powinny być ubezpieczane obowiązkowo, bowiem w zabudowaniach gospodarstwa rolnego ma miejsce produkcja rolnicza, tak ważna dla bezpieczeństwa żywnościowego kraju²¹.

Z kolei odpowiedź na drugie pytanie badawcze sprowadza się do przyjęcia modelu ubezpieczeń budynków w Polsce i realizacji tego modelu. Obecnie w Polsce – jednak słowo „obecnie” dotyczy nie sytuacji z 2019 r., a permanentnej sytuacji po 1989 r. ubiegłego stulecia – w tej ważnej sprawie obowiązuje model „jakoś to będzie”. Niestety, jak pokazują sytuacje życiowe, obecne rozwiązanie bazuje na braku obligatoryjności i niskim poziomie świadomości ubezpieczeniowej w Polsce²².

W 1997 r., przed wyborami, użyto sformułowania „trzeba było się ubezpieczyć”, co było niezręcznym podsumowaniem trudnej sytuacji osób poszkodowanych po „powodzi tysiąclecia”. Stwierdzenie to, zachęcające do ubezpieczania się, prawdopodobnie wpłynęło na wynik wyborów parlamentarnych odbywających się kilka tygodni po tym wydarzeniu, więc żaden racjonalny polityk tego już publicznie nie powtórzy. Politycy częściej odwołują się do określeń „pomozemy”, „pomoc”, „nie zostawimy poszkodowanych samych”. Prowadzi to do „niepopularyzowania” ubezpieczeń budynków kosztem incydentalnego pomagania poszkodowanym²³, co – zdaniem autora – można zrozumieć w sensie politycznym, gdy przyjmiemy, że polityka to sztuka osiągnięcia celów, zdobywania władzy²⁴.

W 2017 r., po huraganie w Borach Tucholskich, zgodnie z zasadami – zatwierdzonymi przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji – udzie-

²⁰ Art. 85a Ustawy z 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, Dz. U. 2018 poz. 2387.

²¹ A. Mięka, *Bezpieczeństwo żywnościowe Polski*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2012, nr 99 (4), s. 38–48.

²² S. Wieteska, *Świadomość czy samoświadomość ubezpieczonych*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2010, nr 13 (1), s. 231–238.

²³ D. Walczak, *Wybrane determinanty rozwoju rynku ubezpieczeń gospodarczych w Polsce* [w:] *Problematyka współczesnych ubezpieczeń*, red. A. Organiściak-Krzykowska, J. Bak, Warszawa, IPiSS, 2013, s. 10–11.

²⁴ P. Łyżwa, *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012, nr 12, s. 30–31.

lania pomocy finansowej (ze środków rezerwy celowej budżetu państwa na przeciwdziałanie i usuwanie skutków klęsk żywiołowych) w formie zasiłków celowych, o których mowa w ustawie o pomocy społecznej²⁵, dla rodzin lub osób samotnie gospodarujących, poszkodowanych w wyniku zdarzeń noszących znamiona klęsk żywiołowych zapisano, że „pomoc przyznawana jest niezależnie od odszkodowania przysługującego z tytułu ubezpieczenia budynku/lokalu mieszkalnego od skutków klęsk żywiołowych. Zapis ten nie zwalnia jednak organu gminy od stosowania zasady miarkowania pomocy”. W związku z powyższym doprowadzono do sytuacji, w której:

- osoby nieubezpieczone korzystały z pomocy państwowej (do 200 tys. zł na jeden budynek/lokal mieszkalny i do 100 tys. zł na budynki gospodarcze),
- osoby ubezpieczone otrzymywały ubezpieczenia i pomoc państwa teoretycznie „miarkowaną”, ale w niewielkim zakresie (prawie dwukrotnie)²⁶.

W województwie kujawsko-pomorskim, a więc w tym samym, w którym położona jest większość Borów Tucholskich, znajduje się miejscowość Tryszczyń. Kilkanaście dni wcześniej (niż wspomniany wcześniej huragan) nawałnica również tam dokonała olbrzymich szkód w zabudowaniach. Jednak poszkodowani otrzymali wyłącznie pomoc w wysokości 6 tys. zł – słusznie określając brak pomocy pod swoim adresem słowami „bo to zła nawałnica była”, a na pewno niemedialna²⁷.

Te dwa zdarzenia pokazują rozdźwięk pomiędzy tym, co trafia do opinii publicznej a tym, jak wygląda rzeczywistość. Z przekazów medialnych wynika, że państwo pomaga poszkodowanym. I rzeczywiście tak jest, ale dotyczy to szkód dużych, masowych, które wymagają reakcji rządzących. Wiadomo, że państwo nie będzie reagowało w każdym przypadku i pomagało każdemu poszkodowanemu. Stałoby się bowiem wówczas quasi-ubezpieczycielem, a nie jest to rola państwa.

Sytuacja w zakresie ubezpieczeń budynków w Polsce wymaga przyjęcia jednego z możliwych modeli²⁸, opracowania systemu, a nie zespołu przypadkowych, doraźnych, politycznych, a nie merytorycznych działań, i poinformowania społeczeństwa o takim rozwiązaniu. Konieczne jest również konse-

²⁵ Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2019 poz. 1507.

²⁶ Jednak trudno zgodzić się ze stwierdzeniem, że lepsze byłoby pomaganie wyłącznie nieubezpieczonym (tym z różnych powodów niezapobiegliwym) lub tylko ubezpieczonym (którzy i tak otrzymają świadczenie).

²⁷ Polska the Times, <https://polskatimes.pl/bo-to-zla-nawalnica-byla-poszkodowani-z-tryszczyzna-czuja-sie-skrzywdzeni-podwojnie/ar/12406726>, dostęp 19.07.2019.

²⁸ Model obejmujący nie tylko ubezpieczenia katastroficzne. Zob. E. Kowalewski, W. Mogilski, *Model powszechnych ubezpieczeń budynków od ryzyk katastroficznych – dylematy teleologiczne i prawne [w:] Ubezpieczenie budynków od ryzyk katastroficznych. Aspekty prawno-ekonomiczne*, red. E. Kowalewski, Toruń, TNOiK, 2013

kwentne stosowanie zasad z niego wynikających²⁹. Każdy z modeli odnosiłby się do dwóch płaszczyzn: prawnej, związanej z zakresem obowiązkowości, i świadomościowej, związanej z faktycznymi działaniami państwa w zakresie doraźnej pomocy obywatelom oraz budowania wiedzy i świadomości ubezpieczeniowej.

Model 1

Kontynuujemy obecne rozwiązanie legislacyjne, czyli ubezpieczenie budynków dla rolników jest obowiązkowe, natomiast dla pozostałych osób/podmiotów jest dobrowolne. Niewątpliwie należałoby jednak zwiększyć świadomość konieczności posiadania ubezpieczenia budynków, a także zakupu ubezpieczenia, które zapewnia możliwość odbudowy czy naprawy budynku.

W związku z tym konieczne jest zwrócenie większej uwagi na edukację finansową społeczeństwa. Kwestią równie ważną, naukowo możliwą do przedyskutowania (faktycznie i wdrożeniowo) jest to, czy należałoby ograniczyć do absolutnego minimum pomoc państwa na skutek zdarzeń losowych, czy też pozostawić stan obecny, a więc, że tylko czasami³⁰ pomoc ta jest udzielana.

Model 2

Wszystkie budynki mieszkalne w Polsce są obowiązkowo ubezpieczone (może w przypadku rolników również budynki wykorzystywane do celów prowadzenia działalności rolniczej)³¹. W tym zakresie kwestią wymagającą przedyskutowania byłby zakres ubezpieczenia obowiązkowego. W przypadku ubezpieczeń budynków rolnych – na podstawie ustawy o ubezpieczeniach obowiązkowych – ustawodawca wprowadził pewne wyłączenia ochrony, np.

²⁹ A. Maciążek, *Doświadczenia rynku polskiego w likwidacji szkód powodziowych. Budowanie systemu ubezpieczeń katastroficznych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” – wydanie specjalne: Powódź Infrastruktura Finansowanie, 2012, s. 49–51.

³⁰ „Czasami” odnosi się do istotnej pomocy (wspomniane w pracy 100 lub 200 tys. zł), nie chodzi w tym sformułowaniu o udzielanie pomocy doraźnej lub zasiłku celowego (w kwocie do 6 tys. zł) poszkodowanym.

³¹ Obowiązkowość ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej wynika z ochrony ekonomicznej sprawcy i poszkodowanego, natomiast obowiązkowość ubezpieczeń budynków chroniłaby ubezpieczającego i państwo przed koniecznością doraźnej pomocy. W związku z tym dyskusja nad obowiązkowością tych ubezpieczeń jest również ważna.

wyrządzenie szkód wskutek rażącego niedbalstwa lub szkody powstałe wskutek trzęsienia ziemi (art. 73) oraz wprowadził definicje, określające m.in. minimalną prędkość wiatru, aby zdarzenie losowe zostało uznane za huragan (art. 67). Zakres zapisany w ustawie z jednej strony gwarantuje określony (wysoki) poziom ochrony, ale z drugiej w pewien sposób zwalnia rolników z indywidualnej przeczności na rzecz bazowania na zapisach ustawowych.

Wdrożenie tego modelu wydaje się najprostszą³² drogą do osiągnięcia celu, jakim byłoby zwiększenie liczby ubezpieczonych budynków w Polsce. Wprowadzenie obowiązkowych ubezpieczeń wszystkich nieruchomości w naszym kraju wymagałoby, jak wspomniano, dyskusji merytorycznej dotyczącej określenia zakresu tego ubezpieczenia. To ubezpieczyciele przejeliby na siebie ryzyko związane ze szkodami. Rolą państwa byłoby uświadamianie obywateli o konieczności, nie tylko ustawowej, ale i merytorycznej, ubezpieczenia się, oraz ograniczenie do minimum pomocy osobom poszkodowanym, aby nie powodować iluzorycznej nadziei u osób nieubezpieczonych, że państwo im pomoże, gdy coś się stanie.

W modelu tym można również wprowadzić obowiązek państwa wyłącznie w zakresie gwarancji wypłaty odszkodowań w sytuacjach, kiedy rozmiar szkód na określonym terenie osiągnie poziom katastroficzny³³. Regulacje te miałyby miejsce pomiędzy ubezpieczycielem a państwem, które spełniałoby rolę „doraźnego reasekuratora”³⁴, gwaranta stabilności finansowej zakładu ubezpieczeń³⁵.

Model 3

Likwidacja obowiązkowości ubezpieczeń budynków i pozostawienie wszystkiego wolnemu rynkowi i przeczności obywateli. Model ten w zakresie prawnym sprowadzałby się do ograniczenia obowiązku ubezpieczenia budynków przez rolników. Jednak należałoby oczywiście zwiększyć działania dotyczące świadomości ubezpieczeniowej.

³² Chociaż wprowadzenie kolejnych ubezpieczeń obowiązkowych zapewne nie byłoby proste legislacyjnie, ponieważ nawet w zakresie OC posiadaczy pojazdów mechanicznych pojawiają się głosy, że ubezpieczenie to powinno umożliwiać w większym zakresie czasowe wyrejestrowywanie pojazdu lub nieopłacanie tego ubezpieczenia.

³³ R. Pajewska-Kwaśny, I. Tomaszewska, *Prawno-ekonomiczne dylematy wprowadzenia ochrony przed skutkami powodzi na przykładzie ubezpieczeń katastroficznych*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 11(2/5), s. 188.

³⁴ W podobny sposób – jako dotacja – działa już takie wsparcie w ubezpieczeniu upraw. Zob. Ustawa z 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich, Dz. U. 2005 nr 150 poz. 1249 (art. 10a i następane).

³⁵ A. Maciążek, *Doświadczenia rynku polskiego w likwidacji szkód powodziowych. Budowanie systemu ubezpieczeń katastroficznych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” – wydanie specjalne: Powódź Infrastruktura Finansowanie, 2012, s. 56.

Ważną do przedyskutowania kwestią w każdym z modeli jest zagadnienie zapewnienia realnej ochrony ubezpieczeniowej poprzez określenie sumy ubezpieczenia na odpowiednio wysokim poziomie³⁶. Z sumy ubezpieczenia wynika cena za ochronę ubezpieczeniową. Prowadzi to do jej zaniżania przez ubezpieczających chcących zapłacić mniej. Niestety taka praktyka wpływa na brak faktycznej możliwości odbudowania zniszczonego budynku. Niewątpliwie i w tym zakresie konieczne jest budowanie świadomości ubezpieczeniowej ubezpieczających, a może nawet odpowiedzialności ubezpieczycieli, którzy nie przyjmowałiby zbyt niskich sum ubezpieczenia³⁷.

Podsumowanie

W pracy sformułowano dwa pytania badawcze. Odpowiedzi na oba związane są niestety nie tylko z działaniami merytorycznymi, lecz także politycznymi aktualnie rządzących, i to bynajmniej nie krótkoterminowymi. Tylko długoterminowe i konsekwentne budowanie świadomości ubezpieczeniowej obywateli, poparte jasnym stwierdzeniem, że obywatele powinni się ubezpieczać, wpłynie na popularyzację ubezpieczeń budynków w Polsce³⁸. Powszechne ubezpieczenie jest tańsze, skuteczniejsze i szybsze niż przypadkowa redystrybucja środków przez państwo w przypadku zdarzeń losowych.

W zakresie przyjęcia długoterminowego modelu ubezpieczeń budynków w Polsce, każdy z czytających powyższy tekst może uznać wybrany model za najlepszy, najsprawniejszy. Zadaniem niniejszej pracy nie było idealizowanie lub dyskredytowanie któregośkolwiek z modeli i działań związanych z ubezpieczaniem budynków. Celem było przedstawienie w dobitny sposób – również poprzez zaprezentowanie konkretnych argumentów – że problem istnieje i jest poważny.

Poza tematyką pracy, a jednak ważne w zakresie prowadzonych badań, są rozwiązania dotyczące ubezpieczenia budynków przez jednostki samorządu terytorialnego (JST). Obecnie ubezpieczenia te są w pełni dobrowolne, a samo-

³⁶ Oczywiście faktyczne określenie wartości nieruchomości – a więc sumy ubezpieczenia – w wielu przypadkach może być trudne.

³⁷ Możliwe w modelu 2., w pełni obowiązkowym, byłoby zobligowanie ubezpieczycieli (co wiązałoby się z dodatkowymi obowiązkami dla nich) do przyjmowania sumy ubezpieczenia nie niższej niż np. 75% wartości nieruchomości.

³⁸ Chociaż oczywiście czynników decydujących o zakupie ubezpieczeń jest więcej. Zob. B. Nowotarska-Romaniak, H. Ogrodnik, *Determinanty zakupu ubezpieczeń majątkowych przez indywidualnych klientów [w:] Ubezpieczenia gospodarcze i społeczne. Wybrane zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Sułkowska, Warszawa, Wolters Kluwer, 2011.

rzędy często z nich nie korzystają, co pokazuje chociażby przykład huraganu z 2017 r. w Borach Tucholskich. Władze JST podejmują decyzję, która w przypadku ziszczenia się ryzyka generuje problemy nie tylko dla nich samych, lecz także dla samorządów, które przecież z pieniędzy swoich podatników pomagają nieubezpieczonym poszkodowanym jednostkom (np. Gmina Miasto Toruń przekazała 50 tys. zł, a spółki miejskie 100 tys. zł na rzecz gminy Gostycyn na odbudowę przedszkola)³⁹.

Podsumowując, należy mieć nadzieję, że artykuł ten w najbliższym czasie stanie się nieaktualny, dorośniemy bowiem jako naród i będziemy w stanie rozwiązać tak istotną materialnie i życiowo kwestię, jaką są ubezpieczenia budynków, głównie mieszkaniowych, w Polsce.

Jednak bez względu na przyjęty model „należy mieć zawsze na uwadze fakt, że stosunki ubezpieczenia oparte są na maksymalnym zaufaniu i zachwianie tego zaufania (...) poważnie ogranicza korzyści gospodarcze, jakie dają ubezpieczenia”⁴⁰.

*Damian Walczak – dr nauk ekonom., Katedra Zarządzania Finansami,
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.*

Literatura

1. Gazeta Wyborcza, <http://torun.wyborcza.pl/torun/7,48723,22341767,torun-podaruje-poszkodowanej-gminie-50-tys-zl.html>, dostęp 12.08.2019.
2. Handschke J., *Efektywność ochrony ubezpieczeniowej w teorii i praktyce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, nr 36(4).
3. Kowalewski E., Mogilski W., *Model powszechnych ubezpieczeń budynków od ryzyk katastroficznych – dylematy teleologiczne i prawne* [w:] *Ubezpieczenie budynków od ryzyk katastroficznych. Aspekty prawno-ekonomiczne*, red. E. Kowalewski, Toruń, TNOiK, 2013.
4. Kowalewski E., Mogilski W., Ziemiak M.P., *Stan prawny ubezpieczeń obowiązkowych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2015, nr 1.
5. Łopuski J., *Europeizacja prawa dotyczącego umowy ubezpieczenia*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2004, 4 (2).

³⁹ <http://torun.wyborcza.pl/torun/7,48723,22341767,torun-podaruje-poszkodowanej-gminie-50-tys-zl.html>, dostęp 12.08.2019.

⁴⁰ J. Handschke, *Efektywność ochrony ubezpieczeniowej w teorii i praktyce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, nr 36 (4), s. 226.

6. Łozowski M., *Obowiązkowe ubezpieczenia budynków rolniczych*, „Wyd. Oeconomia” 2008, nr 7 (4).
7. Łuszczewski W., *Pisma z teorii ubezpieczeń*, Warszawa, Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, 1934.
8. Łyżwa P., *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012, nr 12.
9. Maciążek A., *Doświadczenia rynku polskiego w likwidacji szkód powodziowych. Budowanie systemu ubezpieczeń katastroficznych w Polsce*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” – wydanie specjalne: Powódź Infrastruktura Finansowanie, 2012.
10. Mikuła A., *Bezpieczeństwo żywnościowe Polski*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2012, nr 99 (4).
11. Nowotarska-Romaniak B., Ogrodnik H., *Determinanty zakupu ubezpieczeń majątkowych przez indywidualnych klientów [w:] Ubezpieczenia gospodarcze i społeczne. Wybrane zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Sułkowska, Warszawa, Wolters Kluwer, 2011.
12. Orlicki M., *Ubezpieczenia obowiązkowe*, Warszawa, LEX a Wolters Kluwer business, 2011.
13. Pajewska-Kwaśny R., Tomaszewska I., *Prawno-ekonomiczne dylematy wprowadzenia ochrony przed skutkami powodzi na przykładzie ubezpieczeń katastroficznych*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 11 (2/5).
14. Pawłowska-Tyszko, J., Soliwoda M., Pieńkowska-Kamieniecka S., Walczak D., *Stan obecny i perspektywy rozwoju systemu podatkowego i ubezpieczeniowego polskiego rolnictwa*, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowo Instytut Badawczy, 2015.
15. Polska Izba Ubezpieczeń, <https://piu.org.pl/niezaklinaj-czyli-jak-lekcewazymy-zagrozenia-pogodowe>, dostęp 6.08.2019.
16. Polska Izba Ubezpieczeń, *Jak ubezpieczenia zmieniają Polskę i Polaków. Raport o wpływie branży ubezpieczeniowej*, Warszawa 2017.
17. Polska Izba Ubezpieczeń, *Ubezpieczenia w liczbach 2018. Rynek ubezpieczeń w Polsce*, Warszawa 2018.
18. Polska the Times, <https://polskatimes.pl/bo-to-zla-nawalnica-byla-poszkodowani-z-tryszczyzna-czuja-sie-skrzywdzeni-podwojnie/ar/12406726>, dostęp 19.07.2019.
19. Rozporządzenie Rady Ministrów z 21 lutego 1985 r. w sprawie ubezpieczenia ustawowego budynków oraz mienia w gospodarstwach rolnych, Dz. U. 1985 nr 10 poz. 38.
20. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/mswia/usuwanie-skutkow-klesk-zywiolowych>, dostęp 7.08.2019.
21. Sulima M., *Symboliczne przestrzenie domu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Architektura” 2007, z. 20.
22. Szpunar J., *Powszechność ochrony ubezpieczeniowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1968, nr 3.

23. Szpunar J., *Przesłanki prewencji ubezpieczeniowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1973, nr 1.
24. Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2019 poz. 1507.
25. Ustawa z 20 września 1984 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych, Dz. U. 1984 nr 45 poz. 242 ze zm.
26. Ustawa z 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, Dz. U. 2018 poz. 473.
27. Ustawa z 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, Dz. U. 2018 poz. 2387.
28. Ustawa z 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz. U. 2019 poz. 1372.
29. Ustawa z 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich, Dz. U. 2019 poz. 477.
30. Walczak D., *Wybrane determinanty rozwoju rynku ubezpieczeń gospodarczych w Polsce* [w:] *Problematyka współczesnych ubezpieczeń*, red. A. Organiściak-Krzykowska, J. Bak, Warszawa, IPiSS, 2013.
31. Wieteska S., *Świadomość czy samoświadomość ubezpieczonych*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2010, nr 13 (1).

The problems with buildings insurance in Poland – with a particular emphasis on agricultural holdings

Abstract

All material things are exposed to external factors and the consequences of random events. However, the deterioration of some of these things, such as buildings, in particular, residential buildings, has a severe impact on people's lives. Unfortunately, many such buildings in Poland are uninsured. Buildings insurance is most popular among farmers for whom this type of insurance is obligatory. The country should care for the security of its citizens, including social security, connected with providing a “roof over their heads”. The support may consist of giving the said insurance mandatory status, premium financing or, as is currently the case, ad hoc assistance in the case of some, most often large (understood as mass) events. Therefore, it is necessary to consider changes in the – so far nonexistent – buildings insurance system in Poland.

Keywords: real estate, obligation, insurance awareness, insurance.

The problems with buildings insurance in Poland – with a particular emphasis on agricultural holdings

Abstract

All material things are exposed to external factors and the consequences of random events. However, the deterioration of some of these things, such as buildings, in particular, residential buildings, has a severe impact on people's lives. Unfortunately, many such buildings in Poland are uninsured. Buildings insurance is most popular among farmers for whom this type of insurance is obligatory. The country should care for the security of its citizens, including social security, connected with providing a "roof over their heads". The support may consist of giving the said insurance mandatory status, premium financing or, as is currently the case, ad hoc assistance in the case of some, most often large (understood as mass) events. Therefore, it is necessary to consider changes in the – so far non-existent – buildings insurance system in Poland.

Keywords: real estate, obligation, insurance awareness, insurance.

* **Damian Walczak** – PhD in Economics, Department of Financial Management, Faculty of Economics and Management, Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Introduction

Everyone's property is exposed to external factors that can not only lead to its destruction or damage, but also threaten peoples' health or lives¹. One of the most important things that constitute one's household assets is real estate, especially the house where one's family resides. Having a home has always been extremely important for people. The need for shelter and isolation has always been very strong in humans, as well as the bond with our own home resulting from it². Therefore, the home, also because of its value, must be insured in case of potential risk, and the best method of managing this risk is to have the house insured.

According to the estimates of the Polish Chamber of Insurance (PIU), approximately 90% of buildings within agricultural holdings³ and 60% of residential buildings⁴ have insurance coverage⁵. Still, around 40% of houses and flats are uninsured. In addition, probably some of those insured have coverage that does not guarantee reconstruction or renovation of the building⁶. Also, according to the PIU research, "80% of inhabitants of areas particularly vulnerable to risks think their place of residence is safe", but at the same time "more than half of respondents believe that climate change is responsible for more and more damage in the world, but not at their place of residence"⁷. Based on the above information it is visible that in a country with almost thirty-eight million inhabitants, there are several million people who, in the event of an unforeseen circumstance, are at risk of losing their home and of being unable to rebuild it. Therefore, this problem needs to be considered in more detail.

¹ J. Szpunar, *Przestanki prewencji ubezpieczeniowej*, "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1973, nr 1, p. 199–200.

² M. Sulima, *Symboliczne przestrzenie domu*, "Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Architektura" 2007, z. 20, p. 81–83.

³ Although it is basically impossible to verify this number, because no one really knows how many agricultural holdings are in Poland in accordance with the Act on compulsory insurance, the Insurance Guarantee Fund and the Polish Motor Insurers' Bureau (statistics of the Central Statistical Office refer to a different definition, based on actual conducting agricultural activity, not on the area). It is known, however, that in 2018 1.745 million buildings insurances were purchased in agricultural holdings. See: Polish Chamber of Insurance, *Insurance in figures 2018. The insurance market in Poland*, Warsaw 2018, p. 16.

⁴ They are more often owners of homes not apartments.

⁵ Polish Chamber of Insurance, *Jak ubezpieczenia zmieniają Polskę i Polaków. Raport o wpływie branży ubezpieczeniowej*, Warszawa 2017, p. 45.

⁶ Unfortunately, for many reasons, including the wrong sum of insurance declared by the policyholder, buildings insurance often does not guarantee the implementation of the principle of the reality of insurance protection understood as "a guarantee of covering random damages". See: *Powszechność ochrony ubezpieczeniowej*, "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1968, nr 3, p. 240.

⁷ Polish Chamber of Insurance, <https://piu.org.pl/niezaklinaj-czyli-jak-lekcewazymy-zagrozenia-pogodowe>, access 6.08.2019.

The purpose of the work is to present proposals for changes in the field of buildings insurance in Poland. Therefore, two research questions can be formulated:

- 1) should only the insurance of agricultural buildings be compulsory?
- 2) what, apart from the regulations regarding compulsory help, should be the actions concerning assistance for the people who are suffering from such an event?

The work reviews current legal acts and literature on the subject, also from a historical perspective. Case studies were also referenced, e.g. events related to the hurricane in Bory Tucholskie in 2017. The method of economic analysis of law was used in the work.

Buildings insurance in Poland – current status

The importance of housing security has already been noted several hundred years ago. In the 18th century, the obligation to insure buildings was introduced in Prussia⁸. In turn, W. Łuszczewski wrote around 1850 that “exercising the right of ownership in its extreme extent requires the need for security devices”, indicating that it is the society that is obliged to protect – for example through insurance – this individual property⁹.

Currently, according to the Act of May 22, 2003 on compulsory insurance, the Insurance Guarantee Fund and the Polish Motor Insurers’ Bureau, compulsory insurance is (Article 4)¹⁰:

- 1) third party liability insurance of motor vehicle owners for damages arising in connection with the movement of these vehicles (liability for motor vehicle owners),
- 2) insurance of civil liability of farmers for holding a farm (civil liability of a farmer),
- 3) insurance of buildings included in the agricultural holding against fire and other random events,
- 4) insurance resulting from the provisions of separate acts or international agreements ratified by the Republic of Poland, imposing on certain entities the obligation to conclude an insurance contract¹¹.

⁸ M. Orlicki, *Ubezpieczenia obowiązkowe*, Warszawa, LEX a Wolters Kluwer Business, 2011, p. 30–31.

⁹ W. Łuszczewski, *Pisma z teorii ubezpieczeń*, Warszawa, Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, 1934, p. 82–84.

¹⁰ Act of May 22, 2003 on compulsory insurance, the Insurance Guarantee Fund and the Polish Motor Insurers’ Bureau, Journal Of Laws of 2018, item 473.

¹¹ This category is very broad, according to E. Kowalewski, W.W. Mogilski, M.P. Ziemiak, *Stan prawny ubezpieczeń obowiązkowych w Polsce*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2015, nr 1, the number of compulsory insurance exceeds 200.

The quoted binding solution is a remainder of the regulations of 1984¹², when the Act of 20 September 1984 on property and personal insurance introduced the provision that under the Act¹³ the insurance covers (Article 6)¹⁴:

- 1) buildings – from fire, hurricane, floods and other random events;
- 2) movable property related to running an agricultural holding, as well as movable property of building owners on an area up to 0.5 ha – from fire, hurricane, floods and other random events;
- 3) cultivation of cereals as well as root and forage crops – from hail, fire, flood and flooding as a result of excessive precipitation;
- 4) horses and cattle of productive capacity age and pigs, with the exception of piglets – from death and emergency slaughter;
- 5) civil liability of farmers for damages arising in connection with running an individual farm and for damage caused in private life;
- 6) civil liability of owners of motor vehicles for damages arising in connection with the movement of these vehicles;
- 7) consequences of accidents occurring in natural persons in connection with the movement of motor vehicles;
- 8) motor vehicles – from damage, destruction and loss (comprehensive car insurance), unless the vehicle is excluded from insurance in the mode specified in the regulation of the Council of Ministers, referred to in Art. 7;
- 9) fixed assets of state-owned enterprises – from fire, hurricane, floods and other random events.

The statutory insurance covered buildings owned by individuals, groups, enterprises and cooperatives, and PZU (Polish Insurance Company) was responsible for the claim settlement process¹⁵.

As you can see, in the current legal status – in the relevant law – motor vehicle insurance is obligatory, as well as farmers and agricultural buildings insurance.

Therefore, the legislator in the case of buildings insurance after the year 1993 divided it into farmers and “non-farmers” insurance and took greater care of the financial interests and safety of farmers. At the same time, he did not take action (or undertook it to a small extent) in the scope of popularizing such an important idea of buildings insurance in Poland¹⁶.

¹² For more information on the history of agricultural insurance, e.g. M. Łozowski, *Obowiązkowe ubezpieczenia budynków rolniczych*, “Wyd. Oeconomia” 2008, nr 7 (4).

¹³ These insurances were statutory, and therefore mandatory.

¹⁴ Also in: J. Pawłowska-Tyszko, M. Soliwoda, S. Pieńkowska-Kamieniecka, D. Walczak, *Stan obecny i perspektywy rozwoju systemu podatkowego i ubezpieczeniowego polskiego rolnictwa*, Warszawa, Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, 2015, p. 102.

¹⁵ §10 of the Regulation of the Council of Ministers of February 21, 1985 on statutory insurance of buildings and property on farms, Journal of Laws of 1985 No. 10 item 38.

¹⁶ Jan Łopuski writes that “there is no justification for the state to help the farmer in thinking about his interests and the need to take advantage of insurance protection of the property he owns, regardless of whether it concerns buildings, inventory or crops”. J. Łopuski, *Europeizacja prawa dotyczącego umowy ubezpieczenia*, “Zeszyty Prawnicze UKSW” 2004, nr 4 (2), p. 16.

Buildings insurance – how to compensate for losses?

The first research question posed at work concerns the division of obligations in building insurance. What could be the reason for protecting farmers in terms of damage to buildings insurance? It is probably mainly political, and maybe even historical. When it comes to insurance, farmers were already treated differently in this field in the past¹⁷.

The obligatory insurance of buildings, in addition only belonging to farmers, is an exception in compulsory insurance. This type of insurance in Polish law is usually intended to protect the aggrieved person, and it is insurance¹⁸:

- 1) resulting from the Act on compulsory third party liability insurance of motor vehicle owners, farmer's liability,
- 2) resulting from other acts, e.g. civil liability insurance for individual professions (e.g. notaries, bailiffs, lawyers, legal advisers, patent attorneys, doctors, etc.), civil liability insurance for a mass event organizer, etc.

Compulsory insurance also includes insurance imposing the obligation to insure "someone", e.g. a commune is required to insure members of the volunteer fire department and youth fire team¹⁹ in an insurance institution, and the Internal Security Agency or the Foreign Intelligence Agency is required to insure against accidents arising in connection with the performance of official duties in a country whose territory has been fully or partially recognized as a war zone under separate regulations or in a country where there are conditions posing a direct threat to the life or health of each officer²⁰, etc.

Imposing self-insurance on anyone indicates the concern (perhaps excessive?) of the legislator for the person concerned. This obligation may also prove the importance of such insurance for the whole economy. Agricultural buildings should be compulsorily insured because agricultural production takes place in agricultural buildings, which is very important for the food security of the country²¹.

In turn, the answer to the second research question comes down to adopting the buildings insurance model in Poland and implementing this model. Currently in Poland – but the word "currently" does not apply to the situation in 2019, but to the permanent situation after 1989 – in this important case the

¹⁷ It was mentioned in the work: W. Łuszczewski, *Pisma z teorii...* op. cit., p. 110–115.

¹⁸ E. Kowalewski, W.W. Mogilski, M.P. Ziemiak, *Stan prawny ubezpieczeń obowiązkowych w Polsce*, "Wiadomości Ubezpieczeniowe" 2015, nr 1.

¹⁹ Art. 32 of the Act of 24 August 1991 on fire protection, Journal of Laws of 2019, item 1372.

²⁰ Art. 85a of the Act of May 24, 2002 on the Internal Security Agency and the Foreign Intelligence Agency, Journal of Laws of 2018, item 2387.

²¹ A. Mikula, *Bezpieczeństwo żywnościowe Polski*, "Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich" 2012, nr 99 (4), p. 38–48.

“we will somehow manage” model applies. Unfortunately, as it can be seen in various life situations, the current solution is based on the lack of obligatory and low level of insurance awareness in Poland²².

In 1997, before the election, it was said that “you should have been insured”, which was an awkward summary of the difficult situation of those who suffered after the “flood of the millennium”. This statement, encouraging people to insure their properties, probably had an impact on the results of the parliamentary elections held a few weeks after this event, so no rational politician will repeat this again publicly. Politicians more often refer to the terms “we will help”, “help” and “we will not leave the victims on their own”. This leads to the “non-popularization” of buildings insurance at the expense of incidental assistance to victims²³, which – according to the author – can be understood in a political sense when we assume that politics is the art of achieving goals and gaining power²⁴.

In 2017, after the hurricane in Bory Tucholskie, in accordance with the principles – approved by the Minister of the Interior and Administration – to provide financial assistance (from the state budget’s special-purpose reserve for counteracting and removing the effects of natural disasters) in the form of targeted allowances referred to in the Act on social assistance²⁵, for families or lonely persons who suffered as a result of natural disasters, it was stipulated that “the aid is granted irrespective of the compensation due in respect of insuring the building/housing against the effects of natural disasters. This provision, however, does not release the commune body from applying the principle of measuring aid”. In view of the above, it was achieved in a situation in which:

- uninsured persons benefited from the countries help (up to PLN 200,000 for one building/flat and up to PLN 100,000 for farm buildings),
- insured persons received theoretically “moderate” insurance and help from the country, but to a limited extent (nearly twofold)²⁶.

In the Kuyavian-Pomeranian Voivodship, i.e. in the same place where most of the Bory Tucholskie Forest is located, there is the town of Tryszczyn. A couple of days earlier (before the hurricane mentioned above) the storm also caused huge damage to buildings. However, the victims received only assis-

²² S. Wieteska, *Świadomość czy samoświadomość ubezpieczonych*, “Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2010, nr 13 (1), p. 231–238.

²³ D. Walczak, *Wybrane determinanty rozwoju rynku ubezpieczeń gospodarczych w Polsce* [in:] *Problematyka współczesnych ubezpieczeń*, red. A. Organiściak-Krzykowska, J. Bak, Warszawa, IPiSS, 2013, p. 10–11.

²⁴ P. Łyżwa, *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, “Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012, nr 12, p. 30–31.

²⁵ Act of 12 March 2004 on social assistance, Journal of Laws of 2019, item 1507.

²⁶ However, it is difficult to agree with the statement that it would be better to help only the uninsured (those who did not insure their property for various reasons) or only the insured (those who will receive the benefit anyway).

tance in the amount of PLN 6,000 – rightly describing the lack of help with the words “its because it was a bad storm”, and certainly not one deserving to be shown in the media²⁷.

These two events show the gap between what the public sees and the actual reality. According to media reports, the country helps victims. And this is indeed the case, but this applies to large, massive damages that require ruling reactions. It is known that the state will not respond in every case and help every victim. It would then become a quasi-insurer, which is not the role of the country.

The situation in regards to buildings insurance in Poland requires adopting one of the possible models²⁸, developing a system, not a set of accidental, ad hoc, political, and not substantive activities, and informing the public about such a solution. It is also necessary to consistently apply the rules arising from it²⁹. Each of the models would refer to two levels: legal, related to the scope of obligations, and awareness, related to the actual activities of the country in the field of ad hoc assistance to citizens as well as gaining knowledge and insurance awareness.

Model 1

We are continuing the current legislative solution, i.e. buildings insurance for farmers is compulsory, while for other persons/entities it is voluntary. Undoubtedly, however, one should increase the awareness of the need to have buildings insurance, as well as to purchase insurance, which provides the opportunity to rebuild or repair the building.

In connection with this issue, it is necessary to pay more attention to the financial education of the society. An equally important issue, able to be discussed (genuinely and in terms of implementation), is whether the country's help due to random events should be limited to an absolute minimum, or whether the current state should be kept as is, so that only sometimes³⁰ this assistance would be granted.

²⁷ Polska the Times, <https://polskatimes.pl/bo-to-zla-nawalnica-byla-po-harmowani-z-tryszczy-na-czujaja-sie-skrzywdzeni-podwojnie/ar/12406726>, access 19.07.2019.

²⁸ Model covering not only catastrophic insurance. See: E. Kowalewski, W. Mogilski, *Model powszechnych ubezpieczeń budynków od ryzyk katastroficznych – dylematy teleologiczne i prawne* [in:] *Ubezpieczenie budynków od ryzyk katastroficznych. Aspekty prawno-ekonomiczne*, red. E. Kowalewski, Toruń, TNOiK, 2013.

²⁹ A. Maciążek, *Doświadczenia rynku polskiego w likwidacji szkód powodziowych. Budowanie systemu ubezpieczeń katastroficznych w Polsce*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” – special edition: Powódź Infrastruktura Finansowanie, 2012, p. 49–51.

³⁰ “Sometimes” refers to substantial assistance (PLN 100,000 or PLN 200,000), it is not about providing ad hoc assistance or targeted allowance (up to PLN 6,000) to victims.

All residential buildings in Poland are compulsorily insured (in the case of farmers maybe also buildings used for farming purposes)³¹. In this respect, the scope of compulsory insurance would need to be discussed. In the case of agricultural buildings insurance – pursuant to the Act on compulsory insurance – the legislator introduced certain exclusions from protection, e.g. damage caused by gross negligence or damage caused by an earthquake (Article 73), and introduced definitions defining, among others minimum wind speed for a random event to be considered a hurricane (Article 67). On the one hand, the scope provided for in the Act guarantees a certain (high) level of protection, but on the other, it relieves farmers from individual prudence in favor of relying on statutory provisions.

The implementation of this model seems to be the easiest³² way to achieve the goal of increasing the number of insured buildings in Poland. The introduction of compulsory insurance of all real estate in our country would require, as mentioned, a substantive discussion on determining the scope of this insurance. Insurers would take over the risk of damage. The role of the country would be to make citizens aware of the necessity, not only of statutory, but also substantive, insurance, and minimizing assistance to victims, so as not to cause the illusory hope of uninsured persons that the country will help them when something happens.

This model can also introduce an obligation for the country only to guarantee compensation in situations where the extent of damage in a given area reaches a catastrophic level³³. These regulations would take place between the insurer and the state, which would fulfill the role of an “ad hoc insurer”³⁴, the guarantor of the financial stability of the insurance agency³⁵.

³¹ The obligation to take out civil liability insurance results from the economic protection of the perpetrator and the aggrieved party, while the obligation to insure buildings would protect the policyholder and the country against the need for immediate assistance. Therefore, a discussion about the obligation of these insurances is equally important.

³² Although the introduction of further compulsory insurance probably would not be easy in legislation, because even in the scope of civil liability of motor vehicle owners there are voices that this insurance should allow a greater extent of temporary deregistration of a vehicle or non-payment of this insurance.

³³ R. Pajewska-Kwaśny, I. Tomaszewska, *Prawno-ekonomiczne dylematy wprowadzenia ochrony przed skutkami powodzi na przykładzie ubezpieczeń katastroficznych*, “Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 11(2/5), p. 188.

³⁴ Similar support – crop insurance – works in a comparable way. See. Act of 7 July 2005 on insurance of agricultural crops and livestock, Journal Of Laws of 2005, No. 150, item 1249 (Article 10a et seq.).

³⁵ A. Maciążek, *Doświadczenia rynku polskiego w likwidacji szkód powodziowych. Budowanie systemu ubezpieczeń katastroficznych w Polsce*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” – special edition: Powódź Infrastruktura Finansowanie, 2012, p. 56.

Model 3

The abolition of the obligation to insure buildings and leaving everything to the free market and the precaution of the citizens. In legal terms, this model would work well when it comes to limiting the obligation on farmers to insure their buildings. However, of course, insurance awareness activities should be increased.

Modele 1–3

An important concern to discuss in each of the models is the issue of providing real insurance coverage by determining the sum insured at a sufficiently high level³⁶. The price for insurance coverage results from the sum insured. This leads to its lowering by policyholders wishing to pay less. Unfortunately, this practice results in the lack of real possibility of rebuilding the destroyed building. Undoubtedly, and in this respect, it is necessary to build insurance awareness of policyholders, and maybe even the liability of insurers who would not accept too low insurance sums³⁷.

Conclusion

In the study two research questions have been formulated. The answer to both is unfortunately related not only to the substantive but also to the political activities of those currently in power, and not by short-term measures. Only long-term and consistent raising of awareness connected with citizens' insurance, supported by a clear statement that citizens should insure themselves, will affect the popularization of buildings insurance in Poland³⁸. General insurance is cheaper, more effective and faster than the accidental redistribution of funds by the country in the event of random events.

³⁶ Of course, determining the value of your property – and therefore the sum insured – can be difficult in many cases.

³⁷ Under model 2, it would be mandatory to oblige insurers (which would entail additional obligations for them) to accept an insurance sum not lower than, e.g. 75% of the property value.

³⁸ Although, of course, there are more factors determining the purchase of insurance. See: B. Nowotarska-Romaniak, H. Ogrodnik, *Determinanty zakupu ubezpieczeń majątkowych przez indywidualnych klientów* [in:] *Ubezpieczenia gospodarcze i społeczne. Wybrane zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Sułkowska, Warszawa, Wolters Kluwer, 2011.

In terms of adopting the long-term buildings insurance model in Poland, anyone reading the above text can consider any chosen model as the best, most efficient. The task of this work was not to idealize or disparage any of the models and activities related to buildings insurance. The goal was to present clearly – also by giving specific arguments – that there is a problem, and it is serious.

In addition to the subject of work, and yet important in the field of research, are solutions for buildings insurance by local government units. Currently, these insurances are fully voluntary, and local governments often do not use them, as presented by the example of the hurricane in Bory Tucholskie in 2017. Local government unit authorities made a decision which generates problems not only for themselves but also for local governments, that use their taxpayers' money to help uninsured victims in the case when the risk actually comes true (e.g. the City of Toruń with PLN 50,000, and municipal companies with PLN 100,00 for the municipality of Gostycyn for the reconstruction of the kindergarten)³⁹.

In conclusion, we hope that this article will become obsolete in the near future, that we will grow as a nation and we will be able to solve this problem considering buildings insurance, mainly housing, in Poland because it truly affects people's lives.

However, regardless of the adopted model, “one should always bear in mind the fact that insurance relations are based on maximum trust and undermining the trust (...) severely limits the economic benefits of insurance”⁴⁰.

Damian Walczak – PhD in Economics, Department of Financial Management, Faculty of Economics and Management, Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Literature

1. Gazeta Wyborcza, <http://torun.wyborcza.pl/torun/7,48723,22341767,torun-podaruje-poszkodowanej-gminie-50-tys-zl.html>, access 12.08.2019.
2. Handschke J., *Efektywność ochrony ubezpieczeniowej w teorii i praktyce*, “Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, nr 36 (4).

³⁹ <http://torun.wyborcza.pl/torun/7,48723,22341767,torun-podaruje-poszkodowanej-gminie-50-tys-zl.html>, access 12.08.2019.

⁴⁰ J. Handschke, *Efektywność ochrony ubezpieczeniowej w teorii i praktyce*, “Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, nr 36 (4), p. 226.

3. Kowalewski E., Mogilski W., *Model powszechnych ubezpieczeń budynków od ryzyk katastroficznych – dylematy teleologiczne i prawne* [in:] *Ubezpieczenie budynków od ryzyk katastroficznych. Aspekty prawno-ekonomiczne*, red. E. Kowalewski, Toruń, TNOiK, 2013.
4. Kowalewski E., Mogilski W., Ziemiak M.P., *Stan prawny ubezpieczeń obowiązkowych w Polsce*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2015, nr 1.
5. Łopuski J., *Europeizacja prawa dotyczącego umowy ubezpieczenia*, “Zeszyty Prawnicze UKSW” 2004, 4 (2).
6. Łozowski M., *Obowiązkowe ubezpieczenia budynków rolniczych*, “Wyd. Oeconomia” 2008, nr 7 (4).
7. Łuszczewski W., *Pisma z teorii ubezpieczeń*, Warszawa, Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, 1934.
8. Łyżwa P., *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, “Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012, nr 12.
9. Maciążek A., *Doświadczenia rynku polskiego w likwidacji szkód powodziowych. Budowanie systemu ubezpieczeń katastroficznych w Polsce*, “Wiadomości Ubezpieczeniowe” – wydanie specjalne: Powódź Infrastruktura Finansowanie, 2012.
10. Mięka A., *Bezpieczeństwo żywnościowe Polski*, “Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2012, nr 99 (4).
11. Nowotarska-Romaniak B., Ogrodnik H., *Determinanty zakupu ubezpieczeń majątkowych przez indywidualnych klientów* [in:] *Ubezpieczenia gospodarcze i społeczne. Wybrane zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Sułkowska, Warszawa, Wolters Kluwer, 2011.
12. Orlicki M., *Ubezpieczenia obowiązkowe*, Warszawa, LEX a Wolters Kluwer Business, 2011.
13. Pajewska-Kwaśny R., Tomaszewska I., *Prawno-ekonomiczne dylematy wprowadzenia ochrony przed skutkami powodzi na przykładzie ubezpieczeń katastroficznych*, “Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 11 (2/5).
14. Pawłowska-Tyszko, J., Soliwoda M., Pięnkowska-Kamieniecka S., Walczak D., *Stan obecny i perspektywy rozwoju systemu podatkowego i ubezpieczeniowego polskiego rolnictwa*, Warszawa, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 2015.
15. Polska Izba Ubezpieczeń, <https://piu.org.pl/niezaklinaj-czyli-jak-lekcewazymy-zagrozenia-pogodowe>, access 6.08.2019.
16. Polska Izba Ubezpieczeń, *Jak ubezpieczenia zmieniają Polskę i Polaków. Raport o wpływie branży ubezpieczeniowej*, Warszawa 2017.
17. Polska Izba Ubezpieczeń, *Ubezpieczenia w liczbach 2018. Rynek ubezpieczeń w Polsce*, Warszawa 2018.
18. Polska the Times, <https://polskatimes.pl/bo-to-zla-nawalnica-byla-poszkodowani-z-tryszczyzna-czuja-sie-skrzywdzeni-podwojnie/ar/12406726>, access 19.07.2019.

19. Polskie Radio PiK, <http://www.radiopik.pl/3,60055,blaszczak-zarzuty-o-braku-pomocy-po-nawalnicach>, access 7.08.2019.
20. Rozporządzenie Rady Ministrów z 21 lutego 1985 r. w sprawie ubezpieczenia ustawowego budynków oraz mienia w gospodarstwach rolnych, Dz. U. 1985 nr 10 poz. 38.
21. Sulima M., *Symboliczne przestrzenie domu*, "Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Architektura" 2007, z. 20.
22. Szpunar J., *Powszechność ochrony ubezpieczeniowej*, "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1968, nr 3.
23. Szpunar J., *Przesłanki prewencji ubezpieczeniowej*, "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1973, nr 1.
24. Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2019 poz. 1507.
25. Ustawa z 20 września 1984 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych, Dz. U. 1984 nr 45 poz. 242 ze zm.
26. Ustawa z 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, Dz. U. 2018 poz. 473.
27. Ustawa z 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu, Dz. U. 2018 poz. 2387.
28. Ustawa z 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej, Dz. U. 2019 poz. 1372.
29. Ustawa z 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich, Dz. U. 2019 poz. 477.
30. Walczak D., *Wybrane determinanty rozwoju rynku ubezpieczeń gospodarczych w Polsce* [in:] *Problematyka współczesnych ubezpieczeń*, red. A. Organiściak-Krzykowska, J. Bak, Warszawa, IPiSS, 2013.
31. Wieteska S., *Świadomość czy samoświadomość ubezpieczonych*, "Annales. Etyka w życiu gospodarczym" 2010, nr 13 (1).

*Katarzyna Rodak**

Katalog osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników (część I)

Streszczenie

Podmiotowy zasięg ubezpieczenia społecznego rolników zależy od zakresu pojęć: rolnika, działalności rolniczej oraz gospodarstwa rolnego. Ubezpieczeniem rolniczym objęty jest również małżonek rolnika oraz domownicy, czyli osoby bliskie rolnikowi, które stale pracują w gospodarstwie rolnym, lecz nie są związane z rolnikiem stosunkiem pracy. Od 18 maja 2018 r. wprowadzono nową kategorię osób objętych ubezpieczeniem, tzw. pomocników rolnika. Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników niewystarczająco definiuje szereg pojęć z zakresu podmiotowego ubezpieczenia społecznego rolników. Brak jednoznacznych interpretacji przepisów oraz orzeczeń sądowych będących podstawą wykładni prawa w tym zakresie stwarza szereg wątpliwości zarówno dla samych zainteresowanych ubezpieczeniem społecznym rolników, jak i dla pracowników KRUS oraz osób orzekających w tych sprawach. W artykule została podjęta próba przedstawienia wyżej wymienionych problemów, są to między innymi: kryteria związane z rolnikiem oraz domownikiem, przesłanka prowadzenia działalności rolniczej, terytorialny aspekt prowadzenia działalności rolniczej, wymóg posiadania gospodarstwa rolnego, warunek zdolności do czynności prawnych, stosunek bliskości, wymóg pracy w gospodarstwie rolnym lub domowym przez małżonka rolnika czy konstrukcja umowy o pomocy przy zbiorach. Podsumowanie zawiera pewne wskazówki dotyczące zmian legislacyjnych w tym zakresie.

Słowa kluczowe: domownik, małżonek rolnika, pomocnik rolnika, rolnik, ubezpieczenie społeczne rolników.

* **Katarzyna Rodak** – doktor nauk prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki, Specjalista w PT KRUS w Zgierzu.

Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników początkowo obejmowała ubezpieczeniem w niej uregulowanym tylko rolników i pracujących z nimi domowników będących obywatelami polskimi. W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej zakres podmiotowy ustawy został rozszerzony na obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej. W 2008 r. objęto ubezpieczeniem rolniczym także obywateli Konfederacji Szwajcarskiej lub państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, jeżeli przepisy dotyczące stosowania systemów zabezpieczenia społecznego nie stanowią inaczej. Dodatkowo poszerzono krąg ubezpieczonych o obywateli innych państw, którzy przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wizy, zezwolenia na zamieszkanie na pobyt czasowy, zezwolenia na pobyt stały, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Wspólnot Europejskich, zgody na pobyt ze względów humanitarnych, zgody na pobyt tolerowany lub w związku z uzyskaniem w Rzeczypospolitej Polskiej ochrony uzupełniającej lub statusu uchodźcy (art. 1 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników)¹.

Przepisy Ustawy z 13 kwietnia 2018 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz niektórych innych ustaw² od 18 maja 2018 r. wprowadziły nowy status w ubezpieczeniu społecznym rolników – pomocnika rolnika. W związku z tym zmianie uległ art. 1 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. Zgodnie z nowym brzmieniem ubezpieczenie to obejmuje, na zasadach określonych w ustawie, rolników i pracujących z nimi domowników oraz pomocników rolnika, którzy posiadają obywatelstwo polskie lub są uprawnieni do wykonywania pracy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie art. 87 Ustawy z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy³ albo są zwolnieni na podstawie przepisów szczególnych z obowiązku posiadania zezwolenia na pracę.

Pomimo że przepis art. 1 ust. 1 Ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników dotyczy jedynie ubezpieczenia rolnika i domownika, nie oznacza to jednak, że ustawodawca zapomniał o małżonku rolnika i wobec tego wskazany wymóg nie musi zostać zrealizowany w stosunku do tego podmiotu.

¹ H. Pławucka, *Obowiązek ubezpieczenia społecznego rolników*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2017, nr 3, s. 93–115.

² Ustawa z 13 kwietnia 2018 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2018 poz. 858.

³ Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. 2017 poz. 1065 ze zm.

Mimo że ustawodawca nie sformułował wprost definicji małżonka rolnika, to przepis art. 5 ustawy nakazuje stosowanie do małżonka rolnika przepisów ustawy dotyczących ubezpieczenia rolnika i świadczeń przysługujących rolnikowi⁴.

Status prawny rolnika w świetle ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników

Dla zakresu podmiotowego ubezpieczenia społecznego rolników bardzo istotne jest określenie pojęcia „rolnik”. Jego definicja w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat przeszła pewną ewolucję. Pierwsza próba sformułowania tego pojęcia została poczyniona w Dekrecie z 18 kwietnia 1955 r. o uwłaszczeniu i uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym⁵. Początkowo za rolnika zgodnie z art. 18 ustawodawca uważał osobę, dla której praca na roli stanowiła zawód, dający główne źródło utrzymania. Ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin⁶ rozszerzyła definicję przedmiotowego pojęcia, wprowadzając dodatkowe kryteria dla określenia statusu rolnika. Zgodnie z tym przepisem rolnik to właściciel lub posiadacz gospodarstwa rolnego o powierzchni powyżej 0,5 ha gruntów rolnych i leśnych, który nie jest objęty ubezpieczeniem społecznym na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych i spółdzielni kółek rolniczych oraz ich rodzin⁷.

Kolejna ustawa z 14 grudnia 1982 r.⁸ zachowała, a nawet poszerzyła obowiązek ubezpieczenia i rozciągnęła go na domowników oraz osoby prowadzące działy specjalne produkcji rolnej⁹.

Nową definicję pojęcia „rolnik” wprowadziła w pierwotnym tekście Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. Zgodnie z art. 6 pkt 1 cytowanej ustawy rolnikiem była osoba fizyczna prowadząca działalność

⁴ J. Litowski, *Wypadek przy pracy rolniczej w ubezpieczeniu społecznym rolników*, Toruń 2016, s. 78.

⁵ Dekret z 18 kwietnia 1955 r. o uwłaszczeniu i uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym, Dz. U. 1959 nr 14 poz. 78 ze zm.

⁶ Ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin, Dz. U. 1977 nr 32 poz. 140.

⁷ Ibidem, art. 75.

⁸ Ustawa z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, Dz. U. 1982 nr 40 poz. 206 ze zm.

⁹ H. Pławucka, *Ubezpieczenie społeczne indywidualnych rolników*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”, nr 4/83 s. 11–12.

rolniczą na własny rachunek, jako posiadacz (samoistny, zależny) gospodarstwa rolnego położonego w granicach Rzeczypospolitej Polskiej¹⁰.

Ustawa z 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz zmianie niektórych ustaw¹¹ wprowadziła korekty do art. 6 pkt 1 wyżej wymienionej ustawy. Zgodnie z obecnie obowiązującą definicją za rolnika uważa się pełnoletnią osobę fizyczną, zamieszkujejącą i prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osobiście i na własny rachunek, działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym, w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osobę, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez siebie gospodarstwa rolnego do zalesienia.

Definicja pojęcia „rolnik” ma charakter złożony – wynika z niej, że ubezpieczony rolnik powinien spełnić łącznie kilka warunków dotyczących: wieku, miejsca zamieszkania, prowadzenia działalności rolniczej. Ma to znaczenie, gdyż pojęcie to jest punktem odniesienia przy ustalaniu podlegania ubezpieczeniu rolniczemu. Posłużenie się tak rozbudowaną kategorią prawną skłania do poszukiwania związków występujących między jej poszczególnymi elementami. Można je pogrupować na takie, które mają cechy podmiotowe (pełnoletnia osoba fizyczna, zamieszkujejąca na terenie Rzeczypospolitej Polskiej), oraz te, które akcentują charakter przedmiotowy (prowadząca osobiście i na własny rachunek działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym)¹². Te pierwsze elementy definicji (aspekt podmiotowy) wydają się klarowne, pozostałe (aspekt przedmiotowy) mają dość złożony charakter i niejasną treść. Każda z przesłanek wymaga jednak dokładnego omówienia.

Rolnikiem może zostać tylko osoba fizyczna. Osobą fizyczną jest każdy człowiek występujący jako podmiot w stosunkach cywilnoprawnych, posiadający zespół praw i obowiązków. Jest on zindywidualizowany, czyli posiada imię, nazwisko, płeć, wiek, miejsce zamieszkania i stan cywilny¹³. Osobę fizyczną indywidualizują nie tylko cechy osobiste, lecz także miejsce zamieszkania, które sytuuje człowieka w przestrzeni, oddziałując na wykonywanie praw i obowiązków prywatnoprawnych¹⁴. Zdolność prawną nabywa każda osoba fizyczna od momentu urodzenia; zdolność ta kończy się wraz ze śmiercią (art. 8 Kodeksu cywilnego). Aby jednak osoba fizyczna mogła samodzielnie

¹⁰ Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz. U. 1998 nr 7 poz. 25 ze zm.

¹¹ Ustawa z 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. 2004 nr 91 poz. 873.

¹² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 18 czerwca 2013 r., III AUa 1319/12, LEX nr 1327485.

¹³ B. Baran, *Prawo cywilne dla zarządców nieruchomości*, Warszawa, LEX, 2012, s. 37.

¹⁴ A. Bień, *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, Warszawa, LEX, 2012, s. 153.

nie kształtować swoją sytuację prawną, musi być osobą pełnoletnią (art. 11 Kodeksu cywilnego). Do tego czasu w obrocie cywilnoprawnym taką osobę zastępują przedstawiciele ustawowi – rodzice, opiekun lub kurator (art. 98 ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy)¹⁵.

Zatem, zgodnie z założeniami ustawy, system ubezpieczeń społecznych zapewnia tylko osobom fizycznym, jako jedynej grupie społeczno-gospodarczej, określoną ochronę od ryzyk ubezpieczeniowych (tj. choroby, śmierci, starości, utraty zdolności zarobkowych). Z powyższych względów, choć działalność rolniczą mogą prowadzić również inne podmioty (osoby prawne, jednostki organizacyjne posiadające podmiotowość prawną), to zostały one wyłączone z możliwości uznania ich za rolnika w rozumieniu przepisów ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Kolejna przesłanka dotyczy wieku. W myśl art. 6 pkt 1 ustawy rolnikiem jest osoba pełnoletnia. Przepisy nie zawierają szczegółowej regulacji, kogo należy uznać za osobę pełnoletnią. W związku z brakiem odpowiedniego unormowania w prawie ubezpieczeń społecznych, stosuje się odpowiednio przepisy prawa cywilnego, zgodnie z którymi człowiek (osoba fizyczna) osiąga pełnoletność z mocy prawa z chwilą ukończenia 18 lat (art. 10 § 1 Kodeksu cywilnego). Dokładny moment uzyskania pełnoletności obrazują zasady obliczania wieku osoby fizycznej uregulowane w art. 112 Kodeksu cywilnego, a mianowicie termin liczony w latach upływa zawsze z początkiem ostatniego dnia, który datą odpowiada początkowemu dniowi terminu, a gdyby takiego dnia nie było – w ostatnim dniu miesiąca¹⁶.

Należy zwrócić uwagę, że termin „pełnoletnie” jest tożsamy z terminem „osoba, która ukończyła 18 lat”, w związku z możliwością uzyskania pełnoletności przez małoletniego w trybie szczególnym, a mianowicie w drodze zawarcia związku małżeńskiego. Małoletni w wyniku zawarcia związku małżeńskiego staje się osobą pełnoletnią przed osiągnięciem 18 lat (art. 10 § 1 Kodeksu cywilnego). Zgodnie z art. 10 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego jest to możliwe, za zgodą sądu opiekuńczego, z ważnych powodów w przypadku kobiety, która ukończyła 16 lat, jeżeli z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny. Nabytej w ten sposób pełnoletności nie można utracić nawet po unieważnieniu małżeństwa ani po rozwodzie (art. 10 § 2 Kodeksu cywilnego). Należy zauważyć, że normatywna treść art. 10 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego zezwala na uzyskanie w ten sposób pełnoletności jedynie małoletniej kobiecie, która jest w przedziale wiekowym między 16 a 18 rokiem życia. Mężczyzna, bez względu na okoliczność, może zawrzeć związek małżeński dopiero po ukończeniu 18 lat,

¹⁵ Ustawa z 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. 2017 poz. 682 ze zm.

¹⁶ Zgodnie z art. 112 Kodeksu cywilnego osiemnasty rok życia osiąga się z początkiem dnia, który swą datą odpowiada dniowi urodzenia.

zatem z chwilą uzyskania pełnoletności. W praktyce może się okazać, że status rolnika może uzyskać także osoba, która nie ukończyła 18 lat.

Uzyskanie pełnoletności wiąże się zazwyczaj z osiągnięciem pełnej zdolności do czynności prawnych oraz możliwości bycia podmiotem pewnych praw i obowiązków (art. 11 Kodeksu cywilnego). Zdolność do czynności prawnych jest szczegółowo uregulowana w księdze pierwszej części ogólnej Kodeksu cywilnego. Zdolność do czynności prawnych oznacza możliwość nabywania przez podmiot praw i zaciągania zobowiązań. Innymi słowy, jest to zdolność do dokonywania czynności prawnych we własnym imieniu. Zdolność do czynności prawnych może zostać ograniczona (częściowe ubezwłasnowolnienie art. 16 Kodeksu cywilnego) lub całkowicie odebrana osobie pełnoletniej (ubezwłasnowolnienie całkowite art. 13 Kodeksu cywilnego) z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub innych zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa czy narkomanii¹⁷.

Ustawodawca przewidział, że zdolność do czynności prawnych może występować w trzech odrębnych postaciach – jako brak zdolności do czynności prawnych, ograniczona zdolność do czynności prawnych oraz pełna zdolność do czynności prawnych¹⁸.

Pozbawienie zdolności do czynności prawnych skutkuje tym, że czynności prawne dokonywane przez takie osoby są w świetle prawa nieważne, to znaczy nie wywołują żadnych skutków prawnych, z wyjątkiem umów powszechnie zawieranych w drobnych, bieżących sprawach życia codziennego (art. 14 ust. 1 i 2 Kodeksu cywilnego)¹⁹.

Osoba o ograniczonej zdolności do czynności prawnych może zawierać umowy i dokonywać innych czynności prawnych z zastrzeżeniem wyjątków określonych w ustawie (art. 20–22 Kodeksu cywilnego). Nie może samodzielnie sporządzić i odwołać testamentu, dokonać kupna domu, zawiązać umowy spółki, wykonywać władzy rodzicielskiej ani pełnić funkcji kuratora, opiekuna czy wykonawcy testamentu. Ograniczenie polega na tym, że do ważności czynności prawnej potrzebna jest zgoda przedstawiciela ustawowego osoby, np. rodzica lub kuratora; w przypadku czynności przekraczających zakres zwykłych, dodatkowo zezwolenie sądu opiekuńczego²⁰. Jednostronna czynność prawna dokonana przez osobę o ograniczonej zdolności prawnej (czy-

¹⁷ J. Wiszniewski, *Prawo cywilne*, Warszawa 1956, s. 46; A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 245; F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie. Część ogólna*. Tom I, Kraków 1948, s. 89, 97 i nast.; I. Różański, *Prawo osobowe. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie – postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu. Komentarz*, Kraków 1946, s. 16 i nast.; A. Wolter, *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, NP 1947, nr 8, s. 25.

¹⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Poznań, C.H.BECK, 2017, s. 143.

¹⁹ A. Bierć, op. cit., s. 189.

²⁰ Może więc np. przyjąć darowiznę.

li bez zgody przedstawiciela ustawowego), w sytuacji, gdy ustawa wymaga zgody przedstawiciela ustawowego, jest bezwzględnie nieważna (art. 19 Kodeksu cywilnego). Wyżej wymieniona zgoda musi zostać udzielona najpóźniej w chwili dokonania tej czynności, inaczej niż w przypadku umów, gdzie czynność może być również uzupełniona przez przedstawiciela po jej dokonaniu²¹. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych posiada pełną kompetencję do zawierania umów, które należą do powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (art. 20 Kodeksu cywilnego), rozporządzania swoim zarobkiem (chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów postanowi inaczej – art. 21 Kodeksu cywilnego) oraz dysponowania przedmiotami majątkowymi, które przedstawiciel ustawy oddał jej do swobodnego użytku²².

Pomimo tego, że ustawodawca nie zawarł wprost w definicji rolnika wymogu posiadania pełnej zdolności do czynności prawnych, a jedynie konieczność uzyskania pełnoletności, można wnioskować, że miał na celu możliwość objęcia ubezpieczeniem społecznym rolników tylko osoby posiadające ową zdolność, gdyż jest to niezbędne do skuteczności podejmowania decyzji²³. W świetle przepisów ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników osobiste prowadzenie działalności rolniczej stanowi warunek objęcia danej osoby obowiązkiem ubezpieczenia społecznego rolników. Okoliczność ta nie polega tylko na przebywaniu w gospodarstwie rolnym i wykonywaniu w nim pracy fizycznej, ale przede wszystkim na ponoszeniu ryzyka gospodarczego²⁴. Na tle uregulowań wskazanej ustawy rodzi się pytanie, czy rolnikiem może być wyłącznie osoba fizyczna mająca pełną zdolność do czynności prawnych, czy też każda osoba fizyczna. Zgodnie z przyjętym orzecznictwem prowadzenie działalności rolniczej oznacza prowadzenie na własny rachunek przez posiadacza gospodarstwa rolnego działalności zawodowej, związanej z tym gospodarstwem, stałej, osobistej oraz mającej charakter wykonywania pracy lub innych zwykłych czynności wiążących się z jego prowadzeniem, co wskazuje, że rolnikiem może być jedynie osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych w rozumieniu art. 11 Kodeksu cywilnego. Oznacza to, że status rolnika nie można przypisać osobie całkowicie ubezwłasnowolnionej oraz częściowo ubezwłasnowolnionej. Osoby całkowicie ubezwłasnowolnione, jako podmioty nieposiadające zdolności do czynności prawnej, nie będą mogły

²¹ W przypadku udzielenia zgody umowa staje się ważna od chwili jej zawarcia, a więc *ex tunc*. Odmowa potwierdzenia umowy skutkuje nieważnością czynności. Do czasu takiego potwierdzenia umowa jest przykładem bezskuteczności i stanowi czynność prawną niezupełną, inaczej zwaną kulejącą – *negotium claudians*.

²² A. Bierć, op. cit., s. 191–193.

²³ Jak wynika z art. 11 Kodeksu cywilnego pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności.

²⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 2 lutego 1993 r., III Aur 602/92, OSA 1993.

prowadzić działalności rolniczej samodzielnie na własny rachunek, ponieważ – jak to zostało wcześniej wskazane – dla każdej czynności prawnej o charakterze zobowiązującym lub rozporządzającym będzie wymagana zgoda ich przedstawiciela ustawowego. Prowadzenie działalności rolniczej polega na zarządzaniu tym gospodarstwem, wyrażającym się w decydowaniu o uprawach czy wykonywaniu prac polowych. Powyższe rozumienie pojęcia prowadzenia działalności rolniczej odzwierciedla Ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego²⁵, która w definicji pojęcia rolnika indywidualnego podkreśla między innymi osobiste prowadzenie gospodarstwa rolnego, czyli zdolność do podejmowania wszelkich decyzji dotyczących prowadzenia działalności rolniczej (art. 6). Można z pewnością stwierdzić, że tego kryterium nie spełnia osoba ubezwłasnowolniona całkowicie – z definicji wynika bowiem, że jest niezdolna do pracy. Trudno oczekiwać od osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, żeby była w stanie samodzielnie kierować gospodarstwem rolnym, skoro sama nie potrafi kierować własnym postępowaniem. Zatem osoba ubezwłasnowolniona nie może osobiście dysponować własnym mieniem ani sprawować zarządu nad rzeczami, które stanowią jej własność.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że objęcie rolnika systemem rolniczego ubezpieczenia społecznego nie jest uwarunkowane zamieszkiwaniem przez niego na terenie prowadzonego gospodarstwa rolnego ani zakresem prac rolniczych wykonywanych w tym gospodarstwie, ani także wysokością osiąganego dochodu²⁶. Niemniej jednak konieczne jest zamieszkiwanie na terytorium Polski, nawet gdy rolnikiem jest obywatel państwa członkowskiego UE. Rolnik może bowiem z innego miejsca kierować gospodarstwem rolnym i kontrolować pracę innych osób zatrudnionych w tym gospodarstwie²⁷. Dlatego posiadacz gospodarstwa rolnego nie przestaje być rolnikiem w rozumieniu art. 6 pkt 1 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników z powodu czasowej nieobecności w tym gospodarstwie, jeżeli nie utracił jego posiadania i nie doprowadził do zaprzestania działalności rolniczej w zakresie przez niego zorganizowanym. Jednocześnie jednak stały kontakt telefoniczny i sporadyczne wizyty, nawet powiązane z podejmowaniem decyzji w sprawie upraw, nie mogą być uznawane za wykonywanie zawodowej, stałej i osobistej działalności związanej z takim gospodarstwem²⁸. Samo manifestowanie praw własnościowych do gospodarstwa rolnego również nie może być traktowane jako równoznaczne z jego prowadzeniem²⁹. Przebywanie rol-

²⁵ Ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego, Dz. U. 2018 poz. 1405.

²⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z 16 grudnia 1998 r., II UKN 389/98, OSNP 2000/4/156.

²⁷ M. Orlewski, Ł. Słotwiński, *Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników*, „Rejent” 2005, nr 2, s. 152; H. Pławucka, *Obowiązek ubezpieczenia społecznego...*, op. cit., s. 93–115.

²⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z 24 kwietnia 2008 r., II UK 2/08, LEX nr 829126.

²⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z 20 września 2005 r., III UK 77/05, LEX nr 276349.

nika w gospodarstwie rolnym jest niezbędne, z uwagi na konieczność wykonywania lub nadzorowania pracy, ponoszenia bieżących wydatków i reagowania w sytuacjach wymagających natychmiastowej reakcji. Potrzeba ta nie jest wymogiem ustawowym, ale wynika ze specyfiki produkcji rolnej. Organizacja pracy w gospodarstwie rolnym należy do rolnika i może on zadbać o to, aby gospodarstwo rolne funkcjonowało także podczas jego nieobecności. Nie jest zatem wykluczona możliwość łączenia działalności rolniczej z czasowym pobytem za granicą, pod warunkiem że zainteresowany nie przeniósł do innego kraju swego centrum życiowego, a jego pobyty poza granicami kraju mają charakter krótkotrwały³⁰. Sąd Najwyższy w wyroku z 28 stycznia 2009 r.³¹ jednoznacznie stwierdził, że nie jest działalnością rolniczą stałe przebywanie za granicą i sporadyczne (okazjonalne) przyjeżdżanie do kraju. Współwłaściciel gospodarstwa rolnego nie prowadzi działalności rolniczej, gdy długotrwale zamieszkuje za granicą i tam wykonuje pracę zarobkową, a do Polski przyjeżdża tylko sporadycznie lub okazjonalnie (na święta, wypoczynek)³². Natomiast jednorazowe i krótkotrwałe podjęcie zatrudnienia w innym państwie członkowskim UE przez rolnika objętego w Polsce ubezpieczeniem społecznym rolników nie powoduje wyłączenia rolnika z ubezpieczenia³³.

Warunek zamieszkiwania powinien być rozpatrywany przez aspekt możliwości prowadzenia działalności rolniczej na gruntach rolnych. Tymczasem status prawny rolnika nie wymaga jego zamieszkiwania na terenie gospodarstwa rolnego lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Objęcie rolnika ubezpieczeniem społecznym rolników nie jest uzależnione od ilości świadczonej przez niego pracy we własnym gospodarstwie rolnym³⁴. Grunty rolne mogą być oddalone od miejsca zamieszkania rolnika nawet o kilka lub kilkadziesiąt kilometrów. Zatem należy się zastanowić, jaka odległość od miejsca zamieszkania będzie umożliwiawała prowadzenie na tych gruntach działalności rolniczej.

W przypadku domowników ustawodawca wprowadził wymóg zamieszkiwania na terenie gospodarstwa rolnego lub w jego bliskim sąsiedztwie, co zapewnia dyspozycyjność osoby pracującej w gospodarstwie. Bliskie sąsiedztwo umożliwia w razie potrzeby wielokrotny w ciągu każdego dnia, łatwy i szybki osobisty kontakt rolnika z domownikami, a co najważniejsze, stałe wykonywa-

³⁰ Ibidem; 28 stycznia 2009 r., I UK 202/08, OSNP 2010, nr 15–16 poz. 200; 12 lutego 2015 r., I UK 222/14, LEX nr 1666015; Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 24 maja 1994 r., III AUr 162/94, OSA 1994/7/60; Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku – III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 29 stycznia 2014 r., III AUa 844/13.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z 28 stycznia 2009 r., I UK 202/08, OSNP 2010, nr 15–16 poz. 200.

³² Ibidem.

³³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lutego 2010 r., III AUa 741/09, Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Szczecinie 2011/2/95–111.

³⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z 16 grudnia 1998 r., II UKN 389/98, OSNP 2000, nr 4 poz. 156.

nie pracy w gospodarstwie rolnym. Brak odpowiedniej regulacji w odniesieniu do rolników może powodować wiele problemów interpretacyjnych przy ustalaniu statusu rolnika. Możliwa jest bowiem sytuacja, że rolnik będzie posiadał grunty rolne oddalone od miejsca zamieszkania nawet o 300 km. Tak duża odległość uniemożliwia codzienny dojazd do gospodarstwa rolnego i powrót do miejsca zamieszkania.

W orzecznictwie podkreśla się, że prowadzenie gospodarstwa rolnego powinno mieć charakter osobisty. Jednakże sformułowanie pojęcia „osobistego wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym przez rolnika” nie powinno być postrzegane dosłownie. Praca w gospodarstwie rolnym lub wykonywanie czynności nie zawsze mają charakter pracy fizycznej, chociaż „fizyczność” jest typową cechą większości prac rolniczych³⁵. Może polegać między innymi na zarządzaniu gospodarstwem, sprowadzającym się do decydowania o uprawach, zleceniu wykonywania przez inne osoby prac polowych czy też kupowaniu nawozów. Istotne jest również zdobywanie środków finansowych w celu inwestowania w to gospodarstwo. Zatem można powiedzieć, że prowadzenie działalności rolniczej to wykonywanie wszelkich czynności zmierzających do osiągnięcia określonego celu, dla których została ona podjęta³⁶. Warunek osobistego prowadzenia gospodarstwa rolnego nie oznacza jednak, że rolnik musi samodzielnie wykonywać wszystkie prace rolnicze. Rolnik może korzystać z pomocy innych osób, np. członków rodziny czy sąsiadów. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników przewiduje dodatkowo możliwość zatrudnienia przez rolnika pomocników sezonowych lub pracowników. Zwrot „osobiście” współgra z ujęciem organizacyjnym i decyzyjnym. Oznacza również pewną stałą aktywność zawodową, regularne zaangażowanie oraz osobisty udział w realizowaniu działalności. Jednakże ze względu na różnorodną specyfikę działalności rolniczej oraz rodzaj wykonywanych czynności, osobisty udział może ograniczyć się do wydawania poleceń osobom trzecim, lecz nie powinien przybrać charakteru sporadycznego bądź okazjonalnego. Rolnik to też często przedsiębiorca. Nierzadko posiada duży areal ziemi, często pracuje samodzielnie, choć wiele zadań może wykonywać we współpracy z innymi osobami, np. zbiór plonów z pola. Jego funkcja może ograniczać się jedynie do sprawowania nadzoru nad prawidłowym funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego. Dlatego decydujące znaczenie mają wszystkie okoliczności występujące w konkretnej sprawie.

Z uwagi na przemiany w rolnictwie, jakie zachodzą wraz z postępem technicznym i ogólną zmianą warunków gospodarowania, należy odejść od trady-

³⁵ T. Bińczycka-Majewska, *Zabezpieczenie emerytalne rolników indywidualnych* [w:] *Ryzyko starości – problemy zabezpieczenia*, red. T. Nawrocka-Szczerbik, L. Jakubiec, Kraków, Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, ZUS, 2007, s. 113.

³⁶ Uchwała Sądu Najwyższego z 30 maja 1988 r., III UZP 8/88, OSNCP 1988 nr 12 poz. 166; Wyrok Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r., I UK 33/11, LEX nr 1043981.

cyjnego rozumienia pojęcia „osobiste prowadzenie działalności rolniczej”. To pojęcie należy postrzegać znacznie szerzej i nie można go utożsamiać tylko z osobistym wykonywaniem pracy fizycznej w gospodarstwie rolnym.

Zgodnie z art. 6 pkt 1 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników rolnikiem jest osoba, która prowadzi działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym. Wśród przesłanek zawartych w ww. przepisie, definiujących to pojęcie, ustawodawca zawarł wymóg posiadania przez rolnika gospodarstwa rolnego, w którym prowadzi działalność rolniczą. Nie ulega zatem wątpliwości, że chodzi w tej normie o instytucję posiadania, znaną prawu cywilnemu i określoną w przepisie art. 336 Kodeksu cywilnego. Nie ma zatem podstaw, aby posiadanie w rozumieniu tego przepisu ograniczać do władztwa opartego wyłącznie na tytule prawnym. Również cel ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników nie sprzeciwia się takiemu rozumieniu omawianego przepisu. Ubezpieczenie w założeniach ma obejmować bowiem osoby utrzymujące się z działalności rolniczej, która to działalność, jako aktywność zawodowa, powinna rodzić obowiązek ubezpieczenia społecznego. W związku z tym uprawniony jest wniosek, że osoba prowadząca działalność rolniczą, będąca posiadaczem gospodarstwa rolnego nawet bez tytułu prawnego, jest rolnikiem w rozumieniu art. 6 pkt 1 tej ustawy³⁷. Taki wniosek wynika z wykładni art. 38 pkt. 1 ustawy. Płyne z niego domniemanie, że właściciel gruntów zaliczonych do użytków rolnych lub dzierżawca takich gruntów, jeżeli dzierżawa jest zarejestrowana w ewidencji gruntów i budynków, prowadzi na nich działalność rolniczą. Z kolei płatnik podatku rolnego lub podatku od dochodu z działów specjalnych produkcji rolnej prowadzi działalność rolniczą w rozmiarze wynikającym z zakresu opodatkowania. Nie budzi wątpliwości, że ustawodawca celowo ustanowił takie domniemanie³⁸, w którym odwrócił reguły dowodowe obowiązujące w prawie cywilnym, i pozwala uznać, że ten, kto rzeczą faktycznie włada, ma do niej prawo (art. 336 Kodeksu cywilnego)³⁹. Gdyby sama własność gospodarstwa rolnego wystarczyła do uznania właściciela za rolnika, nie byłoby to konieczne.

Takie rozwiązanie przynosi korzyści w postaci oszczędności czasu i środków w toku postępowania w sprawie o objęcie ubezpieczeniem społecznym rolników. Z drugiej zaś strony osoby, które w rzeczywistości nie prowadzą działalności rolniczej w rozumieniu ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, mogą zostać objęte ubezpieczeniem społecznym rolników za niewielką składkę i nabyć prawo do emerytury rolniczej. Przedmiotowe rozwiązanie jest bowiem często błędnie interpretowane przez pracowników KRUS, któ-

³⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z 20 września 2005 r., III UK 77/05, LEX nr 276349; Wyrok Sądu Najwyższego z 28 maja 2008 r. w sprawie II UK 303/07, OSNP 2009/17–18/244.

³⁸ Podstawą ubezpieczenia społecznego rolników jest prowadzenie działalności rolniczej.

³⁹ W Ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników stan prawny (stosunki własnościowe) pokrywa się ze stanem faktycznym (posiadanie, prowadzenie działalności rolniczej).

rzy przywiązują do niego zbyt dużą wagę. Domniemanie określone w art. 38 Ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników stanowi w praktyce podstawowy środek prawny wykorzystywany przy ustalaniu, czy zachodzą ustawowe przesłanki do objęcia ubezpieczeniem społecznym rolników bądź wypłaty świadczeń emerytalno-rentowych w pełnej wysokości⁴⁰. Jest to domniemanie wzruszalne, które może zostać obalone odpowiednimi dowodami, zarówno w postępowaniu w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych, jak i w postępowaniu przed organem rentowym⁴¹. Ciężar dowodu, że stan faktyczny jest inny aniżeli prawny, spoczywa na zainteresowanym, który musi wykazać, że nie prowadzi działalności rolniczej na posiadanych gruntach⁴².

Według art. 6 pkt 1 Ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników rolnikiem może zostać osoba prowadząca działalność rolniczą na własny rachunek. Rolnik działa na własny rachunek i ponosi ryzyko gospodarcze⁴³. To różnicuje status rolnika od domownika czy też osoby zatrudnionej w gospodarstwie rolnym na podstawie umowy o pracę⁴⁴. Działalność każdego gospodarstwa jest nierozzerwalnie związana z ponoszeniem kosztów. Rolnik ponosi ciężar finansowy prowadzonej działalności (ponosi koszty i czerpie korzyści w związku z jej prowadzeniem, odczuwa konsekwencje poniesionych strat, odpowiada całym swoim majątkiem za skutki jej prowadzenia). To od jego decyzji i determinacji zależy kondycja gospodarstwa – czy będzie przynosić zyski, czy straty. Nieracjonalne decyzje mogą doprowadzić nawet do bankructwa, ale nie pozbawi to rolnika pracy. Zawsze ma szansę na wznowienie lub zmianę profilu aktywności zawodowej w celu zarobkowym, ponieważ na tym polega praca we własnym gospodarstwie⁴⁵.

Nie oznacza to jednak, że rolnik w rozumieniu przepisów ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników musi samodzielnie partycypować w kosztach lub przychodach z gospodarstwa rolnego, ponieważ działalność rolnicza może być prowadzona na rachunek kilku osób, o czym świadczy art. 4 ust. 1 ustawy. Możliwość taką przewidział ustawodawca, wskazując, że obowiązek opłacania składek ciąży solidarnie na wszystkich osobach prowadzących działalność rolniczą.

⁴⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z 30 listopada 2005 r., I UK 59/05, OSNP 2006/19–20/310, M.P.Pr. 2006/3/161.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Wyrok Sądu Najwyższego z 22 marca 2001 r., II UKN 276, PPIPS 2002 nr 10 poz. 42.

⁴³ Wyrok Sądu Najwyższego z 25 stycznia 2000 r., II UKN 341/99, OSNAPiUS 2001, nr 11 poz. 397.

⁴⁴ R. Budzinowski, *Status prawny rolnika jako przedsiębiorcy (zagadnienia wybrane)*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXIV, z. 3, 2002, s. 113.

⁴⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 28 stycznia 2014 r., III AUa 575/13, LEX nr 1428158.

Ubezpieczenie współmałżonka rolnika

Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników w art. 1 ust. 1, określając podmioty, których prawa reguluje, wskazuje rolnika i pracujących z nim domowników, a także w art. 5 – współmałżonków rolnika. Mimo że ustawodawca nie zdecydował się na sformułowanie definicji małżonka w ustawie ubezpieczeniowej, to zgodnie z art. 5 przepisy ustawy dotyczące ubezpieczenia rolnika i świadczeń przysługujących rolnikowi stosuje się także do małżonka rolnika, chyba że ten małżonek nie pracuje w gospodarstwie rolnym ani w gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z tym gospodarstwem rolnym.

Warto zaznaczyć, że ustawodawca wymienia tu jedynie osobę pozostającą w związku małżeńskim, a nie partnera życiowego. Oznacza to, że między tą osobą a rolnikiem musi istnieć ściśle określona więź prawna. W myśl art. 5 ustawy konkubent nie może zostać objęty ubezpieczeniem społecznym rolników jako małżonek rolnika⁴⁶. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku w art. 18 stanowi, że małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁷. Wobec tego osobom pozostającym w nieformalnych związkach pozamałżeńskich, czyli konkubinatach, nie przysługuje konstytucyjnie gwarantowana ochrona i opieka ze strony państwa, co nie oznacza jednak prawnego zakazu ich tworzenia⁴⁸. Konkubenci mogą bowiem podlegać ubezpieczeniu społecznemu rolników jako domownicy. W ostatnich latach ciągle przybywa nieformalnych związków partnerskich. Rozwój konkubinatu ma swoje źródło w przeobrażeniach ustrojowych i gospodarczych, a także kulturowych, zwłaszcza w świadomości społeczeństwa. Mimo to sytuacja prawna tych osób jest nadal niezmienna, a ustawodawca polski pozostaje konsekwentny. Nie podejmuje próby uregulowania sytuacji prawnej osób pozostających w konkubinacie, jak gdyby ignorując to społeczne zjawisko⁴⁹. Status prawny osób pozostających

⁴⁶ Nie wystarczy silna więź osobista, pozostawanie we wspólnym pożyciu, prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego oraz nabywanie nieruchomości lub uczestniczenie w ponoszeniu wydatków na wspólny dom i dzieci, aby konkubenta uznać za małżonka rolnika. Wskazane elementy mogą bowiem oznaczać, że nieformalny związek dwóch osób, pozostających w pożyciu, bez usankcjonowania w świetle prawa jako małżeństwa, od związku małżeńskiego różni się tylko brakiem pełnej legalizacji faktycznego związku małżeńskiego. Jednak w świetle obowiązującego prawa osoby pozostające w konkubinacie nie stanowią rodziny, gdyż nie mają prawnego obowiązku zaspokajania potrzeb obojga partnerów.

⁴⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁴⁸ T. Smoczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1997, nr 11–12, s. 187.

⁴⁹ P. Blajer, *Status prawny osób pozostających w związkach partnerskich w gospodarstwach rolnych*, „Studia Iuridica Agraria” 2013, nr 11, s. 203.

w związkach partnerskich w gospodarstwach rolnych omówiony zostanie w kolejnym punkcie pracy poświęconym problematyce domownika.

Żaden przepis ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników nie uzależnia statusu ubezpieczonego rolnika od stanu jego więzi małżeńskich. Przepis art. 5 ustawy nie różnicuje sytuacji prawnej małżonków pozostających w separacji faktycznej i orzeczonej wyrokiem sądu. Dla faktu pozostawania w ubezpieczeniu społecznym rolników nie ma znaczenia również zniesienie ustroju wspólności ustawowej. Ustawa w odniesieniu do stosunków majątkowych pomiędzy małżonkami nie odsyła do stosowania przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Oznacza to, że akt notarialnie ustanowionej rozdzielności majątkowej nie skutkuje niemożnością objęcia ubezpieczeniem społecznym rolników małżonka rolnika, zgodnie z art. 5 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. Jednym z podstawowych założeń polskiego prawa rodzinnego jest obowiązek zaspokajania potrzeb rodziny założonej przez małżonków. W literaturze przeważa pogląd, że faktyczne rozłączenie małżonków nie powoduje zniesienia tego obowiązku, może jednak wpłynąć na jego ukształtowanie i zakres. W rezultacie oznacza to, że istnienie rozdzielności majątkowej nie jest równoznaczne z zaprzestaniem prowadzenia przez małżonków wspólnego gospodarstwa domowego lub rolnego. Tym samym przedstawienie umowy małżeńskiej ustanawiającej (przed lub w trakcie) rozdzielność majątkową nie jest wystarczające, żeby uniknąć obowiązku opłacania składek na ubezpieczenie społeczne rolników. Decydujące znaczenie ma faktyczne pozostawanie w wspólnym gospodarstwie domowym i przyczynianie się do osiągnięcia przez to gospodarstwo dochodu oraz korzystanie ze środków utrzymania wypracowanych (wspólnie) w tym gospodarstwie⁵⁰. Takie same zasady odnoszą się do osób pozostających w separacji faktycznej lub prawnej. Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 21 maja 2013 r. separacja małżonka, który nie jest współwłaścicielem gospodarstwa rolnego, nie wyłącza automatycznie z obowiązku podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników. Dopiero fakt zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej stanowi podstawę do wyłączenia z tego ubezpieczenia⁵¹ bądź inny tytuł ubezpieczeniowy.

Według systematyki ustawowej małżonek rolnika zajmuje pozycję odrębną w porównaniu z innymi członkami rodziny. Wynika to stąd, że w ujęciu art. 5 Ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników małżonek rolnika jest zrównany w prawach i obowiązkach z samym rolnikiem⁵². Status małżonka rolnika odnosi się wyłącznie do małżonka rolnika, który nie jest właścicielem lub

⁵⁰ A. Borowicz, *Wzajemne roszczenia współwłaścicieli o wynagrodzenie za korzystanie z rzeczy wspólnej*, „Przebieg Sądowy” 2011, nr 6, s. 64–76.

⁵¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 21 maja 2013 r., sygn. akt III AUa 141/13, OSA 2013.

⁵² Uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z 11 maja 2005 r., OSNP 2005 nr 23 poz. 380; Wyrok Sądu Najwyższego z 25 września 2007 r., I UK 101/07, OSNP 2008, nr 21–22, poz. 331.

posiadaczem gospodarstwa rolnego⁵³. Jeżeli małżonek jest współwłaścicielem gospodarstwa rolnego, podlega ubezpieczeniu jako rolnik. W Polsce większość gospodarstw rolnych stanowi przedmiot wspólności ustawowej małżeńskiej, tylko w nielicznych przypadkach małżonek rolnika nie jest współwłaścicielem (współposiadaczem) gospodarstwa rolnego, a ponadto nie pracuje w gospodarstwie rolnym lub związanym z nim gospodarstwie domowym. Nietrudno zauważyć, że ustawodawca polski znacznie większą wagę przywiązuje do faktycznego prowadzenia działalności rolniczej niż do stosunków własnościowych, określając zakres podmiotowy rolniczego ubezpieczenia społecznego⁵⁴.

Głównym kryterium decydującym o istnieniu przymiotu „małżonka rolnika” jest wykonywanie pracy w gospodarstwie rolnym lub gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z tym gospodarstwem rolnym. Ustawodawca odróżnia zatem wyraźnie pracę w gospodarstwie rolnym od pracy w gospodarstwie domowym. Objęcie ubezpieczeniem społecznym rolników małżonka rolnika może mieć zatem swoje źródło w wykonywaniu pracy w każdym z tych gospodarstw⁵⁵. Samo posiadanie gospodarstwa rolnego, nawet powyżej 1 ha przeliczeniowego, bądź zamieszkiwanie z osobą, która takie gospodarstwo nabyła, czy też bycie małżonkiem osoby, będącej właścicielem takiego gospodarstwa, nie wystarczy do uznania tytułu podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników⁵⁶. Powyższe stanowisko judykatury potwierdza również wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 18 maja 1995 r.⁵⁷, w którym wprost stwierdzono, że: „małżonek rolnika niepracujący w gospodarstwie rolnym i nieuczestniczący ze współmałżonkiem w prowadzeniu gospodarstwa rolnego lub gospodarstwa domowego bezpośrednio związanego z gospodarstwem rolnym nie podlega ustawowemu ubezpieczeniu społecznemu rolników przewidzianemu w art. 4 i 5 Ustawy z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników”. Przez pojęcie „małżonek rolnika pracujący w gospodarstwie rolnym” należy rozumieć przyczynianie się do właściwego jego funkcjonowania, czyli wykonywanie takich czynności w gospodarstwie rolnym, bez których funkcje gospodarstwa nie mogą być realizowane⁵⁸.

⁵³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 26 listopada 2008 r., III AUa 839/08, LEX nr 509776.

⁵⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z 21 czerwca 2016 r., sygn. akt I UK 219/15, LEX nr 2109627.

⁵⁵ Wyrok z uzasadnieniem Sądu Rejonowego we Wrocławiu z 6 lipca 2016 r., IV U 196/16, Portal Orzeczeń Sądu Rejonowego dla Wrocławia-Śródmieścia.

⁵⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 27 lutego 2001 r., sygn. akt III AUa 91/2001, www.saos.org.pl/judgments/242092, dostęp 22.07.2016; Uchwała Sądu Najwyższego z 30 sierpnia 2001 r., sygn. akt III ZP 11/2001, OSNP 2002, nr 1, poz. 18; Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 24 maja 1994 r., sygn. akt III AUr 162/1994, OSA 1994/7 poz. 60.

⁵⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 18 maja 1995 r., III AUr 126/95, OSA 1995/6/52.

⁵⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 18 maja 1995 r., III AUr 126/95, OSA 1995/6/52.

Ustawodawca przy ustalaniu podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników wprowadził ustawowe domniemanie, że właściciel gruntów zaliczanych do użytków rolnych prowadzi działalność rolniczą. Jest to domniemanie wzruszalne, które może być obalone odpowiednimi dowodami, przy czym ustawodawca nie wyjaśnia, jakimi. Dotyczy to również małżonka rolnika. Nie podlega on mianowicie ubezpieczeniu, jeżeli przedstawi stosowne dowody potwierdzające niewykonywanie pracy w gospodarstwie rolnym ani w gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z tym gospodarstwem rolnym. Zgodnie z art. 75 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego dowodem mogą być w szczególności: dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych oraz oględziny. Organ rentowy KRUS powinien uwzględnić wszystkie przeprowadzone dowody, które jednoznacznie wykazują fakt nieprowadzenia gospodarstwa rolnego⁵⁹.

Małżonek, podobnie jak rolnik, jest wyłączony z obowiązku zgłoszenia do ubezpieczenia, jeżeli podlega innemu ubezpieczeniu społecznemu albo ma ustalone prawo do emerytury lub renty z innego ubezpieczenia społecznego lub innych świadczeń z ubezpieczeń społecznych. Obowiązuje bowiem zasada, że obowiązek podlegania ubezpieczeniu w KRUS jest wyłączony w razie zbiegu z innym ubezpieczeniem społecznym. W takim przypadku pierwszeństwo ma tytuł nierolniczy. Wyjątek stanowią osoby, u których występuje zbieg ubezpieczenia rolniczego z obowiązkiem ubezpieczenia z tytułu prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej, zgodnie z ustawą o swobodzie działalności gospodarczej⁶⁰. Drugi wyjątek stanowi – określony w art. 5b ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników – zbieg działalności rolniczej z umową agencyjną, umową zlecenia albo inną umową o świadczenie usług, do których zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia albo z tytułu powołania do rady nadzorczej. Wyłączenie to zostało wprowadzone do ustawy nowelizacją z 23 października 2014 roku⁶¹.

Katarzyna Rodak – doktor nauk prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki, Specjalista w PT KRUS w Zgierzu.

Dokończenie artykułu w następnym numerze.

⁵⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 8 listopada 2005 r., III AUa 2385/04, LexPolonica nr 394995; Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 26 września 2006 r., III AUa 859/05, LexPolonica nr 2616182, Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 13 maja 2009 r., III AUa 122/09, LexPolonica nr 2131161.

⁶⁰ A. Grudzień, *Problemy interpretacyjne na tle artykułu 5a Ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia”, 2008, nr 32, s. 71.

⁶¹ Ustawa z 23 października 2014 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2014 poz.1831.

1. Baran B., *Prawo cywilne dla zarządców nieruchomości*, Warszawa, LEX, 2012.
2. Bierć A., *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, Warszawa, LEX, 2012.
3. Bińczycka-Majewska T., *Zabezpieczenie emerytalne rolników indywidualnych [w:] Ryzyko starości – problemy zabezpieczenia*, red. T. Nawrocka-Szczerbik, L. Jakubiec, Kraków, Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, ZUS, 2007.
4. Blajer P., *Status prawny osób pozostających w związkach partnerskich w gospodarstwach rolnych*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2013, nr 11.
5. Borowicz A., *Wzajemne roszczenia współwłaścicieli o wynagrodzenie za korzystanie z rzeczy wspólnej*, „*Przeгляд Sądowy*”, 2011, nr 6.
6. Budzinowski R., *Status prawny rolnika jako przedsiębiorcy (zagadnienia wybrane)*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Rok LXIV, z. 3, 2002.
7. Dekret z 18 kwietnia 1955 r. o uwłaszczeniu i uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym, Dz. U. 1959 nr 14 poz. 78 ze zm.
8. Grudzień A., *Problemy interpretacyjne na tle artykułu 5a Ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników*, „*Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia*” 2008, nr 32.
9. Jaskuła W., *Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników – postulaty de lege ferenda*, „*Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia*” 2008, nr 33.
10. Kiełbasa E., *Dzieci w gospodarstwach rolnych*, *Pierwszy Portal Rolny*, <https://www.ppr.pl/wiadomosci/dzieci-w-gospodarstwach-rolnych>, dostęp 12.08.2016.
11. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.
12. Lachowski S., *Praca dzieci w wieku 12–14 lat w rodzinnym gospodarstwie rolnym a ich rozwój fizyczny i stan zdrowia*, „*Medycyna Ogólna*” 2000, nr 6.
13. Litowski J., *Wypadek przy pracy rolniczej w ubezpieczeniu społecznym rolników*, Toruń 2016.
14. Orlewski M., Słotwiński Ł., *Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników*, „*Rejent*” 2005, nr 2.
15. Pławucka H., *Obowiązek ubezpieczenia społecznego rolników*, „*Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka*” 2017, nr 3.
16. Pławucka H., *Ubezpieczenie społeczne indywidualnych rolników*, „*Praca i Zabezpieczenie Społeczne*”, nr 4/83.
17. Postanowienie Sądu Najwyższego z 24 kwietnia 2008 r., II UK 2/08, LEX nr 829126.
18. *Prezydent podpisał ustawę o umowie o pracę pomocnika rolnika*, „*Gazeta Prawna*” 2018, 9 maja, <http://praca.gazetaprawna.pl>, dostęp 9.05.2018.

19. Pszczołkowska J., *Zasady podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników*, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 1997, nr 4.
20. Puślecki D., *Spoleczne ubezpieczenie wypadkowe rolników. Zagadnienia prawne*, Warszawa – Poznań, Polskie Wydawnictwo Prawnicze „IURIS”, 2011.
21. Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Poznań, C.H.BECK, 2017.
22. Rozporządzenie Rady (EWG) nr 234/79 (WE) nr 1037/2001 i (WE) nr 1234/2007, Dz. U. L. 347 z 20 grudnia 2013.
23. Rozporządzenie z 24 sierpnia 2004 r. w sprawie wykazu prac wzbronionych młodocianym i warunków ich zatrudniania przy niektórych z tych prac, Dz. U. 2004 nr 200 poz. 2047.
24. Różański I., *Prawo osobowe. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie – postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu. Komentarz*, Kraków 1946.
25. Smyczyński T., *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, „Państwo i Prawo”, 1997, nr 11–12.
26. Sobol E., *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.
27. Stelmachowski A., *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984.
28. Surdykowska B., *Kontrowersje wokół umowy o pomocy przy zbiorach*, „Młody Jurysta” 2018, nr 3.
29. Szałkiewicz D., *Sytuacja prawna dzieci do 16. roku życia, wykonujących pracę w środowisku wiejskim*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 44.
30. Szemplińska E., *Praca w gospodarstwie rolnym a uprawnienia pracownicze*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1998, nr 6.
31. Szymczak M., *Słownik języka polskiego PWN*, tom III, Warszawa 1982.
32. Śmigiewicz-Podgórska T., *Praca na roli a świadczenia pracownicze*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1993, nr 2.
33. Uchwała Sądu Najwyższego z 30 maja 1988 r., III UZP 8/88, OSNCP 1988 nr 12 poz. 166.
34. Uchwała Sądu Najwyższego z 30 sierpnia 2001 r., sygn. akt III ZP 11/2001, OSNP 2002, nr 1 poz. 18.
35. Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. 2017 poz. 1065 ze zm.
36. Ustawa z 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę, Dz. U. 2018 poz. 2177.
37. Ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego, Dz. U. 2018 poz. 1405.
38. Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2018 poz. 1508.
39. Ustawa z 13 kwietnia 2018 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2018 poz. 858.

40. Ustawa z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, Dz. U. nr 40 poz. 206 ze zm.
41. Ustawa z 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. 2004 nr 91 poz. 873.
42. Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz. U. 2019 poz. 299 ze zm.
43. Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. 2018 poz. 1265 ze zm.
44. Ustawa z 20 lipca 1990 r. o wliczaniu okresów pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym do pracowniczego stażu pracy, Dz. U. 1990 nr 54, poz. 310.
45. Ustawa z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Dz. U. z 2018 poz. 2204 ze zm.
46. Ustawa z 23 października 2014 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2014 poz. 1831.
47. Ustawa z 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. 2017 poz. 682 ze zm.
48. Ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin, Dz. U. 1977 nr 32 poz. 140.
49. Wiszniewski J., *Prawo cywilne*, Warszawa 1956.
50. Wolter A., *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, NP 1947, nr 8.
51. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 11 stycznia 2017 r., I OSK 3256/15, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.
52. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 22 maja 2014 r., sygn. akt I OSK 1234/13, LEX 1578853.
53. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 29 lipca 2011 r., I OSK 321/11, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl>, dostęp 22.07.2016.
54. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 6 maja 2014 r., III AUa 1739/13, LEX nr 1458868.
55. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 18 czerwca 2013 r., III AUa 1319/12, LEX nr 1327485.
56. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 18 maja 1995 r., III AUr 126/95, OSA 1995/6/52.
57. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 27 lutego 2001 r., sygn. akt III AUa 91/2001, www.saos.org.pl/judgments/242092, dostęp 22.07.2016.
58. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 28 czerwca 1991 r., sygn. akt III AUr 23/91, OSAiSN 1992, nr 10, LEX nr 13667 z głosem aprobującym z pewnymi zastrzeżeniami M. Niedoślała, OSAiN 1992, nr 10.
59. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 10 czerwca 2016 r., sygn. akt III AUa 200/16, System Analizy Wyroków Sądowych, www.saos.org.pl, dostęp 22.07.2016.
60. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 24 listopada 2015 r., sygn. akt III AUa 990/15, LEX nr 1950628.

61. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 29 stycznia 2014 r., III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, III AUa 844/13.
62. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 26 września 2006 r., III AUa 859/05, LexPolonica nr 2616182.
63. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 8 listopada 2005 r., III AUa 2385/04, LexPolonica nr 394995.
64. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 17 stycznia 2014 r., III AUa 517/12, LEX nr 1428151.
65. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 2 lutego 1993 r., III Aur 602/92, OSA 1993.
66. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 21 maja 2013 r., sygn. akt III AUa 141/13, OSA 2013.
67. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 24 maja 1994 r., II I AUr 162/94, OSA 1994/7/60.
68. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 5 czerwca 2012 r., III AUa 164/12, LEX nr 1378640.
69. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lutego 2010 r., III AUa 741/09, Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Szczecinie 2011/2/95–111.
70. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 13 maja 2009 r., III AUa 122/09, LexPolonica nr 2131161.
71. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 26 listopada 2008 r., III AUa 839/08, LEX nr 509776.
72. Wyrok Sądu Najwyższego z 11 maja 2005 r., OSNP 2005 nr 23 poz. 380.
73. Wyrok Sądu Najwyższego z 12 lutego 2015 r., I UK 222/14, LEX nr 1666015.
74. Wyrok Sądu Najwyższego z 13 kwietnia 2005 r., IV CK 648/04, Monitor Prawniczy, nr 6/2006.
75. Wyrok Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r., I UK 33/11, LEX nr 1043981.
76. Wyrok Sądu Najwyższego z 15 czerwca 2010 r., sygn. akt II CSK 37/10 LEX 852536.
77. Wyrok Sądu Najwyższego z 16 grudnia 1998 r., II UKN 389/98, OSNP 2000/4/156.
78. Wyrok Sądu Najwyższego z 17 października 2008 r., II UK 61/08, LEX nr 741080.
79. Wyrok Sądu Najwyższego z 20 września 2005 r., III UK 77/05, LEX nr 276349.
80. Wyrok Sądu Najwyższego z 21 czerwca 2016 r., sygn. akt I UK 219/15, LEX nr 2109627.
81. Wyrok Sądu Najwyższego z 22 marca 2001 r., II UKN 276, PPIPS 2002 nr 10 poz. 42.
82. Wyrok Sądu Najwyższego z 25 marca 2014 r., sygn. I UK 349/13, LEX 1477426.
83. Wyrok Sądu Najwyższego z 25 stycznia 2000 r., II UKN 341/99, OSNAPiUS 2001 nr 11 poz. 397.

84. Wyrok Sądu Najwyższego z 25 września 2007 r., I UK 101/07, OSNP 2008, nr 21–22 poz. 331.
85. Wyrok Sądu Najwyższego z 28 maja 2008 r., II UK 303/07, OSNP 2009/17–18/244.
86. Wyrok Sądu Najwyższego z 28 stycznia 2009 r., I UK 202/08, OSNP 2010, nr 15–16 poz. 200.
87. Wyrok Sądu Najwyższego z 30 listopada 2005 r., I UK 59/05, OSNP 2006/19–20/310, M.P.Pr. 2006/3/161.
88. Wyrok Sądu Najwyższego z 4 października 2006 r., II UK 42/06, OSNP 2007 nr 19–20 poz. 292.
89. Wyrok Sądu Najwyższego z 7 listopada 1997 r., sygn. akt II UKN 318/97, OSNA-PiUS 1998 nr 16 poz. 491.
90. Wyrok Sądu Najwyższego z 8 marca 2011 r., II UK 305/10, LEX nr 852557.
91. Wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z 21 maja 2013 r., VI U 234/13, Portal Orzeczeń Sądu Okręgowego w Szczecinie.
92. Wyrok Sądu Rejonowego we Wrocławiu z 6 lipca 2016 r., IV U 196/16, Portal Orzeczeń Sądu Rejonowego dla Wrocławia-Śródmieścia.
93. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z 15 stycznia 2015 r., I SA/Bk 438/13, LEX nr 1512140.
94. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 14 września 1982 r., II SA/Wa 441/11, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.
95. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 22 kwietnia 2013 r., sygn. akt II SA/Wa 5/13, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.
96. Zoll F., *Prawo cywilne w zarysie. Część ogólna*, Tom I, Kraków 1948.

**Catalog of persons covered
by farmers' social insurance (part I)
Abstract**

The subjective scope of social insurance for farmers depends on the scope of the following concepts: farmer, agricultural activity, and agricultural holding. Agricultural insurance also covers the farmer's spouse and household members, i.e. persons close to the farmer who work permanently on the farm but are not related to the farmer's employment relationship. From May 18, 2018, a new category of persons covered by the agricultural insurance was introduced. These are the so-called farmer's helpers. The Act of 20 December 1990 on social insurance for farmers insufficiently defines a number of terms in the field of subjective social insurance for farmers. The lack of unequivocal inter-

pretations of the provisions and court rulings underlying the interpretation of the law in this field creates a number of doubts both for farmers themselves interested in social insurance, as well as for KRUS employees and persons adjudicating in these cases. The article attempts to present the above-mentioned problems, among others: criteria related to the farmer and the household member, the premise for conducting agricultural activity, the territorial aspect of conducting agricultural activity, the requirement of owning an agricultural holding, the condition of legal capacity, proximity, requirement of work on a farm or housekeeping by a farmer's spouse or a contract for harvest assistance. The conclusion provides some guidance on legislative changes in this field.

Keywords: household member, farmer's spouse, farmer's assistant, farmer, social security for farmers.

Catalog of persons covered by farmers' social insurance (part I)

Abstract

The subjective scope of social insurance for farmers depends on the scope of the following concepts: farmer, agricultural activity, and agricultural holding. Agricultural insurance also covers the farmer's spouse and household members, i.e. persons close to the farmer who work permanently on the farm but are not related to the farmer's employment relationship. From May 18, 2018, a new category of persons covered by the agricultural insurance was introduced. These are the so-called farmer's helpers. The Act of 20 December 1990 on social insurance for farmers insufficiently defines a number of terms in the field of subjective social insurance for farmers. The lack of unequivocal interpretations of the provisions and court rulings underlying the interpretation of the law in this field creates a number of doubts both for farmers themselves interested in social insurance, as well as for KRUS employees and persons adjudicating in these cases. The article attempts to present the above-mentioned problems, among others: criteria related to the farmer and the household member, the premise for conducting agricultural activity, the territorial aspect of conducting agricultural activity, the requirement of owning an agricultural holding, the condition of legal capacity, proximity, requirement of work on a farm or housekeeping by a farmer's spouse or a contract for harvest assistance. The conclusion provides some guidance on legislative changes in this field.

Keywords: household member, farmer's spouse, farmer's assistant, farmer, social security for farmers.

* **Katarzyna Rodak** – Doctor of Law, Faculty of Law and Administration, University of Lodz, Specialist at PT KRUS in Zgierz.

Introduction

The Act of 20 December 1990 on social insurance for farmers initially covered insurance regulated only for farmers and household members who were Polish citizens. Due to Poland's accession to the European Union, the subjective scope of the Act was extended to citizens of the Member States of the European Union. In 2008, agricultural insurance covered also citizens of the Swiss Confederation or Member States of the European Free Trade Agreement – parties to the agreement on the European Economic Area, unless the provisions on the use of social security systems provide otherwise. In addition, the group of insured persons was expanded to include citizens of other countries, who are staying on the territory of the Republic of Poland on the basis of a visa, temporary residence permit, permanent residence permit, long-term European Community residence permit, residence permit for humanitarian reasons, permit for tolerated stay or in connection with obtaining subsidiary protection or refugee status in the Republic of Poland (Article 1 of the Act on social insurance for farmers)¹.

The provisions of the Act of 13 April 2018 amending the Act on social insurance for farmers and some other acts² from 18 May 2018 introduced a new status in social insurance for farmers – a farmer's helper. Due to this, Art. 1 of the Act on social insurance for farmers had to be changed. In line with the new wording, the insurance covers, under the terms of the Act, farmers and household members working with them and farmer's helpers who have Polish citizenship or are entitled to work in the territory of the Republic of Poland pursuant to Art. 87 of the Act of 20 April 2004 on employment promotion and labor market institutions³, or they are exempted from the obligation to have a work permit on the basis of special provisions.

Despite the provision of Art. 1 clause 1 of the Act on social insurance for farmers that only applies to insurance of the farmer and the household member, this does not mean that the legislator has forgotten about the farmer's spouse and therefore the indicated requirement does not have to be met in relation to this entity. Although the legislator did not explicitly formulate the definition of a farmer's spouse, the provision of Art. 5 of the Act states that the provision of the Act on farmer's insurance also applies to the farmer's spouse and the spouse also has the right to the benefits for farmers⁴.

¹ H. Pławucka, *Obowiązek ubezpieczenia społecznego rolników*, "Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka" 2017, nr 3, p. 93–115.

² Act of 13 April 2018 amending the act on social insurance for farmers and some other acts, Journal Of Laws of 2018, item 858.

³ Act of 20 April 2004 on employment promotion and labor market institutions, Journal Of Laws of 2017, item 1065, as amended.

⁴ J. Litowski, *Wypadek przy pracy rolniczej w ubezpieczeniu społecznym rolników*, Toruń 2016, p. 78.

The farmer's legal status in view of the farmers' social insurance act

For the scope of the subjective social insurance for farmers, it is very important to define the concept of a “farmer”. This word’s definition has undergone some evolution over the past few decades. The first attempt to formulate this concept was made in the Decree of 18 April 1955 on the enfranchisement and regulation of other matters related to the land reform and agricultural settlement⁵. Initially, a farmer, in accordance with Art. 18 was considered by the legislator as a person for whom farming was a profession, giving the main source of income. The Act of 27 October 1977 on the retirement provision and other benefits for farmers and their families⁶ extended the definition of the concept by introducing additional criteria for determining the status of a farmer. Pursuant to this provision, a farmer is the owner of a farm with an area of over 0.5 ha of agricultural and forestry land, which is not covered by social insurance under the provisions on social insurance of members of agricultural production cooperatives and cooperative agricultural groups and their families⁷.

Another Act of December 14, 1982⁸ retained and even extended the insurance obligation to household members and persons running special departments of agricultural production⁹.

A new definition of the concept of a “farmer” was introduced in the original text of the Act of 20 December 1990 on social insurance for farmers. In accordance with Art. 6 point 1 of the cited act, the farmer was a natural person conducting agricultural activity on his own account, as the owner (independent, dependent) of a farm located within the borders of the Republic of Poland¹⁰.

The Act of April 2, 2004 amending the Act on farmers’ social insurance and amending certain acts¹¹ introduced corrections to Art. 6 item 1 of the above-mentioned Act. According to the current definition, a farmer is an adult

⁵ Decree of 18 April 1955 on the enfranchisement and settlement of other matters related to agricultural reform and agricultural settlement, Journal Of Laws of 1959 No. 14 item 78 as amended.

⁶ Act of 27 October 1977 on retirement provision and other benefits for farmers and their families, Journal of Laws of 1977 No. 32, item 140.

⁷ Ibid, art. 75.

⁸ Act of 14 December 1982 on social insurance for individual farmers and their family members, Journal Of Laws of 1982 No. 40 item 206 as amended.

⁹ H. Pławucka, *Ubezpieczenie społeczne indywidualnych rolników*, “Praca i Zabezpieczenie Społeczne”, nr 4/83, p. 11–12.

¹⁰ Act of 20 December 1990 on social insurance for farmers, Journal Of Laws of 1998 No. 7 item 25 as amended.

¹¹ Act of 2 April 2004 amending the act on social insurance for farmers and some other acts, Journal Of Laws of 2004 No. 91 item 873.

natural person living and conducting in the territory of the Republic of Poland, personally and on his or her own account, agricultural activity in his/her agricultural holding, including within a group of agricultural producers, as well as a person, which allocated the land of its farm for afforestation.

The definition of the concept of a “farmer” is complex – it implies that the insured farmer should meet several conditions jointly regarding: age, place of residence, and farming activity. This is important because the concept is a reference point when determining the subject of agricultural insurance. The use of such an extensive legal category encourages us to look for relationships between its individual elements. They can be grouped into those that have subjective characteristics (an adult natural person living in the territory of the Republic of Poland), and those that emphasize the objective nature (personally and independently conducting agricultural activity in the agricultural holding that he or she owns)¹². The first elements of the definition (subjective aspects) seem clear, the others (objective aspects) have a rather complex character and unclear content. However, each of the premises requires a thorough discussion.

Only a natural person can become a farmer. A natural person is any person appearing as an entity in civil law relations, having a set of rights and obligations. It is an individual who, i.e. has a name, surname, gender, age, place of residence, and marital status¹³. A natural person is individualized not only by personal features, but also by place of residence which places a person in space, affecting the exercise of private rights and obligations¹⁴. Every natural person acquires legal capacity at birth; this ability ends at the time of death (Article 8 of the Civil Code). However, for a natural person to shape his/her own legal situation, he/she must be an adult (Article 11 of the Civil Code). Until then, in civil law trading, such a person is replaced by statutory representatives – parents, guardian, or parole officer (Article 98 of the Family and Guardianship Code)¹⁵.

Thus, according to the assumptions of the Act, the social security system provides only natural persons, as the only socio-economic group, with specific protection against insurance risks (i.e. illness, death, old age, loss of earning capacity). For the above reasons, although other entities may also conduct agricultural activity (legal persons, organizational units with legal entity), they have been excluded from the possibility of being recognized as a farmer within the meaning of the Act on social insurance for farmers.

¹² Judgment of the Court of Appeal in Białystok of June 18, 2013, III AUa 1319/12, LEX nr 1327485.

¹³ B. Baran, *Prawo cywilne dla zarządców nieruchomości*, Warsaw, LEX, 2012, p. 37.

¹⁴ A. Bierć, *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, Warsaw, LEX, 2012, p. 153.

¹⁵ Act of February 25, 1964, Family and Guardianship Code, Journal Of Laws of 2017, item 682 as amended.

The next issue is age. According to Art. 6 point 1 of the Act, a farmer is an adult. The regulations do not contain detailed regulations on who should be considered an adult. In connection with the lack of appropriate regulation in social security law, the provisions of civil law shall apply accordingly, according to which a person (a natural person) shall reach the age of majority by law at the age of 18 (Article 10 § 1 of the Civil Code). The exact moment of coming of age is illustrated by the rules for calculating the age of a natural person regulated in Art. 112 of the Civil Code, namely the period counted in years always expires at the beginning of the last day, where the date corresponds to the first day of the deadline, and if there was no such day – on the last day of the month¹⁶.

It should be noted that the phrase “age of majority” is the same as the term “person who is at least 18 years old” in connection with the possibility of the minor coming of age in a special way, namely by entering into marriage. As a result of the marriage contract, a minor becomes an adult before reaching the age of 18 (Article 10 §1 of the Civil Code). In accordance with Art. 10 of the Family and Guardianship Code it is possible, with the consent of the guardianship court, for important reasons in the case of a woman who is at least 16 years old, if the circumstances present that the marriage will be in accordance with the best interest of the family. The age of majority acquired this way cannot be lost even after marriage annulment or divorce (Article 10 § 2 of the Civil Code). It should be noted that the normative content of Art. 10 of the Family and Guardianship Code allows for reaching the age of majority only for a minor woman who is in the age group between 16 and 18 years of age. A man, regardless of the circumstances, can only get married after he is 18 years old, hence at the age of majority. In practice, it may turn out that the status of a farmer can also be obtained by a person under 18 years of age.

Becoming an adult is usually associated with achieving full legal capacity and being able to be subject to certain rights and obligations (Article 11 of the Civil Code). The legal capacity is regulated in detail in the book of the first general part of the Civil Code. Legal capacity means that the entity may acquire rights and incur obligations. In other words, it is the ability to perform legal actions on your own behalf. Legal capacity may be limited (partial incapacitation of Article 16 of the Civil Code) or completely taken away from an adult (total incapacitation of Article 13 of the Civil Code) due to mental illness, mental retardation or other mental disorders, in particular drunkenness or drug addiction¹⁷.

¹⁶ In accordance with Art. 112 of the Civil Code is reached at the beginning of the day, which by date corresponds to the day of birth.

¹⁷ J. Wiszniewski, *Prawo cywilne*, Warsaw 1956, p. 46; A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warsaw 1984, p. 245; F. Zoll, *Prawo cywilne w zarysie. Część ogólna. Tom I*, Kraków 1948, p. 89, 97 et seq.; I. Różański, *Prawo osobowe. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie – postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu. Komentarz*, Kraków 1946, p. 16 et seq.; A. Wolter, *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, NP 1947, nr 8, p. 25.

The legislator has foreseen that legal capacity may appear in three separate forms – as the lack of legal capacity, limited legal capacity, and full legal capacity¹⁸.

The deprivation of legal capacity results in the fact that legal actions performed by such persons are legally invalid, i.e. they do not have any legal effects, with the exception of contracts commonly concluded in minor, current matters of everyday life (Article 14 paragraph 1 and 2 Of the Civil Code)¹⁹.

A person with limited legal capacity may conclude contracts and perform other legal actions, subject to the exceptions specified in the Act (Articles 20–22 of the Civil Code). The person cannot independently draw up and revoke a will, buy a house, conclude company contracts, exercise parental responsibility or act as a probator officer, guardian or executor of a will. The limitation stems from the fact that for the validity of a legal act the consent of a legal representative of a person, e.g. a parent or probator officer, is required; in the case of activities exceeding the ordinary scope, additional permission from the guardianship court²⁰. A unilateral legal act carried out by a person with limited legal capacity (i.e. without the consent of the legal representative), when the law requires the consent of the legal representative, is absolutely invalid (Article 19 of the Civil Code). The above-mentioned consent must be given at the latest at the time of performing this activity, unlike in the case of contracts, where the activity may also be supplemented by a representative after it has been made²¹. A person limited in legal capacity has full competence to conclude contracts that belong to ones that are commonly concluded when it comes to daily matters (Article 20 of the Civil Code), managing their own money (unless the guardianship court decides otherwise for important reasons – Article 21 Of the Civil Code) and managing of property, that the statutory representative gave this person for free use²².

Despite the fact that the legislator did not explicitly include in the definition of a farmer the requirement of having full legal capacity, but only the need to obtain legal age, it can be concluded that it was intended to cover farmers' social insurance only for persons possessing this ability, as it is necessary for the effectiveness of decisions²³. In the light of the provisions

¹⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Poznań, C.H.BECK, 2017, p. 143.

¹⁹ A. Bierć, op. cit., p. 189.

²⁰ So he can, for example, accept a donation.

²¹ If consent is given, the contract becomes valid from the moment of its conclusion, i.e. *ex tunc*. Refusal to confirm the contract results in the invalidity of the action. Until such confirmation, the contract is an example of ineffectiveness and is an incomplete legal act, otherwise known as limping – *negotium claudians*.

²² A. Bierć, op. cit., p. 191–193.

²³ As follows from Art. 11 of the Civil Code, full legal capacity is acquired at the age of majority.

of the Act on social insurance for farmers, personal running of agricultural activity is a condition for covering a given person with the obligation to provide social insurance for farmers. This circumstance consists not only of staying on the farm and performing physical work on it, but first and foremost on bearing economic risk²⁴. Having these provisions of the said Act in mind, the question of whether a farmer can only be a natural person with full legal capacity or can it be any natural person arises. Pursuant to accepted case law, conducting agricultural activity means that the farm owner is self-employed and conducts professional activity that is connected with this farm, permanent, personal, and having the nature of performing work or other ordinary activities related to his agricultural holding, meaning, that a farmer can only be a natural person with full legal capacity within the meaning of Art. 11 of the Civil Code. This indicated that the status of a farmer cannot be assigned to a totally incapacitated person and partially incapacitated person. Persons totally incapacitated, as entities without legal capacity, will not be able to conduct agricultural activity on their own, because – as it was previously indicated – for each legal act of binding or disposing nature, the consent of their legal representative will be required. Conducting agricultural activity consists of managing this farm, which is expressed in deciding about crops or performing field works. The above understanding of the concept of conducting agricultural activity is reflected in the Act of 11 April 2003 on shaping the agricultural system²⁵, which, in the definition of the concept of individual farmer, emphasizes, among others, personal farming, i.e. the ability to make all decisions regarding running agricultural activities (Article 6). It can be said with certainty that this criterion is not met by a totally incapacitated person – it is clear from the definition that he is incapable of work. It is hard to expect a person totally incapacitated that he or she would be able to manage the farm alone, since she cannot manage/control their own actions. Therefore, an incapacitated person cannot personally dispose of his own property or manage items that are his property.

In the jurisprudence of the Supreme Court, it is assumed that coverage of a farmer within the agricultural social insurance system is not conditional on his residence on the farm or the scope of agricultural work performed on that farm, or the amount of income²⁶. Nevertheless, it is necessary to live on the territory of Poland, even if the farmer is a citizen of an EU Member State. A farmer can, in fact, run a farm from another place and control the work of

²⁴ Judgment of the Court of Appeal in Poznań of February 2, 1993, III Aur 602/92, OSA 1993.

²⁵ Act of 11 April 2003 on shaping the agricultural system, Journal Of Laws of 2018, item 1405.

²⁶ Judgment of the Supreme Court of December 16, 1998, II UKN 389/98, OSNP 2000/4/156.

other people employed on that farm²⁷. Therefore, the owner of an agricultural holding does not cease to be a farmer within the meaning of Art. 6 point 1 of the Act on social insurance for farmers due to temporary absence on this farm, if he did not lose his possession and did not lead to the cessation of agricultural activity in the scope organized by him. At the same time, however, constant telephone contact and occasional visits, even those related to making crop decisions, cannot be regarded as carrying out professional, permanent, and personal activities related to such an agricultural holding²⁸. The manifestation of ownership rights to an agricultural holding cannot be treated as tantamount to running it²⁹. The presence of the farmer in the agricultural holding is necessary due to the need to perform or supervise work, incur current expenses and respond in situations requiring immediate response. This need is not a statutory requirement, but it results from the specifics of agricultural production. The organization of work on a farm belongs to the farmer and he can ensure that the farm also functions during his absence. Therefore, the possibility of combining agricultural activity with a temporary stay abroad is not excluded, provided that the person concerned has not moved his interests and life to another country and his time abroad is of a short-term nature³⁰. The Supreme Court in its judgment of 28 January 2009³¹ unequivocally stated that staying abroad permanently and visiting the country occasionally cannot be called agricultural activity. A co-owner of a farm does not conduct agricultural activity when he lives abroad for a long time and performs paid work there, and only occasionally (for holidays, leisure) comes to Poland³². However, one-time and short-term employment in another EU Member State by a farmer covered by farmers' social insurance in Poland does not exclude the farmer from insurance³³.

The residence condition should be considered by the aspect of the possibility of conducting agricultural activity on agricultural land. Meanwhile, the farmer's legal status does not require his residence on the farm or in its immediate vicinity. Covering a farmer with social insurance for farmers is not dependent

²⁷ M. Orlewski, Ł. Słotwiński, *Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników*, "Rejent" 2005, nr 2, p. 152; H. Pławucka, *Obowiązek ubezpieczenia społecznego...*, op. cit., p. 93–115.

²⁸ Order of the Supreme Court of 24 April 2008, II UK 2/08, LEX No. 829126.

²⁹ Judgment of the Supreme Court of 20 September 2005, III UK 77/05, LEX No. 276349.

³⁰ *Ibid*; January 28, 2009, I UK 202/08, OSNP 2010, No. 15–16 item 200; February 12, 2015, I UK 222/14, LEX No. 1666015; Judgment of the Court of Appeal in Rzeszów of May 24, 1994, III AUr 162/94, OSA 1994/7/60; Judgment of the Court of Appeal in Gdańsk – III Department of Labor and Social Insurance of 29 January 2014, III AUa 844/13.

³¹ Judgment of the Supreme Court of January 28, 2009, I UK 202/08, OSNP 2010, No. 15–16 item 200.

³² *Ibid*.

³³ Judgment of the Court of Appeal in Szczecin of February 9, 2010, III AUa 741/09, Bulletin of the Court of Appeal in Szczecin 2011/2 / 95–111.

on the amount of work he performs on his own agricultural holding³⁴. Agricultural land may be distant from the farmer's place of residence even by several or several dozen kilometers. Therefore, one should decide what distance from the place of residence will actually allow agricultural activity.

In the case of household members, the legislator introduced the requirement to live on a farm or in its close vicinity, which ensures the availability of the person working on the farm. Close proximity allows for, if necessary, the farmer to have quick and easy personal contact with the household member multiple times in a day, and most importantly, permanent work on the farm. Lack of proper regulation for farmers can cause many interpretation problems when determining the status of a farmer. It is possible that the farmer will own arable land even 300 km away from his home. Such a long distance prevents daily access to the farm and the return home.

The jurisprudence emphasizes that running a farm should be personal matter. However, the wording of the "farmer's personal performance on the farm" should not be taken literally. Farm work or activities in the agricultural holding are not always of a physical nature, although "physicality" is a typical feature of most agricultural work³⁵. It may involve, among others, managing the farm, which means deciding on crops, outsourcing field work to other people, or buying fertilizers. It is also important to raise funds to invest in this farm. Thus, it can be said that conducting agricultural activity means performing all activities aimed at achieving the specific purpose for which it was undertaken³⁶. The condition of personal farming does not mean, however, that the farmer must independently perform all agricultural work. The farmer can use the help of other people, e.g. family members or neighbours. The Act on farmers' social insurance also provides for the possibility for the farmer to employ seasonal helpers or employees. The phrase "personally" goes well with the organizational and decision-making approach. It also means some permanent professional activity, regular involvement, and personal participation in the implementation of activities. However, due to the diverse nature of agricultural activities and the type of activities performed, personal participation may be limited to giving instructions to third parties, but should not be sporadic or occasional. A farmer is also often an entrepreneur. He often has a large acreage of land, often works alone, although many tasks can be performed in cooperation with other people, e.g. harvesting crops from the field.

³⁴ Judgment of the Supreme Court of December 16, 1998, II UKN 389/98, OSNP 2000, No. 4 item 156.

³⁵ T. Bińczycka-Majewska, *Zabezpieczenie emerytalne rolników indywidualnych* [in:] *Ryzyko starości – problemy zabezpieczenia*, edited by T. Nawrocka-Szczerbik, L. Jakubiec, Kraków, Polish Social Insurance Association, ZUS, 2007, p. 113.

³⁶ Resolution of the Supreme Court of May 30, 1988, III PPO 8/88, OSNCP 1988 No. 12 item 166; Judgment of the Supreme Court of July 13, 2011, I UK 33/11, LEX No. 1043981.

The farmer's function may be limited to supervising the proper functioning of the farm. Therefore, all the circumstances of a particular case are decisive.

Due to the changes in agriculture that occur with technical progress and the general change in farming conditions, the traditional understanding of the concept of "personal farming" should be abandoned. This concept should be understood in a broader sense and can not be equated only with the personal performance of physical work on a farm.

In accordance with Art. 6 point 1 of the Act on social insurance for farmers, a farmer is a person who carries out agricultural activity in his agricultural holding. Among the premises contained in this provision, defining this concept, the legislator included the requirement for a farmer to own a farm in which he conducts agricultural activity. There is no doubt, therefore, that this standard is about an institution of ownership known to civil law and specified in the provision of Art. 336 of the Civil Code. There is no reason, therefore, to restrict possession within the meaning of this provision to power based solely on legal title. Also, the purpose of the farmers' social security law is not contrary to this understanding of the provision in question. The assumption is that the insurance is intended to cover persons living on agricultural activities, whose activity, as a professional activity, should give rise to the obligation of social insurance. In connection with this, it is justified to conclude that a person conducting agricultural activity, who is the owner of an agricultural holding even without a legal title, is a farmer within the meaning of Art. 6 item 1 of this Act³⁷. Such a conclusion results from the interpretation of Art. 38 points 1 of the Act. It implies that the owner of the land included in arable land or the lessee of such land, if the lease is registered in the land and building register, conducts agricultural activity on it. In turn, the payer of agricultural tax or income tax from special departments of agricultural production conducts agricultural activities in the size resulting from the scope of taxation. There is no doubt that the legislator has deliberately established such a presumption³⁸, in which he reversed the evidential rules applicable in civil law, and makes it possible to conclude that those who actually possess the property have the right to it (Article 336 of the Civil Code)³⁹. If farm ownership alone was sufficient to recognize the owner as a farmer, this would not be necessary.

Such a solution brings benefits in the form of saving time and resources in the course of proceedings for covering farmers' social insurance. On the other hand, persons who do not actually carry out agricultural activities with-

³⁷ Supreme Court Judgment of September 20, 2005, III UK 77/05, LEX No. 276349; Judgment of the Supreme Court of May 28, 2008 in case II UK 303/07, OSNP 2009 / 17-18 / 244.

³⁸ The basis of farmers' social insurance is farming.

³⁹ In the Act on social insurance for farmers, the legal status (ownership relations) coincides with the actual status (possession, farming activity).

in the meaning of the Act on social insurance for farmers, may be covered by social insurance for farmers for a small premium and acquire the right to an agricultural pension. This solution is often misinterpreted by KRUS employees who focus on it too much. Presumption referred to in Article 38 of the Act on social insurance for farmers is in practice the basic legal remedy used in determining whether there are statutory conditions for covering social insurance for farmers or paying the full pension⁴⁰. This is a rebuttable presumption that can be refuted with relevant evidence, both in proceedings in matters of social insurance and in proceedings before the pension authority⁴¹. The burden of proof that the facts are other than legal matters falls on the concerned person, who must show that he does not carry out agricultural activity on the land he owns⁴².

According to Art. 6 point 1 of the Act on social insurance for farmers, a self-employed person may become a farmer. The farmer is self-employed and incurs economic risk⁴³. This differentiates the status of a farmer from a household member or a person employed on a farm under an employment contract⁴⁴. The activity of each farm is inseparable from bearing costs. The farmer bears the financial burden of his activity (he bears costs and profits in connection with conducting it, deals with the consequences of losses, is responsible for the effects of conducting it). The condition of the farm depends on his decision and determination – whether it will bring profit or loss. Irrational decisions can even lead to bankruptcy, but this will not deprive the farmer of work. He always has the chance to resume or change the profile of his professional activity to gainful employment, because that is the whole point of working on one's own agricultural holding⁴⁵.

This does not mean, however, that a farmer within the meaning of the Act on the social insurance of farmers must independently participate in the costs or income from the farm, because agricultural activity can be carried out on behalf of several people, as evidenced by Art. 4 paragraph 1 of the Act. The legislator provided for such a possibility, indicating that the obligation to pay contributions is jointly and severally imposed on all persons conducting agricultural activity.

⁴⁰ Judgment of the Supreme Court of November 30, 2005, I UK 59/05, OSNP 2006/19–20/310, M.P.Pr. 2006/3/161.

⁴¹ Ibid.

⁴² Judgment of the Supreme Court of 22 March 2001, II UKN 276, PPiPS 2002 No. 10 item 42.

⁴³ Judgment of the Supreme Court of January 25, 2000, II UKN 341/99, OSNAPIUS 2001, No. 11 item 397.

⁴⁴ R. Budzinowski, *Status prawny rolnika jako przedsiębiorcy (zagadnienia wybrane)*, Legal, Economic and Sociological Movement, Year LXIV, from 3, 2002, p. 113.

⁴⁵ Judgment of the Court of Appeal in Łódź of 28 January 2014, III AUa 575/13, LEX No. 1428158.

Farmer's spouse insurance

The Act on social insurance for farmers in Art. 1 clause 1, specifying the entities whose laws it regulates, indicates the farmer and the household members working with him, as well as in Art. 5 – the farmer's spouses. Although the legislator has not decided to formulate a definition of a spouse in the Insurance Act, according to Art. 5, the provisions of the Act concerning farmer's insurance and benefits granted to the farmer shall also apply to the farmer's spouse, unless that spouse does not work on a farm or in a household directly related to that farm.

It is worth noting that the legislator mentions only a married person, not a life partner. This means that there must be a strict legal relationship between that person and the farmer. According to Art. 5 of the Act, a cohabitant cannot be covered by social insurance for farmers as the farmer's spouse⁴⁶. The Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997, in Art. 18 stipulates that marriage as a relationship between a woman and a man, family, motherhood and parenthood are under the protection and care of the Republic of Poland⁴⁷. Therefore, people remaining in informal extramarital relationships, i.e. cohabitation, are not entitled to constitutionally guaranteed protection and care by the state, which does not mean, however, a legal prohibition on their creation⁴⁸. Cohabitants may be subject to social insurance for farmers as household members. There have been more and more informal partnerships in recent years. The development of cohabitation has its source in political and economic transformations as well as cultural ones, especially in the public awareness. Despite this, the legal situation of these people is still unchanged, and the Polish legislator remains consistent. He does not attempt to regulate the legal situation of persons remaining in cohabitation, as if ignoring this social phenomenon⁴⁹. The legal status of persons in partnerships on farms will be discussed in the next part devoted to issues related to the household member.

⁴⁶ It is not enough to have a strong personal bond, to live together, to run a joint household and to buy real estate, or to share expenses for a shared home and children, to be considered a farmer's spouse. Indicated elements may mean that the informal relationship of two people who live in marriage, without being legally sanctioned as a marriage, differs only from the lack of full legalization of actual marriage. However, in view of applicable law, persons remaining in cohabitation are not a family because they have no legal obligation to meet the needs of both partners.

⁴⁷ The Constitution of the Republic of Poland from April 2, 1997, Journal Of Laws of 1997 No. 78, item 483.

⁴⁸ T. Smyczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, "Państwo i Prawo" 1997, nr 11–12, p. 187.

⁴⁹ P. Blajer, *Status prawny osób pozostających w związkach partnerskich w gospodarstwach rolnych*, "Studia Iuridica Agraria" 2013, nr 11, p. 203.

No provision of the Act on social insurance for farmers makes the status of an insured farmer dependent on the state of his marriage. The provision of Art. 5 of the Act does not differentiate the legal situation of spouses who are de facto separated and ordered by a court judgment. The abolishment of the statutory community is also irrelevant to farmers remaining in the social insurance. The Act in relation to property relations between spouses does not refer to the application of the provisions of the Family and Guardianship Code. This means that the act of notary established property separation does not result in the inability to cover social insurance for farmers of the farmer's spouse, in accordance with Art. 5 of the Act on social insurance for farmers. One of the basic assumptions of Polish family law is the obligation to meet the needs of a family founded by spouses. The prevailing view in the literature is that the actual separation of spouses does not abolish this obligation, but may affect its form and scope. As a result, this means that the existence of property separation is not tantamount to the cessation of the spouses' joint household or agricultural activities. Thus, the presentation of a marriage contract establishing (before or during) property separation is not sufficient to avoid the obligation to pay farmers' social security contributions. The decisive factor is the fact of staying in a common household and contributing to the household's income and using the means of subsistence developed (jointly) in that household⁵⁰. The same principles apply to persons who are in a legal or de facto separation. Pursuant to the judgment of the Court of Appeal in Rzeszów of May 21, 2013, the separation of a spouse who is not a co-owner of a farm does not automatically exclude them from the obligation to be subject to social insurance for farmers. Only the cessation of agricultural activity is the basis for exclusion from this insurance⁵¹ or other insurance titles.

According to the statutory taxonomy, the farmer's spouse occupies a separate position in comparison to other family members. This is due to the fact that in terms of Art. 5 of the Act on social insurance for farmers, the farmer's spouse is equal in rights and obligations to the farmer himself⁵². The status of the farmer's spouse applies only to spouses who are not the owners of the farm⁵³. If the spouse is a co-owner of a farm, he or she is insured as a farmer. In Poland, the majority of farms are the subject of a statutory joint marriage.

⁵⁰ A. Borowicz, *Wzajemne roszczenia współwłaścicieli o wynagrodzenie za korzystanie z rzeczy wspólnej*, "Przeegląd Sądowy" 2011, nr 6, p. 64–76.

⁵¹ Judgment of the Court of Appeal in Rzeszów of May 21, 2013, reference number act III AUa 141/13, OSA 2013.

⁵² Justification of the Supreme Court's judgment of 11 May 2005, OSNP 2005 No. 23, item 380; Judgment of the Supreme Court of September 25, 2007, I UK 101/07, OSNP 2008, nos. 21–22, item 331.

⁵³ Judgment of the Court of Appeal in Warsaw of November 26, 2008, III AUa 839/08, LEX No. 509776.

There are only a few cases where the farmer's spouse is not a co-owner of a farm, and also does not work on a farm or related household. It is not difficult to note that the Polish legislator attaches much more importance to actual agricultural activity than to ownership relations, specifying the scope of the subject of agricultural social insurance⁵⁴.

The main criterion determining the existence of the attribute "farmer's spouse" is the performance of work on a farm or household directly related to that farm. The legislator clearly distinguishes between work on a farm and work in a household⁵⁵. Social insurance coverage for farmers may therefore have its source in performing work on each of these farms. Just owning a farm, even over 1 conversion hectare, or living with a person who has acquired such a farm, or being a spouse of a person who is the owner of such a farm, is not enough to recognize the entitlement to farmers' social insurance⁵⁶. The above position of jurisprudence is also confirmed by the judgment of the Court of Appeal in Białystok of 18 May 1995⁵⁷, in which it was explicitly stated that: "a farmer's spouse who does not work on a farm and does not participate with a spouse in running a farm or a household directly related to a farm is not subject to statutory social insurance for farmers provided for in Art. 4 and 5 of the Act of 20 December 1990 on social insurance for farmers". The term "farmer's spouse working on a farm" should be understood as contributing to its proper functioning, i.e. performing such activities on a farm without which the functions of the farm cannot be carried out⁵⁸.

When establishing the farmers' social insurance coverage, the legislator introduced a statutory presumption that the owner of lands classified as agricultural land conducts agricultural activity. This is a rebuttable presumption, which can be refuted with relevant evidence, but the legislator does not explain it in detail. This also applies to the farmer's spouse. They are not subject to insurance if they present relevant evidence of non-employment on a farm or in a household directly related to that farm. In accordance with Art. 75 § 1 of the Code of Administrative Procedure, the proof may include,

⁵⁴ Judgment of the Supreme Court of June 21, 2016, reference number act I UK 219/15, LEX No. 2109627.

⁵⁵ Judgment with the justification of the Wrocław District Court of 6 July 2016, IV U 196/16, Portal of Judgments of the District Court for Wrocław-Śródmieście.

⁵⁶ Judgment of the Court of Appeal in Białystok of February 27, 2001, reference number act III AUa 91/2001, www.saos.org.pl/judgments/242092, access 22.07.2016; Resolution of the Supreme Court of August 30, 2001, reference number act III ZP 11/2001, OSNP 2002, No. 1, item 18; Judgment of the Court of Appeal in Rzeszów of 24 May 1994, reference number act III AUr 162/1994, OSA 1994/7 item 60.

⁵⁷ Judgment of the Court of Appeal in Białystok of May 18, 1995, III AUr 126/95, OSA 1995/6/52.

⁵⁸ Judgment of the Court of Appeal in Białystok of May 18, 1995, reference number act III AUr 126/95, OSA 1995/6/52.

in particular: documents, testimonies of witnesses, opinions of experts, and inspection. The KRUS disability pension body should take into account all the evidence that clearly shows that these people are not running an agricultural holding⁵⁹.

A spouse, just like a farmer, is exempt from the obligation to apply for insurance if he/she is subject to other social insurance or has established entitlement to a pension from other social insurance or other social security benefits. There is a rule that the obligation to be insured in KRUS is excluded in the event of coincidence with other social insurance. In this case, a non-agricultural title has precedence. The exception is persons who have a concurrence of agricultural insurance with the obligation to insure for conducting non-agricultural economic activity in accordance with the Act on freedom of economic activity⁶⁰. The second exception is – specified in Art. 5b of the Act on farmers' social insurance – concurrence of agricultural activity with an agency contract, commission contract or other contract for the provision of services to which, pursuant to the Civil Code, the provisions on commission or on appointment to the supervisory board apply. This exclusion was introduced into the Act by an amendment of October 23, 2014⁶¹.

*Katarzyna Rodak – doctor of law, Faculty of Law and Administration,
University of Lodz, Specialist at PT KRUS in Zgierz.*

The article will be continued in the next issue.

Literature

1. Baran B., *Prawo cywilne dla zarządców nieruchomości*, Warszawa, LEX, 2012.
2. Bierć A., *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, Warszawa, LEX, 2012.

⁵⁹ Judgment of the Court of Appeal in Kraków of November 8, 2005, III AUa 2385/04, LexPolonica No. 394995; Judgment of the Court of Appeal in Kraków of September 26, 2006, III AUa 859/05, LexPolonica No. 2616182, Judgment of the Court of Appeal in Warsaw of May 13, 2009, III AUa 122/09, LexPolonica No. 2131161.

⁶⁰ A. Grudzień, *Problemy interpretacyjne na tle artykułu 5a Ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników*, "Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia", 2008, nr 32, p. 71.

⁶¹ Act of 23 October 2014 amending the act on the social insurance system and some other acts, Journal Of Laws of 2014, item 1831.

3. Bińczycka-Majewska T., *Zabezpieczenie emerytalne rolników indywidualnych* [w:] *Ryzyko starości – problemy zabezpieczenia*, red. T. Nawrocka-Szczerbik, L. Jakubiec, Kraków, Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, ZUS, 2007.
4. Blajer P., *Status prawny osób pozostających w związkach partnerskich w gospodarstwach rolnych*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2013, nr 11.
5. Borowicz A., *Wzajemne roszczenia współwłaścicieli o wynagrodzenie za korzystanie z rzeczy wspólnej*, „*Przegląd Sądowy*” 2011, nr 6.
6. Budzinowski R., *Status prawny rolnika jako przedsiębiorcy (zagadnienia wybrane)*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Rok LXIV, z. 3, 2002.
7. Dekret z 18 kwietnia 1955 r. o uwłaszczeniu i uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym, Dz. U. 1959 nr 14 poz. 78 ze zm.
8. Grudzień A., *Problemy interpretacyjne na tle artykułu 5a Ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników*, „*Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia*” 2008, nr 32.
9. Jaskuła W., *Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników – postulaty de lege ferenda*, „*Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia*” 2008, nr 33.
10. Kiełbasa E., *Dzieci w gospodarstwach rolnych*, Pierwszy Portal Rolny, <https://www.ppr.pl/wiadomosci/dzieci-w-gospodarstwach-rolnych>, access 12.08.2016.
11. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.
12. Lachowski S., *Praca dzieci w wieku 12–14 lat w rodzinnym gospodarstwie rolnym a ich rozwój fizyczny i stan zdrowia*, „*Medycyna Ogólna*” 2000, nr 6.
13. Litowski J., *Wypadek przy pracy rolniczej w ubezpieczeniu społecznym rolników*, Toruń 2016.
14. Orlewski M., Słotwiński Ł., *Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników*, „*Rejent*” 2005, nr 2.
15. Pławucka H., *Obowiązek ubezpieczenia społecznego rolników*, „*Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka*” 2017, nr 3.
16. Pławucka H., *Ubezpieczenie społeczne indywidualnych rolników*, „*Praca i Zabezpieczenie Społeczne*”, nr 4/83.
17. Postanowienie Sądu Najwyższego z 24 kwietnia 2008 r., II UK 2/08, LEX nr 829126.
18. Prezydent podpisał ustawę o umowie o pracę pomocnika rolnika, „*Gazeta Prawna*” 2018, 9 maja, <http://praca.gazetaprawna.pl>, access 9.05.2018.
19. Pszczołkowska J., *Zasady podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników*, „*Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*” 1997, nr 4.
20. Puślecki D., *Społeczne ubezpieczenie wypadkowe rolników. Zagadnienia prawne*, Warszawa – Poznań, Polskie Wydawnictwo Prawnicze „*JURIS*”, 2011.
21. Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Poznań, C.H.BECK, 2017.

22. Rozporządzenie Rady (EWG) nr 234/79 (WE) nr 1037/2001 i (WE) nr 1234/2007, Dz. U. L. 347 z 20 grudnia 2013.
23. Rozporządzenie z 24 sierpnia 2004 r. w sprawie wykazu prac wzbronionych młodocianym i warunków ich zatrudniania przy niektórych z tych prac, Dz. U. 2004 nr 200 poz. 2047.
24. Różański I., *Prawo osobowe. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie – postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu. Komentarz*, Kraków 1946.
25. Smyczyński T., *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, „Państwo i Prawo”, 1997, nr 11–12.
26. Sobol E., *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.
27. Stelmachowski A., *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984.
28. Surdykowska B., *Kontrowersje wokół umowy o pomocy przy zbiorach*, „Młody Jurysta” 2018, nr 3.
29. Szalkiewicz D., *Sytuacja prawna dzieci do 16. roku życia, wykonujących pracę w środowisku wiejskim*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 44.
30. Szemplińska E., *Praca w gospodarstwie rolnym a uprawnienia pracownicze*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1998, nr 6.
31. Szymczak M., *Słownik języka polskiego PWN*, tom III, Warszawa 1982.
32. Śmigiewicz-Podgórska T., *Praca na roli a świadczenia pracownicze*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1993, nr 2.
33. Uchwała Sądu Najwyższego z 30 maja 1988 r., III UZP 8/88, OSNCP 1988 nr 12 poz. 166.
34. Uchwała Sądu Najwyższego z 30 sierpnia 2001 r., sygn. akt III ZP 11/2001, OSNP 2002, nr 1 poz. 18.
35. Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. 2017 poz. 1065 ze zm.
36. Ustawa z 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę, Dz. U. 2018 poz. 2177.
37. Ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego, Dz. U. 2018 poz. 1405.
38. Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2018 poz. 1508.
39. Ustawa z 13 kwietnia 2018 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2018 poz. 858.
40. Ustawa z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, Dz. U. nr 40 poz. 206 ze zm.
41. Ustawa z 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. 2004 nr 91 poz. 873.
42. Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz. U. 2019 poz. 299 ze zm.

43. Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. 2018 poz. 1265 ze zm.
44. Ustawa z 20 lipca 1990 r. o wliczaniu okresów pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym do pracowniczego stażu pracy, Dz. U. 1990 nr 54, poz. 310.
45. Ustawa z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Dz. U. z 2018 poz. 2204 ze zm.
46. Ustawa z 23 października 2014 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2014 poz. 1831.
47. Ustawa z 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. 2017 poz. 682 ze zm.
48. Ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin, Dz. U. 1977 nr 32 poz. 140.
49. Wiszniewski J., *Prawo cywilne*, Warszawa 1956.
50. Wolter A., *Zdolność osób fizycznych do działań prawnych*, NP 1947, nr 8.
51. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 11 stycznia 2017 r., I OSK 3256/15, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.
52. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 22 maja 2014 r., sygn. akt I OSK 1234/13, LEX 1578853.
53. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 29 lipca 2011 r., I OSK 321/11, <http://www.orzeczenia.nsa.gov.pl>, access 22.07.2016.
54. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 6 maja 2014 r., III AUa 1739/13, LEX nr 1458868.
55. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 18 czerwca 2013 r., III AUa 1319/12, LEX nr 1327485.
56. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 18 maja 1995 r., III AUr 126/95, OSA 1995/6/52.
57. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 27 lutego 2001 r., sygn. akt III AUa 91/2001, www.saos.org.pl/judgments/242092, access 22.07.2016.
58. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 28 czerwca 1991 r., sygn. akt III AUr 23/91, OSAiSN 1992, nr 10, LEX nr 13667 z głosem aprobującym z pewnymi zastrzeżeniami M. Niedośpiała, OSAiN 1992, nr 10.
59. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 10 czerwca 2016 r., sygn. akt III AUa 200/16, System Analizy Wyroków Sądowych, www.saos.org.pl, access 22.07.2016.
60. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 24 listopada 2015 r., sygn. akt III AUa 990/15, LEX nr 1950628.
61. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 29 stycznia 2014 r., III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, III AUa 844/13.
62. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 26 września 2006 r., III AUa 859/05, LexPolonica nr 2616182.
63. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 8 listopada 2005 r., III AUa 2385/04, LexPolonica nr 394995.

64. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 17 stycznia 2014 r., III AUa 517/12, LEX nr 1428151.
65. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 2 lutego 1993 r., III Aur 602/92, OSA 1993.
66. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 21 maja 2013 r., sygn. akt III AUa 141/13, OSA 2013.
67. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 24 maja 1994 r., II I AUr 162/94, OSA 1994/7/60.
68. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 5 czerwca 2012 r., III AUa 164/12, LEX nr 1378640.
69. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lutego 2010 r., III AUa 741/09, Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Szczecinie 2011/2/95–111.
70. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 13 maja 2009 r., III AUa 122/09, Lex-Polonica nr 2131161.
71. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 26 listopada 2008 r., III AUa 839/08, LEX nr 509776.
72. Wyrok Sądu Najwyższego z 11 maja 2005 r., OSNP 2005 nr 23 poz. 380.
73. Wyrok Sądu Najwyższego z 12 lutego 2015 r., I UK 222/14, LEX nr 1666015.
74. Wyrok Sądu Najwyższego z 13 kwietnia 2005 r., IV CK 648/04, Monitor Prawniczy, nr 6/2006.
75. Wyrok Sądu Najwyższego z 13 lipca 2011 r., I UK 33/11, LEX nr 1043981.
76. Wyrok Sądu Najwyższego z 15 czerwca 2010 r., sygn. akt II CSK 37/10 LEX 852536.
77. Wyrok Sądu Najwyższego z 16 grudnia 1998 r., II UKN 389/98, OSNP 2000/4/156.
78. Wyrok Sądu Najwyższego z 17 października 2008 r., II UK 61/08, LEX nr 741080.
79. Wyrok Sądu Najwyższego z 20 września 2005 r., III UK 77/05, LEX nr 276349.
80. Wyrok Sądu Najwyższego z 21 czerwca 2016 r., sygn. akt I UK 219/15, LEX nr 2109627.
81. Wyrok Sądu Najwyższego z 22 marca 2001 r., II UKN 276, PPiPS 2002 nr 10 poz. 42.
82. Wyrok Sądu Najwyższego z 25 marca 2014 r., sygn. I UK 349/13, LEX 1477426.
83. Wyrok Sądu Najwyższego z 25 stycznia 2000 r., II UKN 341/99, OSNAPiUS 2001 nr 11 poz. 397.
84. Wyrok Sądu Najwyższego z 25 września 2007 r., I UK 101/07, OSNP 2008, nr 21–22 poz. 331.
85. Wyrok Sądu Najwyższego z 28 maja 2008 r., II UK 303/07, OSNP 2009/17–18/244.
86. Wyrok Sądu Najwyższego z 28 stycznia 2009 r., I UK 202/08, OSNP 2010, nr 15–16 poz. 200.
87. Wyrok Sądu Najwyższego z 30 listopada 2005 r., I UK 59/05, OSNP 2006/19–20/310, M.P.Pr. 2006/3/161.

88. Wyrok Sądu Najwyższego z 4 października 2006 r., II UK 42/06, OSNP 2007 nr 19–20 poz. 292.
89. Wyrok Sądu Najwyższego z 7 listopada 1997 r., sygn. akt II UKN 318/97, OS-NAPiUS 1998 nr 16 poz. 491.
90. Wyrok Sądu Najwyższego z 8 marca 2011 r., II UK 305/10, LEX nr 852557.
91. Wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z 21 maja 2013 r., VI U 234/13, Portal Orzeczeń Sądu Okręgowego w Szczecinie.
92. Wyrok Sądu Rejonowego we Wrocławiu z 6 lipca 2016 r., IV U 196/16, Portal Orzeczeń Sądu Rejonowego dla Wrocławia-Śródmieścia.
93. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z 15 stycznia 2015 r., I SA/Bk 438/13, LEX nr 1512140.
94. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 14 września 1982 r., II SA/Wa 441/11, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.
95. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 22 kwietnia 2013 r., sygn. akt II SA/Wa 5/13, Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych.
96. Zoll F., *Prawo cywilne w zarysie. Część ogólna, Tom I*, Kraków 1948.

*Ewa Wojtyła, Waldemar Dzięcioł**

Kompleksowa terapia bólu dolnego odcinka kręgosłupa pod nazwą Szkoła Pleców w Centrum Rehabilitacji Rolników KRUS w Jedlcu jako odpowiedź na niską skuteczność terapii konwencjonalnych

Streszczenie

Rolnictwo jest zaliczane do gałęzi produkcji, które wiążą się z wieloma szkodliwymi dla zdrowia czynnikami. Czynniki te niejednokrotnie są na tyle dużym obciążeniem dla organizmu, że prowadzą do różnych patologii, w tym problemów z kręgosłupem. Bóle jego dolnego odcinka są najczęstszą dolegliwością dotyczącą kręgosłupa, na którą cierpią rolnicy. Zapobieganie schorzeniom kręgosłupa i narządu ruchu oraz ich leczenie mają w Polsce charakter wtórny i polegają przede wszystkim na rehabilitacji. Jest to niewątpliwie mało efektywny sposób. Centrum Rehabilitacji Rolników KRUS w Jedlcu od pewnego czasu prowadzi kompleksowy program edukacyjno-leczniczy pod nazwą Szkoła Pleców, polegający na edukacji rolników przebywających na turnusach rehabilitacyjnych w zakresie przyczyn zagrożeń związanych z pracą, ergonomii pracy w rolnictwie, psychoterapii i nauki zachowań zapobiegających schorzeniom układu ruchu. Zastosowanie nowoczesnego sprzętu diagnostycznego pozwala na dokładną analizę efektów stosowanych działań.

Słowa kluczowe: bóle pleców, rolnicze zagrożenia zdrowotne, szkoła pleców.

* **Ewa Wojtyła** – Dyrektor CRR KRUS w Jedlcu; **Waldemar Dzięcioł** – Kierownik Działu Lecznictwa CRR KRUS w Jedlcu.

Bóle kręgosłupa towarzyszą człowiekowi prawdopodobnie od zawsze. Już starożytni Grecy objawy te zaliczyli do chorób i uważali, że odpoczynek i masaże są metodami ich leczenia. Wcześniej (2800 p.n.e.) Imphotep, najwyższy kapłan, uczonec i lekarz egipski, stworzył tzw. papirus Edwina Smitha, czyli staroegipski tekst medyczny (traktat) na temat chirurgii oraz leczenia urazów. Papirus ten opisywał przypadki ran, urazów i guzów¹. Traktat kończy się zaleceniami dotyczącymi postępowania w przypadkach patologii lędźwiowych powiązanych z bólem. W 1944 r. Magnusson napisał, że dolna część kręgosłupa jest często miejscem nagłego silnego bólu, któremu po pewnym czasie towarzyszy ból kulszowy, co może być spowodowane zwyrodnieniem tkanek, zapaleniem stawów, zakażeniem lub zatruciem². Każda z tych przyczyn może łączyć się z inną i powodować dolegliwości. Większość chorych dobrze znosi ból, zaś stabilizacja kręgosłupa, odpoczynek i odpowiednie leczenie ogólnoustrojowe są metodami pomagającymi pacjentom. Jednocześnie autor zaznacza, że usunięcie dysku bez wyraźnych dowodów na ucisk korzeni nerwowych nie jest uzasadnione, dopóki każda inna dostępna metoda nie zawiedzie.

Burns and Young w 1951 r. pisali, że ból dolnego odcinka kręgosłupa (ang. *low back pain* – LBP) i rwa kulszowa należą do najczęstszych zaburzeń u ludzi³. Dodatkowo zaznaczyli, że prawdopodobnie są one częścią ceny, jaką płacimy za naszą wyprostowaną postawę. Nathan w swojej publikacji z 1959 r. wykazał, że ból kręgosłupa częściej występuje u osób, które wykonują pracę polegającą na noszeniu i podnoszeniu ciężarów⁴. Dixon w 1969 r. uznał, że 9 na 10 przypadków bólu dolnego odcinka kręgosłupa ma charakter przemijający, związany z nieprawidłową postawą ciała i naprężeniami spowodowanymi nieergonomicznymi warunkami pracy i bytowania⁵.

¹ J.P. Allen, *The Art of Medicine in Ancient Egypt*, red. D. Tucker, R. Weisberg, New York, The Metropolitan Museum of Art, 2005; R.S. Lewkonis et al., *The Oxford Companion to Medicine*, Wydanie 3, Oxford University Press, 2006.

² P.B. Magnusson, *Differential diagnosis of causes of pain in the lower back accompanied by sciatic pain*, „Annals of Surgery” 1944, Vol. 119, s. 878–891.

³ B.H. Burns, R.H. Young, *Results of surgery in sciatica and low back pain*, „Lancet” 1951, Vol. 1, s. 245–249.

⁴ H. Nathan, *Spondylosis; Its anatomy and mechanism of development*, „Journal of Bone and Joint Surgery” 1959, Vol. 41, s. 303–320.

⁵ A.S. Dixon, S. Campbell-Smith, *Long leg arthropathy*, „Annals of the Rheumatic Diseases” 1969, Vol. 28, s. 359–365.

Cel pracy

Celem niniejszego opracowania było:

- przedstawienie metody terapeutycznej dolnego odcinka kręgosłupa pod postacią programu Szkoła Pleców,
- przedstawienie procesu wdrożenia i realizacji autorskiego programu Szkoła Pleców w CRR KRUS w Jedleu.

Szkoła Pleców

Bergquis-Ullman i Larsson w swojej publikacji z 1976 r. udowodnili, że terapia bólu dolnej części kręgosłupa pod postacią Szkoły Pleców (ang. *Back School*) jest istotnie statystycznie bardziej efektywna w porównaniu z tradycyjną fizjoterapią, diatermią i placebo⁶. Stwierdzili również, że efektywność zarówno diatermii krótkofalowej, jak i tradycyjnej fizykoterapii nie jest wyższa niż placebo. Zaznaczyli, że absencja w pracy jest zdecydowanie rzadsza u pacjentów leczonych metodą Szkoły Pleców.

Robinson w swojej publikacji z 1980 r. opisał sposób działania Kanadyjskiego Centrum Edukacji Bólu Pleców (ang. *Canadian Back Education Unit*)⁷. W skład tamtejszego zespołu terapeutycznego wchodził ortopedzi, psychologowie i fizjoterapeuci. Edukacja pacjentów dotyczyła anatomii, fizjologii, patofizjologii bólu, właściwej statycznej postawy ciała, mechaniki ćwiczeń fizycznych, wpływu emocji na występowanie problemów somatycznych oraz istoty technik relaksacyjnych. Stwierdzono, że po jednym seansie Szkoły Pleców o 62% zmniejszyła się liczba pacjentów zgłaszających się do lekarzy z powodu bólu. Konkludując, Szkoła Pleców jest metodą, w której psychologowie, lekarze i personel paramedyczny współpracują, aby zapewnić pacjentom skuteczny i opłacalny sposób radzenia sobie z problemami fizycznymi⁸.

Hall i jego współpracownicy w swojej publikacji wykazali na grupie 6418 uczestników, że metodologia Szkoły Pleców stosowana w Canadian Back Education Unit przyniosła subiektywną poprawę w 69% przypadków⁹. Lankhorst

⁶ M. Bergquist-Ullman, U. Larsson, *Acute low back pain in industry. A controlled prospective study with special reference to therapy and confounding factors*, „Acta Orthopaedica Scandinavica” 1977, Vol. 170, s. 1–117.

⁷ G.E. Robinson, *A combined approach to a medical problem. The Canadian back education unit*, „The Canadian Journal of Psychiatry” 1980, Vol. 25, s. 138–142.

⁸ H. Hurri, *The Swedish back school in chronic low back pain. Part II. Factors predicting*, „Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine” 1989, Vol. 21, s. 41–44.

⁹ H. Hall, J.A. Icton, *Back school: an overview with special reference to the Canadian back education units*, „Clinical Orthopaedics and Related Research” 1983, Vol. 179, s. 10–17.

i jego zespół dowiedli natomiast, że efektywność Szkoły Pleców w leczeniu podostrego bólu jest tym wyższa, im wcześniej rozpocznie się terapię tą metodą¹⁰. W innej publikacji wykazano, że najbardziej efektywną formą leczenia LBP jest edukacja, która przynosi subiektywną poprawę u 69% pacjentów, zaś ćwiczenia fizyczne pomagają 64% pacjentów i to jedynie, gdy stosuje się jednocześnie edukację¹¹.

Wiele badań wskazuje na długotrwałe efekty terapeutyczne w przypadku stosowania zabiegów fizjoterapeutycznych w połączeniu z edukacją pacjentów, mającą na celu zmianę zachowań zdrowotnych¹². Obecnie najczęściej działania takie prowadzone są pod organizacyjną postacią Szkoły Pleców.

Historia terapii zaburzeń LBP metodą Szkoły Pleców sięga przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Metoda ta została opracowana w 1970 r. w Szwecji, w szpitalu Danderyl, przez fizjoterapeutkę Marianne Zachrisson Forssell, i znana jest jako Szwedzka Szkoła Pleców¹³. Okazała się ogromnym sukcesem, zastąpiła większość metod i technik leczenia stosowanych dotychczas u pacjentów z bólem tej części ciała. Podstawą metodologiczną do opracowania programu Szwedzkiej Szkoły Pleców były etiologiczne aspekty bólu dolnego odcinka kręgosłupa, czyli stres biomechaniczny i zwiększony ucisk krążków międzykręgowych. Program skupiał się głównie na edukacji w zakresie ergonomicznych aspektów związanych z bólem pleców. Inne Szkoły Pleców powstały w wielu częściach świata, a charakteryzuje je różne podejście do bólu i schorzeń dolnego odcinka kręgosłupa, różna treść i długość trwania leczenia¹⁴. Obecnie znane są szkoły kanadyjska, kalifornijska, amerykańska czy niemiecka¹⁵.

¹⁰ G.J. Lankhorst et al., *The effect of the Swedish Back School in chronic idiopathic low back pain. A prospective controlled study*, „Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine” 1983, Vol. 15, s. 141–145.

¹¹ J.M. Sikorski, *A rationalized approach to physiotherapy for low-back pain*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1985, Vol. 10, s. 571–579.

¹² F. Cuenca-Martínez, S. Cortés-Amador, G.V. Espí-López, *Effectiveness of classic physical therapy proposals for chronic non-specific low back pain: a literature review*, „Physical Therapy Research” 2018, Vol. 21, s. 16–22; A.N. Garcia et al., *Effectiveness of back school versus McKenzie exercises in patients with chronic nonspecific low back pain: a randomized controlled trial*, „Physical Therapy” 2013, Vol. 93, s. 729–747; T.F. de Campos, *Low Back Pain and Sciatica in Over 16s: Assessment and Management NICE Guideline [NG59]*, „Journal of Physiotherapy” 2017, Vol. 63, s. 120.

¹³ M.Z. Forssell, *The Swedish Back School*, „Physiotherapy” 1980, Vol. 66, s. 112–114.

¹⁴ R.J. Schenk, R.L. Doran, J.J. Stachura, *Learning effects of a back education program*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1996, Vol. 21, s. 2183–2188.

¹⁵ H. Hall, J.A. Icton, *Back school: an overview with special reference to the Canadian back education units*, „Clinical Orthopaedics and Related Research” 1983, Vol. 179, s. 10–17; A.W. Mattmiller, *The California Back School*, „Physiotherapy” 1980, Vol. 66, s. 118–122; D.M. Berwick, S. Budman, M.M. Feldstein, *No effect of back schools in a HMO*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1989, Vol. 14, s. 338–344; C. Borys et al., *Effectiveness of a Multimodal Therapy for Patients with Chronic Low Back Pain Regarding Pre-Admission Healthcare Utilization*, „PLoS One” 2015, Vol. 10, s. e0143139.

Badania tureckie wykazały istotne statystycznie różnice w zakresie obiektywnie mierzonej niepełnosprawności pomiędzy pacjentami poddawanyymi fizjoterapii połączonej z edukacją w ramach Szkoły Pleców a pacjentami leczonymi tradycyjnymi metodami fizycznymi. W powyższych badaniach stosowano zwalidowany do tamtejszych warunków kwestionariusz niepełnosprawności (ang. – *Oswestry Low Back Pain Disability Questionnaire* – OLBPQ)¹⁶. Niepełnosprawność pacjentów mierzona wspomnianym kwestionariuszem uległa zmniejszeniu w porównaniu z grupą kontrolną bezpośrednio po terapii i trzy miesiące po leczeniu. Jednocześnie poziom bólu mierzony skalą VAS (ang. *Visual Analogue Scale*) zmniejszył się istotnie statystycznie. Tureccy badacze zaznaczają, że fizyczne sposoby leczenia i nauka ćwiczeń korygujących zachowania ruchowe, eliminujące szkodliwe dla układu kostno-mięśniowego zachowania zdrowotne w pracy zawodowej i codziennych zajęciach są niezbędne dla zachowania efektów nabytych w czasie realizacji programu. Ćwiczenia fizyczne i edukacja w ramach Szkoły Pleców mają również na celu ograniczenie unikania aktywności fizycznej w codziennym życiu z powodu lęku przed bólem¹⁷. Dlatego też większość rekomendacji i wniosków z badań obserwacyjnych z zakresu omawianego problemu zawiera zalecenia dotyczące leczenia fizjoterapeutycznego wraz z edukacją zdrowotną w ramach Szkoły Pleców¹⁸.

Jednak niektóre doniesienia mówią, że efekty terapii w ramach Szkoły Pleców nie przeważają nad tradycyjnymi metodami fizjoterapeutycznymi i farmakoterapią ze względu na niewielkie różnice na korzyść terapii wzmacnianej edukacją pacjentów (multimodalną). Należy jednak zaznaczyć, że w większości tych doniesień różnice były nieistotne statystycznie¹⁹. Badania pokazują, że przewaga działań w ramach Szkoły Pleców była obserwowana w takich aspektach jak: poprawa siły mięśniowej, wytrzymałości, ruchliwości oraz ryzyka depresji²⁰. Grupy pacjentów leczonych w ramach Szkoły Pleców były w powyższych badaniach porównywane z grupami kontrolnymi nieuczestni-

¹⁶ N. Sahin et al., *Effectiveness of back school for treatment of pain and functional disability in patients with chronic low back pain: A randomized controlled trial*, „Journal of Rehabilitation Medicine” 2011, Vol. 43, s. 224–229.

¹⁷ S.D. Liddle, G.D. Baxter, J.H. Gracey, *Exercise and chronic low back pain: what works?*, „Pain” 2004, Vol. 107, s. 176–190.

¹⁸ J.E. Cohen et al., *Group education interventions for people with low back pain. An overview of the literature*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1994, Vol. 19, s. 1214–1222; H. Hall, N.M. Hadler, *Controversy. Low back school: education or exercise?*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1995, Vol. 20, s. 1097–1098.

¹⁹ W. Heymans et al., *Back schools for nonspecific low back pain: a systematic review within the framework of the Cochrane Collaboration Back Review Group*, „Spine (Phila Pa 1976)” 2005, Vol. 30, s. 2153–2163.

²⁰ D. Durmus, M. Unal, O. Kuru, *How effective is a modified exercise program on its own or with back school in chronic low back pain? A randomized-controlled clinical trial*, „Journal of Back and Musculoskeletal Rehabilitation” 2014, Vol. 27, s. 553–561.

czącymi w zajęciach tego typu, ale leczonych samymi zabiegami fizjoterapeutycznymi lub tylko farmakoterapią. Różnice były obserwowane pod koniec terapii i po sześciu miesiącach obserwacji były one istotne statystycznie.

Przeгляд systematyczny badań z metaanalizą przeprowadzony przez Straube i współpracowników na temat korzyści z terapii Szkoły Pleców i innych metod nie wskazuje jednoznacznie na przewagę którejkolwiek terapii²¹. Autorzy przytaczają zarówno badania wskazujące na większą efektywność terapii Szkoły Pleców, jak i wskazujące na brak korzyści z jej stosowania. W podsumowaniu autorzy zwracają uwagę na brak homogeniczności badań prowadzonych w tym zakresie i trudności w wypracowaniu rzetelnych wniosków. Niemniej jednak podkreślają, że badania prowadzone nad bezpieczeństwem Szkoły Pleców wskazują na brak poważnych działań niepożądanych omawianej terapii.

Praca opublikowana przez Proguet i współpracowników wskazuje na brak korzyści płynących z terapii Szkoły Pleców w porównaniu z placebo lub inną formą terapii²². Efektem końcowym był poziom odczuwanego bólu, niepełnosprawność, zdolność do wykonywania pracy zawodowej. Autorzy powyższych badań podkreślili jednak, że dostępne badania są heterogenne i trudno jest wyciągnąć na ich podstawie pewne wnioski.

Edukacja pacjentów w ramach Szkoły Pleców w kwestii anatomii kręgosłupa i jego bólu, ergonomii wysiłku fizycznego, poprawnej ergonomii w codziennym życiu i pracy oraz metod radzenia sobie z bólem kręgosłupa zwiększa także samoocenę pacjentów, co jest ważnym efektem terapii. Uczestnictwo w Szkole Pleców i ćwiczenia fizyczne poprawiają jakość życia pacjentów i zapobiegają nawrotom dolegliwości. Ograniczenie ruchu, zmniejszenie aktywności fizycznej, unikanie działań społecznych i pogorszenie się kondycji fizycznej związane z zespołami bólowymi kręgosłupa, zwłaszcza najczęściej spotykanego bólu dolnej jego części, prowadzi do lęku przed tym bólem i unikania aktywności fizycznej niezbędnej do zachowania funkcjonalności kręgosłupa. Szkoła Pleców ma uświadomić pacjentowi, że aktywność fizyczna jest niezbędna w procesach leczenia i funkcjonowania człowieka. Co ważniejsze, ma nauczyć go, jakiego rodzaju aktywność oraz jakie ćwiczenia są wskazane i niezbędne dla zachowania sprawności kręgosłupa, a także całego organizmu. Ma również zwiększyć świadomość i wiedzę pacjenta o koniecznych zachowaniach i ćwiczeniach fizycznych, które uchronią go przed nasileniem zmian chorobowych nabytych w przeszłości. Zadaniem edukacji w ramach Szkoły Pleców jest również zapobieganie wystąpieniu lub nasileniu bólu, co jest argumen-

²¹ S. Straube, *Back schools for the treatment of chronic low back pain: possibility of benefit but no convincing evidence after 47 years of research-systematic review and meta-analysis*, „Pain” 2016, Vol. 157, s. 2160–2172.

²² N. Poquet et al., *Back schools for acute and subacute non-specific low-back pain*, „Cochrane Database Systematic Review” 2016, Vol. 4, s. CD008325.

tem najbardziej przemawiającym do pacjenta²³. Aktualne dowody pokazują, że ćwiczenia w połączeniu z edukacją są skuteczne w zapobieganiu zawodowym LBP²⁴. Dotyczy to wielu profesji, w których praca fizyczna związana jest z nadmiernym obciążeniem dolnej części kręgosłupa²⁵.

Pomimo pewnych różnic w realizacji szkolenia w poszczególnych krajach, założenia organizacyjne i programowe Szkół Pleców można sprowadzić do następujących celów głównych²⁶:

- wyrobienie pozytywnego nastawienia i przekonania do różnych metod kreowania własnego zdrowia, a tym samym wzmacniania kondycji kręgosłupa,
- wszechstronne poszerzanie wiedzy o psychofizycznych uwarunkowaniach zdrowia i choroby,
- zmiana stylu życia i kształtowanie zachowań ruchowych korzystnie wpływających na kręgosłup,
- wyrobienie nawyku systematycznego wykonywania ćwiczeń i dbałości o własną postawę ciała w celu zmniejszenia zapadalności na bóle kręgosłupa,
- ukształtowanie aktywnego stosunku do otaczającej rzeczywistości i eliminacja zagrożeń środowiskowych powodujących wzrost zapadalności na zespoły bólowe kręgosłupa.

Ważnym elementem terapii nazywanej Szkołą Pleców jest zdobycie zaufania pacjenta do zespołu terapeutycznego. Efektywność tej terapii wymaga bowiem stałej, aktywnej współpracy pacjenta z zespołem i zależy przede wszystkim od samego pacjenta, głównie w zakresie zmiany jego zachowań zdrowotnych oraz ruchowych w czasie codziennego wykonywania obowiązków domowych, pracy zawodowej, a także podczas nauki czy wypoczynku. Ten typ terapii ma również zapobiegać niepotrzebnym zabiegom i wydatkom ze strony społeczeństwa oraz samego pacjenta. Szkoła Pleców zapewnia więc pacjentowi terapię wielomodularną. Aktywny, świadomy udział pacjenta w tym procesie jest czynnikiem decydującym²⁷.

Do lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia LBP był leczony środkami przeciwbólowymi, poprzez wypoczynek oraz z wykorzystaniem zabiegów

²³ E.J. Puentedura, T. Flynn., *Combining manual therapy with pain neuroscience education in the treatment of chronic low back pain: A narrative review of the literature*, „Physiotherapy: Theory and Practice” 2016, Vol. 32, s. 408–414; E. Berker, N. Dincer, *Chronic pain and rehabilitation*, „Agri” 2005, Vol. 17, s. 10–16.

²⁴ D. Steffens et al., *Prevention of Low Back Pain A Systematic Review and Meta-analysis*, „JAMA Internal Medicine” 2016, Vol. 176, s. 199–208.

²⁵ M. Járomi et al., *Back School programme for nurses has reduced low back pain levels: A randomised controlled trial*, „Journal of Clinical Nursing” 2018, Vol. 27, s. e895–e902.

²⁶ K. Gieremek, *Światowy ruch na rzecz przeciwdziałania epidemii dolegliwości bólowych kręgosłupa*, „Postępy Rehabilitacji” 1995, Vol. 9, s. 1.

²⁷ Y. Kamal, *Lower Back Pain; Evolution of Back School Therapy*, „Spine Journal” 2015, Vol. 4, s. 238, doi:10.4172/21657939.1000238; G.S. Kulkarni, *Conservative care of Back pain and Backschool therapy*, „Text Book of Orthopedics and Trauma” 2008, Vol. 1, s. 2770–2785.

chirurgicznych. Nowoczesny sposób leczenia tego rodzaju bólu polega na kompleksowej terapii, która zawiera ćwiczenia, psychoterapię, edukację pacjentów w zakresie anatomii, fizjologii i patofizjologii bólu oraz zagadnienia ergonomii wysiłku fizycznego. W ramach zajęć Szkoły Pleców, niezależnie od struktury organizacyjnej, zespół terapeutyczny najpierw zapoznaje pacjentów z anatomią funkcjonalną kręgosłupa oraz fizjologią i patofizjologią bólu tej części ciała. Następnie wyjaśnia mechanikę ruchomości kręgosłupa oraz podpowiada pacjentom najbardziej korzystne dla człowieka pozycje statyczne i kinetyczne w codziennym życiu oraz w pracy. Na jednym z pierwszych seansów wyjaśnia również istotę i prawidłowość wykonywania ćwiczeń mięśni brzucha, pleców i pośladków. Istnieją różnice w opiniach na temat rodzaju najkorzystniejszych ćwiczeń fizycznych w terapii LBP. Aktywność fizyczna, sport i zabawa są powszechnie stosowane celem zwiększenia psychologicznej i fizycznej tolerancji bólu. Programy Szkoły Pleców stosuje się także w schorzeniach takich jak: wypadnięcie krążka międzykręgowego, zwężenia przestrzeni międzykręgowej, kręgozmyki, a nawet w opiece pooperacyjnej. Filozofia Szkoły Pleców zakłada, że niepełnosprawność w zakresie kręgosłupa jest częścią ogólnej kondycji fizycznej i psychicznej człowieka; że każdy człowiek sam odpowiada za własne zdrowie i tej odpowiedzialności nie należy zrzucać na system ochrony zdrowia, warunki bytowe czy warunki pracy (co często się obserwuje). Szkoła Pleców poprzez rzetelną informację przekazywaną pacjentom na temat etiologii, fizjologii i terapii tego schorzenia ogranicza korzystanie z często oferowanych chorym alternatywnych, niepotwierdzonych metod leczenia. Pacjenci wyedukowani i świadomi istoty schorzenia są mniej podatni na niepoparte dowodami medycznymi sposoby leczenia LBP, często prowadzące do poważnych powikłań²⁸.

Autorski program Szkoły pleców realizowany w Centrum Rehabilitacji Rolników KRUS w Jedlcu

Wnioski z powyższych rozważań były dla CRR KRUS w Jedlcu inspiracją do opracowania i wdrożenia autorskiego programu Szkoły Pleców. W dotychczasowej praktyce klinicznej, przed wprowadzeniem metody leczniczej pod nazwą Szkoła Pleców, w Centrum Rehabilitacji Rolników Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego realizowano konwencjonalne metody leczenia przewlekłego bólu kręgosłupa. Obecnie również, w odniesieniu do pacjentów niezakwalifikowanych do programu Szkoły Pleców lub nieakceptujących jej filozofii i metodologii, taki sposób jest wykorzystywany.

²⁸ Y. Kamal, op. cit.

Polega on na stosowaniu (1) fizykoterapii w szerokim zakresie (m.in. masaży, termoterapii miejscowej i ogólnoustrojowej – ciepło i zimno, terapii wodnej, laseroterapii, fali uderzeniowej, magnetoterapii, diatermii krótkofalowej i innych), (2) ćwiczeń fizycznych indywidualnych i grupowych, również w basenie, oraz (3) dostępności (na życzenie pacjenta) gabinetu psychologicznego. Pacjentom nieuczestniczącym w Szkole Pleców zabiegi i sposób terapii zleca lekarz. Średni personel medyczny (pielęgniarki) i fizjoterapeuci wykonują dla tych pacjentów zalecenia lekarskie. Pacjenci uczestniczą również w tradycyjnych spotkaniach edukacyjnych na temat zagrożeń zdrowotnych wynikających ze specyfiki pracy w rolnictwie oraz ergonomii pracy. Taki system terapii jest stosowany we wszystkich Centrach Rehabilitacji Rolników KRUS w całej Polsce, a także w placówkach sanatoryjnych leczących schorzenia narządu ruchu i funkcjonujących w naszym kraju. Zgodnie jednak ze światowymi trendami oraz omówioną powyżej efektywnością terapii i prewencji bólu dolnego odcinka kręgosłupa, kierownictwo i zespół fachowców (lekarze, pielęgniarki, fizjoterapeuci i psycholog) zdecydowali się na multimodalną terapię LBP w postaci zastosowania filozofii i najnowszej metodologii Szkoły Pleców. Wzorowano się na niemieckich doświadczeniach w ramach współpracy z BG Klinikum Hamburg Rehazentrum City. Lekarze, fizjoterapeuci i pielęgniarki odbyli staże i warsztaty w placówce niemieckiej. Następnie po pewnych modyfikacjach, dostosowanych do specyfiki pacjentów (rolników ubezpieczonych w KRUS) przebywających na turnusach rehabilitacyjnych w CRR KRUS w Jedlecu opracowali oni autorski Program Szkoły Pleców.

Pacjenci do Programu są włączani na podstawie kryteriów pokazanych w tabeli 1.

Tabela 1. Kryteria włączania pacjentów do udziału w Szkole pleców w CRR KRUS Jedlec i wykluczania z niego

Kryteria włączenia	Kryteria wykluczenia
Podostre i przewlekłe dolegliwości bólowe kręgosłupa trwające > 3 miesiące	Pacjenci ze współistniejącymi zaawansowanymi schorzeniami ogólnoustrojowymi (np. niewydolnością krążenia, niewyrównaną cukrzycą itp.) stwierdzonymi przez lekarza w trakcie badania wstępnego (na podstawie badania fizykalnego i historii chorób)
Wiek do 55 roku życia	Wiek powyżej 55 roku życia
Wydolni fizycznie	Pacjenci nieakceptujący filozofii Szkoły Pleców zaprezentowanej wstępnie przez fizjoterapeutę
Pozytywnie nastawieni do rehabilitacji ruchowej	Pacjenci negujący ćwiczenia fizyczne
Czynni zawodowo lub przebywający na rencie okresowej nie dłużej niż 2 lata	Przebyte operacje kręgosłupa

Źródło: CRR KRUS Jedlec.

Jak wynika z powyższej tabeli, w terapii Szkoły Pleców biorą udział pacjenci chętni do uczestnictwa, wydolni fizycznie, bez niewyrównanych schorzeń ogólnoustrojowych, u których w przeszłości nie wykonano zabiegów chirurgicznych kręgosłupa, czynni zawodowo rolnicy. Decydująca o włączeniu do terapii jest ocena lekarza przeprowadzającego badanie wstępne i analizującego historię choroby pacjenta. Pacjenci włączani do terapii w ramach Szkoły Pleców są wyłaniani spośród pacjentów przybyłych na turnusy rehabilitacyjne narządu ruchu do Centrum Rehabilitacji Rolników Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w Jedlcu k. Kalisza. W trakcie badań wstępnych zespół terapeutyczny (lekarze, fizjoterapeuci, pielęgniarki i psycholog) zapoznaje pacjentów z możliwościami terapii i przedstawia wszystkim uczestnikom turnusu zasady terapii w ramach tego programu oraz jego filozofię. Podkreśla się efektywność wspomnianej terapii, a także konieczność stosowania i realizacji wyuczonych zachowań zdrowotnych i ćwiczeń podtrzymujących również w warunkach domowych, po odbyciu terapii w ramach trzytygodniowego turnusu. Omawiane są aspekty psychosomatyczne przyczyn powstawania bólu dolnego odcinka kręgosłupa i konieczność równoczesnej psychoterapii i ćwiczeń relaksacyjnych. Zwraca się uwagę, że aktywność ruchowa jest podstawą uzyskania pozytywnych efektów leczniczych w postaci zmniejszenia bólu i poprawy funkcjonalności kręgosłupa oraz całego organizmu. Te działania są wykonywane według standardów prowadzenia informacji o Szkole Pleców przygotowanych wcześniej przez zespół terapeutyczny i kierownictwo Centrum. Pacjenci są również wstępnie zapoznawani z poszczególnymi elementami terapii w ramach Szkoły Pleców, które przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Elementy Szkoły Pleców realizowane w CRR KRUS Jedlec

Nauka*	<ul style="list-style-type: none"> – przyjmowanie prawidłowych pozycji ciała (stojącej, siedzącej i leżącej) – poznanie czynników wpływających na stan i funkcjonalność kręgosłupa (wysokość obcasów, siedzisko i oparcie do siedzenia, jakość materacy do spania (twarde/miękkie), jakość poduszek do spania)
Trening zachowań*	<ul style="list-style-type: none"> – poprawność wykonywania czynności dnia codziennego – poznanie najczęściej popełnianych błędów przy wykonywaniu tych czynności – poznanie konsekwencji nieprawidłowego ich wykonywania dla funkcji kręgosłupa i całego organizmu
Gimnastyka funkcjonalna*	<ul style="list-style-type: none"> – wyrównywanie dysbalansu mięśniowego (rozciąganie przykurczonych mięśni, wzmacnianie osłabionych mięśni, rozluźnianie nadmiernie napiętych mięśni, przywracanie ruchomości kręgosłupa i stawów) – korygowanie wad postawy – kształtowanie prawidłowych nawyków ruchowych, a także w zakresie postawy ciała (ergonomii dnia codziennego, w tym w pracy)
Ćwiczenia relaksacyjne*	<ul style="list-style-type: none"> – uwalniające od stresu dnia codziennego i dające poczucie spokoju i ogólnego rozluźnienia – poprawa dobrego samopoczucia psychicznego i fizycznego

Ciąg dalszy tabeli na następnej stronie.

Tabela 2. Elementy Szkoły Pleców realizowane w CRR KRUS Jedlec (cd.)

Edukacja*	<ul style="list-style-type: none"> – elementy anatomii i fizjologii narządu ruchu – fizjologia pracy, zmęczenia, wypoczynku – ergonomia pracy ze szczególnym naciskiem na ergonomię pracy w rolnictwie
Psychoterapia (w tym indywidualna)**	<ul style="list-style-type: none"> – ankieta psychologiczna wstępna (nastawienie do ćwiczeń fizycznych) – psychoterapia motywująca – psychoterapia naprawczo-sytuacyjna – trening mentalny – rozmowa końcowa (ankieta zadowolenia)

* Elementy opracowane przez zespół fizjoterapeutów, lekarzy i psychologa – realizowane w czasie seansów prowadzonych przez fizjoterapeutę.

** Elementy opracowane przez psychoterapeutę – realizowane w czasie seansów prowadzonych przez psychologa.

Źródło: CRR KRUS Jedlec.

Pacjenci są dzieleni na grupy zawodowe rolników, sadowników, plantatorów i hodowców zwierząt. Każda z grup ma dobierany program Szkoły Pleców dostosowany do specyfiki ich pracy. Podział na grupy uwzględnia:

- specyfikę pracy,
- ergonomię codziennego wysiłku fizycznego,
- zagrożenia psychiczne, wynikające ze specyfiki pracy.

Pacjenci chętni do terapii w ramach Szkoły Pleców poddawani są w pierwszym dniu pobytu w Centrum badaniom wstępnym, które są przeprowadzane (według wcześniej opracowanych przez Zespół standardów) przez lekarzy, pielęgniarki i fizjoterapeutów zatrudnionych w CRR KRUS w Jedlcu. Poszczególne elementy badania wstępnego wykonywane są według schematu zawartego w tabeli 3.

Badanie kontrolne w połowie trzytygodniowego turnusu oraz badanie końcowe przeprowadza się według zasad zawartych w tabeli 3. Efektywność i skuteczność działań realizowanych w ramach Szkoły Pleców są analizowane w przedostatnim dniu turnusu i przekazywane pacjentom w formie pisemnej. Otrzymują oni również, wraz z dokumentacją z pobytu na turnusie rehabilitacyjnym w CRR KRUS w Jedlcu, pisemny instruktaż dotyczący zakresu czynności i ćwiczeń, które zaleca się do wykonywania w warunkach domowych, w tym ćwiczeń wyuczonych w trakcie realizacji Szkoły Pleców w CRR KRUS w Jedlcu.

Obiektywną ocenę efektów wykonuje się na sprzęcie DAVID SPINE SYSTEM. Jest to sprzęt do diagnostyki izokinetycznej, treningów i terapii narządu ruchu. Daje on możliwość diagnostyki narządu ruchu pacjenta, pozwala ocenić efekty działań prowadzonych indywidualnie dla każdego pacjenta w ramach trzytygodniowego turnusu. Umożliwia także modyfikowanie programu ćwiczeń ruchowych i kinezyterapii w programie Szkoły Pleców. Zespół terapeutyczny analizuje na ww. sprzęcie postępy, jakie uzyskali pacjenci w ramach takiej terapii przez okres trzech tygodni. Analiza tych efektów zostanie przedstawiona w oddzielnej publikacji.

Tabela 3. Ocena wstępna stanu funkcjonalnego narządu ruchu pacjentów przyjmowanych do Szkoły Pleców*

Ocena lekarska (lekarz) 30 min.	<ul style="list-style-type: none"> – wywiad, analiza historii choroby – badanie podmiotowe i przedmiotowe – badanie szczegółowe narządu ruchu (protokół zakresu ruchów) – ocena bólu (skala VAS) – ocena niepełnosprawności (ODI) – ocena gotowości do aktywności fizycznej (PAR-Q)
Ocena pielęgniarska (pielęgniarka) 30–45 min.	<ul style="list-style-type: none"> – sprawność fizyczna i psychiczna – podstawowe pomiary (waga, wzrost, BMI, ciśnienie tętnicze krwi) – ekg spoczynkowe – dieta
Ocena obiektywna na przyrządach pracowni diagnostycznej narządu ruchu (fizjoterapeuta) 30–45 min.**	<ul style="list-style-type: none"> – zakres ruchów poszczególnych stawów z elektronicznym zapisem graficznym – siła poszczególnych grup mięśniowych z elektronicznym zapisem graficznym – obiektywna ocena równowagi z elektronicznym zapisem graficznym
Ocena wydolności sercowo-naczyniowej (fizjoterapeuta) 30–45 min.	<ul style="list-style-type: none"> a – cykloergometr b – bieżnia (test chodu) Testy do wyboru /a/ lub /b/ z nauką samokontroli i ich odnotowaniem w karcie samokontroli.

Objaśnienia: VAS – Wizualna Skala Analogowa (ang. *Visual Analogue Scale*); BMI – Body Mass Index; ODI – wskaźnik niepełnosprawności (ang. *Oswestry Disability Inde /Oswestry Low Back Pain Disability Index*); PAR-Q – Kwestionariusz Gotowości do Aktywności Fizycznej (ang. *Physical Activity Readness Questionnaire*).

* czasokres 240–270 min.

** obiektywna ocena izokinetyczna na sprzęcie DAVID SPINE SYSTEM.

Źródło: CRR KRUS Jedlec.

Wnioski

1. Szkoła Pleców jest nowoczesną, opartą na dowodach metodą leczenia bólu kręgosłupa, która przynosi ulgę w dolegliwościach, poprawia funkcjonalność kręgosłupa oraz całego organizmu ludzkiego, a także zapobiega utrwalaniu się zaburzeń i schorzeń będących przyczyną bólu.
2. Terapia Szkoły Pleców prowadzona w Centrum Rehabilitacji Rolników KRUS w Jedlcu jest zgodna z najnowszymi danymi naukowymi oraz trendami światowymi w leczeniu LBP.

Ewa Wojtyła – Dyrektor CRR KRUS w Jedlcu.

Waldemar Dzięcioł – Kierownik Działu Lecznictwa CRR KRUS w Jedlcu.

1. Allen J.P., *The Art of Medicine in Ancient Egypt*, red. D. Tucker, R. Weisberg, New York, The Metropolitan Museum of Art, 2005.
2. Bergquist-Ullman M., Larsson U., *Acute low back pain in industry. A controlled prospective study with special reference to therapy and confounding factors*, „Acta Orthopaedica Scandinavica” 1977, Vol. 170.
3. Berker E., Dincer N., *Chronic pain and rehabilitation*, „Agri” 2005, Vol. 17.
4. Berwick D.M., Budman S., Feldstein M.M., *No effect of back schools in a HMO*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1989, Vol. 14.
5. Borys C. et al., *Effectiveness of a Multimodal Therapy for Patients with Chronic Low Back Pain Regarding Pre-Admission Healthcare Utilization*, „PLoS One” 2015, Vol. 10.
6. Burns B.H., Young R.H., *Results of surgery in sciatica and low back pain*, „Lancet” 1951, Vol. 1.
7. Cohen J.E. et al., *Group education interventions for people with low back pain. An overview of the literature*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1994, Vol. 19.
8. Cuenca-Martínez F., Cortés-Amador S., Espí-López G.V., *Effectiveness of classic physical therapy proposals for chronic non-specific low back pain: a literature review*, „Physical Therapy Research” 2018, Vol. 21.
9. Campos T.F. de, *Low Back Pain and Sciatica in Over 16s: Assessment and Management NICE Guideline [NG59]*, „Journal of Physiotherapy” 2017, Vol. 63.
10. Dixon A.S., Campbell-Smith S., *Long leg arthropathy*, „Annals of the Rheumatic Diseases” 1969, Vol. 28.
11. Durmus D., Unal M., Kuru O., *How effective is a modified exercise program on its own or with back school in chronic low back pain? A randomized-controlled clinical trial*, „Journal of Back and Musculoskeletal Rehabilitation” 2014, Vol. 27.
12. Forssell M.Z., *The Swedish Back School*, „Physiotherapy” 1980, Vol. 66.
13. Garcia A.N. et al., *Effectiveness of back school versus McKenzie exercises in patients with chronic nonspecific low back pain: a randomized controlled trial*, „Physical Therapy” 2013, Vol. 93.
14. Gieremek K., *Światowy ruch na rzecz przeciwdziałania epidemii dolegliwości bólowych kręgosłupa*, „Postępy Rehabilitacji” 1995, Vol. 9.
15. Hall H., Hadler N.M., *Controversy. Low back school: education or exercise?* „Spine (Phila Pa 1976)” 1995, Vol. 20.
16. Hall H., Icton J.A., *Back school: an overview with special reference to the Canadian back education units*, „Clinical Orthopaedics and Related Research” 1983, Vol. 179.
17. Heymans M.W. et al., *Back schools for nonspecific low back pain: a systematic review within the framework of the Cochrane Collaboration Back Review Group*, „Spine (Phila Pa 1976)” 2005, Vol. 30.

18. Hurri H., *The Swedish back school in chronic low back pain. Part II. Factors predicting*, „Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine” 1989, Vol. 21.
19. Járomi M. et al., *Back School programme for nurses has reduced low back pain levels: A randomised controlled trial*, „Journal of Clinical Nursing” 2018, Vol. 27.
20. Kamal Y., *Lower Back Pain; Evolution of Back School Therapy*, „Spine Journal” 2015, Vol. 4.
21. Kulkarni G.S., *Conservative care of Back pain and Backschool therapy*, „Text Book of Orthopedics and Trauma” 2008, Vol. 1.
22. Lankhorst G.J. et al., *The effect of the Swedish Back School in chronic idiopathic low back pain. A prospective controlled study*, „Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine” 1983, Vol. 15.
23. Lewkonja R.S. et al., *The Oxford Companion to Medicine*, Wydanie 3, Oxford University Press, 2006.
24. Liddle S.D., Baxter G.D., Gracey J.H., *Exercise and chronic low back pain: what works?*, „Pain” 2004, Vol. 107.
25. Magnusson P.B., *Differential diagnosis of causes of pain in the lower back accompanied by sciatic pain*, „Annals of Surgery” 1944, Vol. 119.
26. Mattmiller A.W., *The California Back School*, „Physiotherapy” 1980, Vol. 66.
27. Nathan H., *Spondylosis; Its anatomy and mechanism of development*, „Journal of Bone and Joint Surgery” 1959, Vol. 41.
28. Poquet N. et al., *Back schools for acute and subacute non-specific low-back pain*, „Cochrane Database Systematic Review” 2016, Vol. 4.
29. Puentedura E.J., Flynn T., *Combining manual therapy with pain neuroscience education in the treatment of chronic low back pain: A narrative review of the literature*, „Physiotherapy: Theory and Practice” 2016, Vol. 32.
30. Robinson G.E., *A combined approach to a medical problem. The Canadian back education unit*, „The Canadian Journal of Psychiatry” 1980, Vol. 25.
31. Sahin N. et al., *Effectiveness of back school for treatment of pain and functional disability in patients with chronic low back pain: A randomized controlled trial*, „Journal of Rehabilitation Medicine” 2011, Vol. 43.
32. Schenk R.J., Doran R.L., Stachura J.J., *Learning effects of a back education program*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1996, Vol. 21.
33. Sikorski J.M., *A rationalized approach to physiotherapy for low-back pain*, „Spine (Phila Pa 1976)” 1985, Vol. 10.
34. Steffens D. et al., *Prevention of Low Back Pain. A Systematic Review and Meta-analysis*, „JAMA Internal Medicine” 2016, Vol. 176.
35. Straube S., *Back schools for the treatment of chronic low back pain: possibility of benefit but no convincing evidence after 47 years of research-systematic review and meta-analysis*, „Pain” 2016, Vol. 157.

Comprehensive therapy for lower back pain under the name Back School at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec as a response to the low effectiveness of conventional therapies

Abstract

Agriculture is included in the branches of production that are associated with many factors that are harmful to health. These factors are often such a heavy burden on the body that they lead to various pathologies, including back problems. Farmers most often suffer from lower back pain, which is the most common spine problem among farmers. In Poland, the prevention of diseases of the spine and the musculoskeletal system are secondary in nature and rely primarily on rehabilitation. This is undoubtedly an inefficient way. The KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec has been running a comprehensive educational and therapeutic program called the Back School, which focuses on educating farmers on rehabilitation stays regarding the causes of work-related hazards, work ergonomics in agriculture, psychotherapy, and learning behaviors to prevent musculoskeletal disorders. The use of modern diagnostic equipment allows for a thorough analysis of the effects of the applied activities and undertaken actions.

Keywords: back pain, agricultural health hazards, back school.

*Ewa Wojtyła, Waldemar Dzięcioł**

Comprehensive therapy for lower back pain under the name Back School at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec as a response to the low effectiveness of conventional therapies

Abstract

Agriculture is included in the branches of production that are associated with many factors that are harmful to health. These factors are often such a heavy burden on the body that they lead to various pathologies, including back problems. Farmers most often suffer from lower back pain, which is the most common spine problem among farmers. In Poland, the prevention of diseases of the spine and the musculoskeletal system are secondary in nature and rely primarily on rehabilitation. This is undoubtedly an inefficient way. The KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec has been running a comprehensive educational and therapeutic program called the Back School, which focuses on educating farmers on rehabilitation stays regarding the causes of work-related hazards, work ergonomics in agriculture, psychotherapy, and learning behaviors to prevent musculoskeletal disorders. The use of modern diagnostic equipment allows for a thorough analysis of the effects of the applied activities and undertaken actions.

Keywords: back pain, agricultural health hazards, back school.

* **Ewa Wojtyła** – Director of the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec;
Waldemar Dzięcioł – Head of the Health Care Department of the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec.

Introduction

Back problems have always been around. Even the ancient Greeks already classified these symptoms as diseases and believed that rest and massages were the treatment methods for spinal pain. Earlier (in 2800 BCE) Imhotep, the high priest, scholar, and Egyptian doctor, created the so-called Edwin Smith Papyrus, an ancient Egyptian medical text (treatise) on surgery and treatment of injuries. This papyrus described cases of wounds, injuries, and tumors¹. The tractate ends with recommendations for the management of lumbar pathologies associated with pain. In 1944, Magnusson wrote that the lower part of the spine is often a place of sudden severe pain, which after some time is accompanied by sciatic pain, which may be caused by tissue degeneration, arthritis, infection or intoxication². Every cause may be combined with another and cause discomfort. Most patients tolerate pain well, and spine stabilization, rest and adequate systemic treatment are methods that help patients. At the same time, the author points out that removing the disc without clear evidence of nerve root compression is not justified until all other available methods fail.

In 1951, Burns and Young wrote that low back pain (LBP) and sciatica are among the most common disorders in humans³. In addition, they noted that they are probably part of the price we pay for our upright posture. In his 1959 publication, Nathan pointed out that back pain is more common in people, whose work involves carrying and lifting heavy objects⁴. In 1969, Dixon recognized that 9 out of 10 cases of lower back pain are transient, associated with abnormal body posture and stress due to non-ergonomic working and living conditions⁵.

¹ J.P. Allen, *The Art of Medicine in Ancient Egypt*, red. D. Tucker, R. Weisberg, New York, The Metropolitan Museum of Art, 2005; R.S. Lewkonian et al., *The Oxford Companion to Medicine*, Issue 3, Oxford University Press, 2006.

² P.B. Magnusson, *Differential diagnosis of causes of pain in the lower back accompanied by sciatic pain*, "Annals of Surgery" 1944, Vol. 119, p. 878–891.

³ B.H. Burns, R.H. Young, *Results of surgery in sciatica and low back pain*, "Lancet" 1951, Vol. 1, p. 245–249.

⁴ H. Nathan, *Spondylosis; Its anatomy and mechanism of development*, "Journal of Bone and Joint Surgery" 1959, Vol. 41, p. 303–320.

⁵ A.S. Dixon, S. Campbell-Smith, *Long leg arthropathy*, "Annals of the Rheumatic Diseases" 1969, Vol. 28, p. 359–365.

The purpose of this study

The purpose of this study was:

- presentation of the therapeutic method of the lower spine in the form of the Back School program,
- portrayal of the process of implementation and the actual implementation of the proprietary Back School program at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec.

Back School

Bergquis-Ullman and Larsson in their publication from 1976 proved that the lower back pain therapy in the form of the Back School is statistically much more effective compared to traditional physiotherapy, diathermy, and placebo⁶. They also found that the effectiveness of both short-wave diathermy and traditional physical therapy is not higher than the placebo. They noted that absence from work is definitely less common in patients treated with the Back School method.

Robinson in his 1980 publication described the way that the Canadian Back Education Unit⁷ works. The therapeutic team there consisted of orthopedists, psychologists, and physiotherapists. Patient education concerned anatomy, physiology, the pathophysiology of pain, proper static posture, mechanics of physical exercises, the impact of emotions on the occurrence of somatic problems, and the essence of relaxation techniques. It was found that after one session of Back School, the number of patients reporting to doctors due to pain decreased by 62%. In conclusion, Back School is a method in which psychologists, doctors, and paramedics work together to provide patients with an effective and economic way to deal with physical problems⁸.

In their publication, Hall and his colleagues demonstrated on a group of 6418 participants that the methodology of Back School used in the Canadian Back Education Unit brought subjective improvement in 69% of cases⁹. Lank-

⁶ M. Bergquist-Ullman, U. Larsson, *Acute low back pain in industry. A controlled prospective study with special reference to therapy and confounding factors*, "Acta Orthopaedica Scandinavica" 1977, Vol. 170, p. 1–117.

⁷ G.E. Robinson, *A combined approach to a medical problem. The Canadian back education unit*, "The Canadian Journal of Psychiatry" 1980, Vol. 25, p. 138–142.

⁸ H. Hurri, *The Swedish back school in chronic low back pain. Part II. Factors predicting*, "Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine" 1989, Vol. 21, p. 41–44.

⁹ H. Hall, J.A. Icton, *Back school: an overview with special reference to the Canadian back education units*, "Clinical Orthopaedics and Related Research" 1983, Vol. 179, p. 10–17.

horst and his team have proved that the effectiveness of Back School in the treatment of subacute pain is the most effective the earlier therapy with this method begins¹⁰. Another publication showed that the most effective form of LBP treatment is education, which brings subjective improvement in 69% of patients, while exercise helps 64% of patients, and only in cases where education is used simultaneously¹¹.

Many studies indicate long-term therapeutic effects when physiotherapeutic procedures are used in conjunction with patient education aimed at changing health behaviors¹². Currently, such activities are most often carried out in the organizational form of Back School. The history of LBP disorder therapy using the Back School method dates back to the turn of the seventies and eighties. This method was developed in Sweden in 1970 at the Danderyd Hospital by the physiotherapist Marianne Zachrisson Forssell, and is known as the Swedish Back School¹³. It turned out to be a huge success; it replaced most of the methods and techniques used so far for patients with pain in this part of the body. The methodological basis for developing the Swedish Back School program was the etiological aspects of lower back pain, i.e. biomechanical stress and increased pressure on intervertebral discs. The program mainly focused on education in ergonomic aspects related to back pain. Other Back Schools were established in many parts of the world, and are characterized by different approaches to pain and diseases of the lower spine, different content and duration of treatment¹⁴. Today the Canadian, Californian, American and German schools are known¹⁵.

¹⁰ G.J. Lankhorst et al., *The effect of the Swedish Back School in chronic idiopathic low back pain. A prospective controlled study*, "Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine" 1983, Vol. 15, p. 141–145.

¹¹ J.M. Sikorski, *A rationalized approach to physiotherapy for low-back pain*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1985, Vol. 10, p. 571–579.

¹² F. Cuenca-Martínez, S. Cortés-Amador, G.V. Espí-López, *Effectiveness of classic physical therapy proposals for chronic non-specific low back pain: a literature review*, "Physical Therapy Research" 2018, Vol. 21, p. 16–22; A.N. Garcia et al., *Effectiveness of back school versus McKenzie exercises in patients with chronic nonspecific low back pain: a randomized controlled trial*, "Physical Therapy" 2013, Vol. 93, p. 729–747; T.F. de Campos, *Low Back Pain and Sciatica in Over 16s: Assessment and Management NICE Guideline [NG59]*, "Journal of Physiotherapy" 2017, Vol. 63, p. 120.

¹³ M.Z. Forssell, *The Swedish Back School*, "Physiotherapy" 1980, Vol. 66, p. 112–114.

¹⁴ R.J. Schenk, R.L. Doran, J.J. Stachura, *Learning effects of a back education program*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1996, Vol. 21, p. 2183–2188.

¹⁵ H. Hall, J.A. Icton, *Back school: an overview with special reference to the Canadian back education units*, "Clinical Orthopaedics and Related Research" 1983, Vol. 179, p. 10–17; A.W. Mattmiller, *The California Back School*, "Physiotherapy" 1980, Vol. 66, p. 118–122; D.M. Berwick, S. Budman, M.M. Feldstein, *No effect of back schools in a HMO*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1989, Vol. 14, p. 338–344; C. Borys et al., *Effectiveness of a Multimodal Therapy for Patients with Chronic Low Back Pain Regarding Pre-Admission Healthcare Utilization*, "PLoS One" 2015, Vol. 10, p. e0143139.

Turkish studies have shown statistically significant differences in objectively measured disability between patients undergoing physiotherapy combined with education at Back School and patients treated with traditional physical methods. In the above studies, the Oswestry Low Back Pain Disability Questionnaire (OLBPQ)¹⁶ was validated for local conditions. Patient disability measured by the questionnaire was reduced compared to the control group immediately after treatment and three months after treatment. At the same time, the pain level measured by the VAS scale (Visual Analogue Scale) decreased statistically. Turkish researchers point out that physical treatments and learning exercises to correct motor behavior, which eliminate harmful behavior in the musculoskeletal system in professional work and daily activities, are necessary to preserve the effects acquired during the program. Physical exercises and education in Back School are also aimed at reducing the avoidance of physical activity in everyday life due to fear of pain¹⁷. Therefore, most of the recommendations and conclusions from observational studies in the field of the discussed problem include recommendations for physiotherapeutic treatment along with health education in Back School¹⁸.

However, some reports say that the effects of therapy in Back School do not outweigh the traditional physiotherapeutic methods and pharmacotherapy due to the small differences in favor of therapy enhanced by patient education (multimodal). However, it should be noted that in most of these reports the differences were not statistically significant¹⁹. Studies show that the majority of activities in Back School were observed in aspects such as the improvement of muscle strength, endurance, mobility, and the risk of depression²⁰. Groups of patients treated as part of Back School were compared in the above studies with control groups not participating in this type of activity, but treated with physiotherapeutic procedures or pharmacotherapy alone. The differences were observed at the end of the therapy and after six months of observation and were statistically significant.

¹⁶ N. Sahin et al., *Effectiveness of back school for treatment of pain and functional disability in patients with chronic low back pain: A randomized controlled trial*, "Journal of Rehabilitation Medicine" 2011, Vol. 43, p. 224–229.

¹⁷ S.D. Liddle, G.D. Baxter, J.H. Gracey, *Exercise and chronic low back pain: what works?*, "Pain" 2004, Vol. 107, p. 176–190.

¹⁸ J.E. Cohen et al., *Group education interventions for people with low back pain. An overview of the literature*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1994, Vol. 19, p. 1214–1222; H. Hall, N.M. Hadler, *Controversy. Low back school: education or exercise?*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1995, Vol. 20, p. 1097–1098.

¹⁹ M.W. Heymans et al., *Back schools for nonspecific low back pain: a systematic review within the framework of the Cochrane Collaboration Back Review Group*, "Spine (Phila Pa 1976)" 2005, Vol. 30, p. 2153–2163.

²⁰ D. Durmus, M. Unal, O. Kuru, *How effective is a modified exercise program on its own or with back school in chronic low back pain? A randomized-controlled clinical trial*, "Journal of Back and Musculoskeletal Rehabilitation" 2014, Vol. 27, p. 553–561.

A systematic review of studies with meta-analysis by Straube and colleagues on the benefits of Back School therapy and other methods does not clearly indicate the advantage of any therapy²¹. The authors also cite studies proving the greater effectiveness of Back School therapy as well as ones that demonstrate no benefits from its use. In the conclusion, the authors point out the lack of homogeneity of research conducted in this field and the difficulties in developing reliable conclusions. Nevertheless, they emphasize that the research conducted on the safety of Back School suggests no serious side effects of the therapy.

The work published by Proguet and colleagues expresses the lack of benefits of Back School therapy compared to the placebo or another form of therapy²². The final result was the level of pain, disability, and ability to work. The authors of the above studies emphasized, however, that the available studies are heterogeneous and it is difficult to draw conclusions on their basis.

Education of patients within the framework of Back School in terms of anatomy of the spine and pain, ergonomics of physical effort, correct ergonomics in everyday life and work, as well as methods of dealing with back pain, also increase patient self-esteem, which is an important effect of therapy. Participation in Back School and physical exercises improve patients' quality of life and prevent recurrence of the discomfort. Restriction of movement, reduction of physical activity, avoidance of social activities and deterioration of physical condition associated with back pain syndromes, especially the most common pain of the lower part thereof, leads to fear of this pain and avoidance of physical activity necessary to maintain the functionality of the spine. Back School is supposed to make the patient aware of the fact that physical activity is necessary in the process of human healing and functioning. More importantly, it is supposed to teach people what kind of activity and which exercises are advisable and necessary for maintaining the fitness of the spine and the whole body. It also aims to increase the patient's awareness and knowledge of the necessary behaviors and physical exercises that will protect people from the severity of the changes caused by diseases that the person has suffered from in the past. The educational aspect of Back School is also to prevent the onset or worsening of pain, which is the most appealing argument for the patient²³.

²¹ S. Straube, *Back schools for the treatment of chronic low back pain: possibility of benefit but no convincing evidence after 47 years of research-systematic review and meta-analysis*, "Pain" 2016, Vol. 157, p. 2160–2172.

²² N. Poquet et al., *Back schools for acute and subacute non-specific low-back pain*, "Cochrane Database Systematic Review" 2016, Vol. 4, p. CD008325.

²³ E.J. Puente-dura, T. Flynn., *Combining manual therapy with pain neuroscience education in the treatment of chronic low back pain: A narrative review of the literature*, "Physiotherapy: Theory and Practice" 2016, Vol. 32, p. 408–414; E. Berker, N. Dincer, *Chronic pain and rehabilitation*, „Agri" 2005, Vol. 17, p. 10–16.

Current evidence shows that exercises combined with education are effective in preventing occupational LBP²⁴. This applies to many professions in which physical work is associated with overburdening the lower part of the spine²⁵.

Despite some differences in the implementation of training in individual countries, the organizational and program assumptions of Back Schools can be broken down to the following main objectives²⁶:

- developing a positive attitude and encouraging oneself to various methods of taking care of your own health, and thus strengthening the condition of the spine,
- comprehensive broadening of knowledge about psychophysical determinants of health and illness,
- lifestyle changes and learning about motor behaviors that have a positive impact on the spine,
- developing the habit of systematically exercising and caring for your own body posture in order to reduce the incidence of back pain,
- having an active attitude towards the surrounding reality and eliminating environmental threats that increase the incidence of back pain syndromes.

The goal of the Back School therapy is having the therapeutic team gain the patient's trust. The effectiveness of this therapy requires constant, active cooperation between the patient and the team, which depends primarily on the patient themselves mainly in the field of changing their habits and movement behaviors during the daily performance of household duties, professional work, as well as during studying or relaxing. This type of therapy is also intended to prevent unnecessary interventions and expenses on the part of the society and the patient. Back School, therefore, provides the patient with multimodular therapy. The active, conscious participation of the patient in this process is a decisive factor²⁷.

Up until the 1980s and sometimes even today, LBP was treated with pain-killers, rest, and surgical procedures. A modern way of treating this type of pain involves comprehensive therapy, which includes exercises, psychotherapy, patient education in the field of anatomy, physiology and pathophysiology of pain as well as ergonomics of physical effort. As part of Back School classes, regardless of the organizational structure, the therapeutic team first familiarizes patients

²⁴ D. Steffens et al., *Prevention of Low Back Pain A Systematic Review and Meta-analysis*, "JAMA Internal Medicine" 2016, Vol. 176, p. 199–208.

²⁵ M. Járomi et al., *Back School programme for nurses has reduced low back pain levels: A randomised controlled trial*, "Journal of Clinical Nursing" 2018, Vol. 27, p. e895–e902.

²⁶ K. Gieremek, *Światowy ruch na rzecz przeciwdziałania epidemii dolegliwości bólowych kręgosłupa*, "Postępy Rehabilitacji" 1995, Vol. 9, p. 1.

²⁷ Y. Kamal, *Lower Back Pain: Evolution of Back School Therapy*, "Spine Journal" 2015, Vol. 4, p. 238, doi:10.4172/21657939.1000238; G.S. Kulkarni, *Conservative care of Back pain and Backschool therapy*, "Text Book of Orthopedics and Trauma" 2008, Vol. 1, p. 2770–2785.

with the functional anatomy of the spine and the physiology and pathophysiology of pain in this part of the body. The team then explains the mechanics of spinal mobility and teaches the patients the most favorable static and kinetic positions in everyday life and at work. At one of the first sessions, they also explain the essence, and how to correctly perform abdominal, back, and buttock exercises. There are many opinions when it comes to the most beneficial types of physical exercises in LBP therapy. Physical activity, sport, and fun are widely used to increase psychological and physical tolerance of pain. Back School programs are also used in diseases such as prolapse of the intervertebral disc, narrowing of the intervertebral space, spondylolisthesis, and even in postoperative care. The philosophy of Back School assumes that disability in the spine is part of the general physical and mental condition of people; that everyone is responsible for their own health and that the health care system or the living or working conditions (which is often observed) should not be blamed. Back School, through reliable information provided to patients about the etiology, physiology, and therapy of this disease, limits the use of alternative, unconfirmed treatment methods often offered to patients. Patients who are educated and aware of the disease are less susceptible to take up medical treatment for LBP that is not backed up by any evidence and therefore frequently leads to serious complications²⁸.

The proprietary Back School program implemented at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec

The conclusions from the above considerations were an inspiration for the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec to develop and implement the proprietary program of Back School. In the current clinical practice, before the introduction of the therapeutic method under the name Back School, conventional methods of treating chronic back pain were carried out at the Farmers' Rehabilitation Center of the Agricultural Social Insurance Fund. Currently, also in the case of patients who do not qualify for the Back School program or who do not accept its philosophy and methodology, the conventional treatment method is used. It involves the use of (1) a wide range of physical therapy (including massages, local and systemic thermotherapy – hot and cold, water therapy, laser therapy, shock wave, magnetotherapy, short-wave diathermy and others), (2) individual and group physical exercises, also in the pool, and (3) the availability (at the patient's request) of a psychologist. Patients who do

²⁸ Y. Kamal, op. cit.

not attend the Back School classes have procedures and therapy traditionally prescribed by a doctor. Nurses and physiotherapists fulfill the doctor's medical recommendations for these patients. Patients also participate in traditional educational meetings on health threats resulting from the specifics of agricultural work and work ergonomics. Such a therapy system is used in all KRUS Farmers' Rehabilitation Centers throughout Poland, as well as in sanatoriums treating locomotor diseases and functioning in our country. However, in line with global trends and the effectiveness of lower back pain therapy and prevention discussed above, management and a team of professionals (doctors, nurses, physiotherapists, and psychologists) have decided on multimodal LBP therapy which applies the philosophy and the latest methodology of Back School. The Back School program was modeled our experiences with German health institutions in cooperation with the BG Klinikum Hamburg, Rehazentrum. Doctors, physiotherapists, and nurses took part in internships and workshops at the German institution. After some modifications were adapted to the specifics of patients (farmers insured at KRUS) staying at rehabilitation stays at KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec, the proprietary Back School Program was developed. Patients are enrolled in the Program based on the criteria presented in Table 1.

Table 1. Criteria of including patients in the program of Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec and the criteria excluding patients from the participation in the program

Inclusion criteria	Exclusion criteria
Subacute and chronic pain in the spine lasting > 3 months	Patients with intercurrent advanced systemic diseases (e.g. circulatory failure, decompensated diabetes, etc.) identified by a physician during the initial examination (based on physical examination and medical history)
Age up to 55 years old	Age over 55 years
Physically fit	Patients not accepting the philosophy of Back School presented initially by a physiotherapist
Positive about physical rehabilitation	Patients negating physical exercises
Professionally active or staying on a periodic pension for no longer than 2 years	Spine surgery in the past

Source: KRUS Farmers' Rehabilitation Center Jedlec.

As can be seen in the table above, patients who were willing to participate, physically fit, without intercurrent systemic diseases and spinal surgery, and professionally active farmers were able to take part in Back School therapy.

The decisive factor for inclusion in therapy is the assessment of the doctor conducting the initial examination and analyzing the patient's medical history. Patients included in the therapy at Back School are selected from among patients who came for rehabilitation stays of the musculoskeletal system to Farmers' Rehabilitation Center of the Agricultural Social Insurance Fund in Jedlec near Kalisz. During the initial examination, the therapeutic team (doctors, physiotherapists, nurses, and psychologist) familiarizes patients with the possibilities of therapy and presents the principles of therapy under this program and its philosophy to all participants of the therapy. The effectiveness of the therapy is emphasized, as well as the need to apply and implement learned health behaviors and supportive exercises also at home after undergoing a three-week stay. Psychosomatic aspects of lower back pain and the need for simultaneous psychotherapy and relaxation exercises are discussed. It is noted that physical activity is the basis for obtaining positive therapeutic effects in the form of reducing pain and improving the functionality of the spine and the whole body. These activities are carried out according to the standards of the information about Back School prepared earlier by the therapeutic team and the management of the Center. Patients are also initially acquainted with individual elements of therapy within the framework of Back School, which is presented in Table 2.

Table 2. Elements of Back School implemented in KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec

Learning*	<ul style="list-style-type: none"> – adopting correct body positions (standing, sitting and lying) – knowledge of factors affecting the condition and functionality of the spine (heels height, seat and backrest, quality of sleeping mattresses (hard/soft), quality of sleeping pillows)
Behavior training*	<ul style="list-style-type: none"> – correctness of dealing with everyday activities – learning about the most common mistakes made when performing these activities – learning about the consequences of improper exercise for the functions of the spine and the whole body
Functional gymnastics*	<ul style="list-style-type: none"> – equalizing muscle imbalance (stretching contracted muscles, strengthening weakened muscles, loosening excessively tight muscles, restoring mobility of the spine and joints) – correction of posture defects – learning correct movement habits, as well as in terms of body posture (ergonomics of everyday life, including at work)
Relaxation exercises*	<ul style="list-style-type: none"> – relieving stress of everyday life and giving a sense of peace and general relaxation – improving mental and physical well-being

Continued on the next page.

Table 2. Elements of Back School implemented in KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec (cont.)

Education*	<ul style="list-style-type: none"> – elements of anatomy and physiology of the musculoskeletal system – physiology of work, fatigue, and rest – work ergonomics with particular emphasis on agricultural work ergonomics
Psychotherapy (including individual)**	<ul style="list-style-type: none"> – initial psychological survey (attitude to physical exercises) – motivational psychotherapy – corrective and situational psychotherapy – mental training – final interview (satisfaction survey)

* Elements developed by a team of physiotherapists, doctors and psychologist – implemented during sessions carried out by a physiotherapist.

** Elements developed by a psychotherapist – implemented during visits conducted by a psychologist.

Source: KRUS Farmers' Rehabilitation Center Jedlec.

Patients are divided into professional groups such as: farmers, fruit growers, planters, and animal breeders. Each group has a selected Back School program adapted to the specifics of their work. The division into groups includes:

- the specificity of work,
- ergonomics of everyday physical exertion,
- mental hazards resulting from the specificity of work.

On the first day of their stay at the Center, patients willing to undergo therapy in Back School are subject to initial tests, which are carried out (according to previously developed standards by the Team) by doctors, nurses, and physiotherapists employed at KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec. Individual elements of the preliminary test are performed according to the scheme in Table 3.

The follow-up examination in the middle of the three-week stay and the final examination are carried out according to the principles set out in Table 3. The effectiveness and efficiency of the activities carried out within the framework of Back School are analyzed on the penultimate day of the stay and are forwarded to patients in writing. Together with the documentation from the rehabilitation stay at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec, they also receive written instructions regarding the scope of activities and exercises that are recommended for them and that should be performed at home, including exercises learned during the implementation of Back School at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec.

Objective assessment of effects is performed on DAVID SPINE SYSTEM equipment. It is equipment for isokinetic diagnostics, training, and therapy of the musculoskeletal system. It gives the possibility to diagnose the patient's motor system, and allows to evaluate the effects of actions carried out individ-

ually for each patient as part of a three-week stay. It also enables us to modify the exercise program and kinesitherapy in the Back School program. Thanks to this equipment, the therapeutic team analyzes the patient's progress within such a therapy over a period of three weeks. An analysis of these effects will be presented in a separate publication.

Table 3. Initial assessment of the functional state of the musculoskeletal system of patients admitted to Back School*

Medical evaluation (doctor) 30 min.	<ul style="list-style-type: none"> – history, medical history analysis – subjective and physical examination – detailed examination of the musculoskeletal system (range of motion protocol) – pain assessment (VAS scale) – disability assessment (ODI) – assessment of readiness for physical activity (PAR-Q)
Nursing assessment (nurse) 30–45 min.	<ul style="list-style-type: none"> – physical and mental condition – basic measurements (weight, height, BMI, blood pressure) – EKG at rest – diet
Objective assessment on instruments of the musculoskeletal diagnostic workshop (physiotherapist) 30–45 min.**	<ul style="list-style-type: none"> – range of motion of individual joints with electronic graphic recording – strength of individual muscle groups with electronic graphic recording – objective balance assessment with electronic graphic recording
Assessment of cardiovascular fitness (physiotherapist) 30–45 min.	<p>a – cycloergometer b – treadmill (walking test) Tests to choose from / a / or / b / with self-study learning and recording the results on the self-examination card.</p>

Explanations: VAS – Visual Analogue Scale; BMI – Body Mass Index; ODI – Oswestry Disability Index/ Oswestry Low Back Pain Disability Index; PAR-Q – Physical Activity Readiness Questionnaire.

* Time period 240–270 min.

** Objective assessment of isokinetics on DAVID SPINE SYSTEM equipment.

Source: KRUS Farmers' Rehabilitation Center Jedlec.

Conclusions

1. Back School is a modern, evidence-based method of treating back pain, which relieves ailments, improves the functionality of the spine and the entire human body, as well as prevents the persistence of disorders and diseases that cause pain.

2. Back School therapy conducted at the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec is consistent with the latest scientific data and global trends in the treatment of LBP.

Ewa Wojtyła – Director of the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec.

Waldemar Dzieciol – Head of the Health Care Department of the KRUS Farmers' Rehabilitation Center in Jedlec.

Literature

1. Allen J.P., *The Art of Medicine in Ancient Egypt*, red. D. Tucker, R. Weisberg, New York, The Metropolitan Museum of Art, 2005.
2. Bergquist-Ullman M., Larsson U., *Acute low back pain in industry. A controlled prospective study with special reference to therapy and confounding factors*, "Acta Orthopaedica Scandinavica" 1977, Vol. 170.
3. Berker E., Dincer N., *Chronic pain and rehabilitation*, "Agri" 2005, Vol. 17.
4. Berwick D.M., Budman S., Feldstein M.M., *No effect of back schools in a HMO*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1989, Vol. 14.
5. Borys C. et al., *Effectiveness of a Multimodal Therapy for Patients with Chronic Low Back Pain Regarding Pre-Admission Healthcare Utilization*, "PLoS One" 2015, Vol. 10.
6. Burns B.H., Young R.H., *Results of surgery in sciatica and low back pain*, "Lancet" 1951, Vol. 1.
7. Cohen J.E. et al., *Group education interventions for people with low back pain. An overview of the literature*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1994, Vol. 19.
8. Cuenca-Martínez F., Cortés-Amador S., Espí-López G.V., *Effectiveness of classic physical therapy proposals for chronic non-specific low back pain: a literature review*, "Physical Therapy Research" 2018, Vol. 21.
9. Campos T.F. de, *Low Back Pain and Sciatica in Over 16s: Assessment and Management NICE Guideline [NG59]*, "Journal of Physiotherapy" 2017, Vol. 63.
10. Dixon A.S., Campbell-Smith S., *Long leg arthropathy*, "Annals of the Rheumatic Diseases" 1969, Vol. 28.
11. Durmus D., Unal M., Kuru O., *How effective is a modified exercise program on its own or with back school in chronic low back pain? A randomized-controlled clinical trial*, "Journal of Back and Musculoskeletal Rehabilitation" 2014, Vol. 27.

12. Forssell M.Z., *The Swedish Back School*, "Physiotherapy" 1980, Vol. 66.
13. Garcia A.N. et al., *Effectiveness of back school versus McKenzie exercises in patients with chronic nonspecific low back pain: a randomized controlled trial*, "Physical Therapy" 2013, Vol. 93.
14. Gieremek K., *Światowy ruch na rzecz przeciwdziałania epidemii dolegliwości bólowych kręgosłupa*, "Postępy Rehabilitacji" 1995, Vol. 9.
15. Hall H., Hadler N.M., *Controversy. Low back school: education or exercise?* "Spine (Phila Pa 1976)" 1995, Vol. 20.
16. Hall H., Icteton J.A., *Back school: an overview with special reference to the Canadian back education units*, "Clinical Orthopaedics and Related Research" 1983, Vol. 179.
17. Heymans M.W. et al., *Back schools for nonspecific low back pain: a systematic review within the framework of the Cochrane Collaboration Back Review Group*, "Spine (Phila Pa 1976)" 2005, Vol. 30.
18. Hurri H., *The Swedish back school in chronic low back pain. Part II. Factors predicting*, "Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine" 1989, Vol. 21.
19. Járomi M. et al., *Back School programme for nurses has reduced low back pain levels: A randomised controlled trial*, "Journal of Clinical Nursing" 2018, Vol. 27.
20. Kamal Y., *Lower Back Pain; Evolution of Back School Therapy*, "Spine Journal" 2015, Vol. 4.
21. Kulkarni G.S., *Conservative care of Back pain and Backschool therapy*, "Text Book of Orthopedics and Trauma" 2008, Vol. 1.
22. Lankhorst G.J. et al., *The effect of the Swedish Back School in chronic idiopathic low back pain. A prospective controlled study*, "Scandinavian Journal of Rehabilitation Medicine" 1983, Vol. 15.
23. Lewkonja R.S. et al., *The Oxford Companion to Medicine*, Wydanie 3, Oxford University Press, 2006.
24. Liddle S.D., Baxter G.D., Gracey J.H., *Exercise and chronic low back pain: what works?*, "Pain" 2004, Vol. 107.
25. Magnusson P.B., *Differential diagnosis of causes of pain in the lower back accompanied by sciatic pain*, "Annals of Surgery" 1944, Vol. 119.
26. Mattmiller A.W., *The California Back School*, "Physiotherapy" 1980, Vol. 66.
27. Nathan H., *Spondylosis; Its anatomy and mechanism of development*, "Journal of Bone and Joint Surgery" 1959, Vol. 41.
28. Poquet N. et al., *Back schools for acute and subacute non-specific low-back pain*, "Cochrane Database Systematic Review" 2016, Vol. 4.
29. Puentedura E.J., Flynn T., *Combining manual therapy with pain neuroscience education in the treatment of chronic low back pain: A narrative review of the literature*, "Physiotherapy: Theory and Practice" 2016, Vol. 32.
30. Robinson G.E., *A combined approach to a medical problem. The Canadian back education unit*, "The Canadian Journal of Psychiatry" 1980, Vol. 25.

31. Sahin N. et al., *Effectiveness of back school for treatment of pain and functional disability in patients with chronic low back pain: A randomized controlled trial*, "Journal of Rehabilitation Medicine" 2011, Vol. 43.
32. Schenk R.J., Doran R.L., Stachura J.J., *Learning effects of a back education program*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1996, Vol. 21.
33. Sikorski J.M., *A rationalized approach to physiotherapy for low-back pain*, "Spine (Phila Pa 1976)" 1985, Vol. 10.
34. Steffens D. et al., *Prevention of Low Back Pain A Systematic Review and Meta-analysis*, "JAMA Internal Medicine" 2016, Vol. 176.
35. Straube S., *Back schools for the treatment of chronic low back pain: possibility of benefit but no convincing evidence after 47 years of research-systematic review and meta-analysis*, "Pain" 2016, Vol. 157.

*Magdalena Szewczyk, Magda Wieczorkiewicz**

39. Międzynarodowe Kolokwium pt. „Wizja Zero –Światowa Strategia Prewencji w Rolnictwie”

Streszczenie

W dniach 15–17 maja 2019 r. na Uniwersytecie w Kordobie odbyło się 39. Międzynarodowe Kolokwium Międzynarodowej Sekcji ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie, zorganizowane przez Sekcję we współpracy z Kasą Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego oraz gospodarzem wydarzenia – Uniwersytetem w Kordobie. W Kolokwium wzięło udział ponad 100 osób z 11 krajów. Amerykę Południową i Środkową reprezentowali uczestnicy z Kolumbii, Azję – przybysze z Korei Południowej, zaś przedstawicielami kontynentu afrykańskiego byli Kameruńczycy. Najsilniejszą reprezentację miała Europa – przybyli goście z Finlandii, Francji, Hiszpanii, Niemiec, Polski, Szwajcarii, Szwecji oraz Wielkiej Brytanii.

Kolokwium zostało zorganizowane dla pracodawców i pracowników sektora rolniczego, ekspertów ds. bezpieczeństwa i higieny pracy, naukowców, specjalistów ds. medycyny wsi, techniki i ergonomii oraz ekspertów z dziedziny zdrowia publicznego. Na Kongres zostało nadesłanych 55 abstraktów referatów i posterów, a najlepsze z nich wybrano do prezentacji. Wszystkie abstrakty referatów zostały opublikowane w anglojęzycznym wydaniu książkowym. Jest ono dostępne na stronie internetowej Kolokwium¹. W najbliższym czasie planowane jest również wydanie książki z pełnymi tekstami referatów wygłoszonych na Kolokwium.

Słowa kluczowe: ISSA, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), kolokwium w Kordobie, prewencja w rolnictwie, siedem złotych zasad, Wizja Zero.

* **Magdalena Szewczyk** – Główny Specjalista, Biuro Komunikacji i Współpracy Międzynarodowej, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego; **Magda Wieczorkiewicz** – Główny Specjalista, Biuro Komunikacji i Współpracy Międzynarodowej, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

¹ Więcej informacji na stronie internetowej: www.uco.es/issacordoba/en/, dostęp 21.10.2019.

Międzynarodowa Sekcja ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie

Międzynarodowa Sekcja ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie jest jedną z 14 sekcji wchodzących w skład Specjalnej Komisji Technicznej ds. Prewencji Międzynarodowego Stowarzyszenia Instytucji Zabezpieczenia Społecznego (ang. *International Social Security Association – ISSA*) założonego w 1927 r. pod patronatem Międzynarodowej Organizacji Pracy². Celem Sekcji jest współpraca międzynarodowa dla poprawy bezpieczeństwa i zdrowia zawodowego w rolnictwie, hodowli zwierząt, ogrodnictwie i leśnictwie. Zgodnie ze swoją misją co 3 lata Sekcja organizuje kolokwium poświęcone problematyce prewencji wypadków przy pracy oraz chorób zawodowych w rolnictwie.

Warto nadmienić, że w 2013 r. Sekcja Rolnictwa ISSA zorganizowała w Erding – razem z niemiecką Instytucją Ubezpieczeniową na rzecz Rolnictwa, Leśnictwa i Ogrodnictwa (niem. *Sozialversicherung für Landwirtschaft, Forsten und Gartenbau – SVLFG*) – 37. Kolokwium pt. „Zapobieganie Ryzykom Zawodowym w Rolnictwie”, natomiast w 2016 r. w Paryżu, w porozumieniu z francuską Rolniczą Kasą Wzajemnej Pomocy Socjalnej (fr. *Mutualité Sociale Agricole – MSA*), Kolokwium pt. „Innowacje dla Prewencji”³.

Członkowie Sekcji, kiedy wybierali temat przewodni 39. Kolokwium Sekcji w 2019 r., uznali, że powinien on odwoływać się do kampanii Wizja Zero prowadzonej przez ISSA. Powstał więc pomysł, aby ww. wydarzenie było poświęcone właśnie Wizji Zero w odniesieniu do sektora rolniczego. I tak pojawił się temat „Wizja Zero – Strategia Prewencji w Rolnictwie”.

Strategia Wizji Zero

Zamysłem organizatorów 39. Kolokwium było promowanie Strategii Wizji Zero ISSA, której celem jest dążenie do bezwypadkowego środowiska pracy oraz wyeliminowania chorób zawodowych poprzez ochronę życia, zdrowia oraz dobrostanu pracowników/rolników.

Wizja Zero jest strategią prewencji w dziedzinie bezpieczeństwa pracy Międzynarodowego Stowarzyszenia Zabezpieczenia Społecznego (ISSA), opracowaną przez ekspertów BHP, medycyny pracy, pracodawców, menadżerów, przedstawicieli pracowników, inspektorów pracy i innych. Jest to strategia

² Więcej informacji na stronie internetowej: www.issa.int, dostęp 21.10.2019.

³ Więcej informacji na stronie internetowej: www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspolpraca-z-zagranica/sekcja-rolnictwa-issa/, dostęp 21.10.2019.

rozumiana jako długofalowy proces dążenia do zera wypadków/urazów oraz zera chorób zawodowych w pracy. Jest to także zupełnie nowe podejście do problemu prewencji w dziedzinie bezpieczeństwa pracy, które łączy trzy wymiary pracy człowieka: zdrowie, bezpieczeństwo i dobrostan, na wszystkich szczeblach zarządzania w miejscu wykonywania obowiązków. Rozszerzenie dotychczas obowiązującego podejścia do prewencji, skupiającego się tylko na liczbie wypadków w pracy, o kwestie zdrowia i dobrostanu pracownika ma uzasadnienie w wynikach badań, które dowodzą, że zmęczenie, stres oraz organizacja pracy to ważne czynniki wpływające na bezpieczeństwo podejmowanych działań. Włączenie Wizji Zero do pełniejszego modelu rozwoju biznesu oraz do rozwoju szerszej rozumianej kultury pracy, zwanej kulturą prewencji, to ważne wyzwania stojące przed przedsiębiorstwami zaangażowanymi w Wizję Zero. Jej koncepcja jest elastyczna i może być dopasowywana do konkretnych priorytetów prewencji dla zdrowia, bezpieczeństwa i dobrostanu w pracy w każdych warunkach. Dzięki tej elastyczności Wizja Zero jest uniwersalna i można ją zastosować w każdym miejscu pracy, przedsiębiorstwie lub sektorze gospodarki na całym świecie⁴.

Rysunek 1. Wizualizacja trzech filarów Strategii Wizji Zero

Źródło: Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

⁴ Zespół ds. projektów i współpracy międzynarodowej, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Strategia „Wizja Zero” Międzynarodowego Stowarzyszenia Zabezpieczenia Społecznego (ISSA) – droga do kompleksowej ochrony życia i zdrowia w pracy*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2017, nr 62, s. 111–112.

Strategia Wizji Zero wypływa z podstawowej konstatacji, że życie i zdrowie to najcenniejszy kapitał człowieka, umożliwiający mu pełne uczestnictwo we wszechstronnej działalności. Wobec tego życie i zdrowie człowieka nie powinny być traktowane jedynie jako coś należącego wyłącznie do danej osoby, lecz także jako wymierna wartość dla przedsiębiorstwa, która ma istotny wpływ na sukces gospodarczy, oparty na wysokiej produktywności pracowników oraz wysokiej motywacji do pracy. Takie podejście do życia pracownika oraz traktowanie ochrony życia i zdrowia w pracy jako obowiązku moralnego przynoszącego wymierne korzyści ekonomiczne (a nie tylko obowiązku prawnego generującego koszty), a także tworzenie kultury pracy opartej na tych wartościach, jest wyrazem dbałości przedsiębiorstw i organizacji o podstawowe prawo człowieka, czyli prawo do życia i fizycznej integralności⁵.

Strategia Wizji Zero opiera się na przekonaniu, że wypadki przy pracy i choroby zawodowe można wyeliminować, jeśli zastosuje się odpowiednią strategię prewencji. Jak już wspomniano, innowacją w tej strategii jest zwrócenie uwagi na trzy wymiary pracy człowieka: bezpieczeństwo, zdrowie i dobrostan, które mają kluczowy wpływ na występowanie (lub unikanie) wypadków przy pracy, urazów czy chorób zawodowych. Aby Wizja Zero mogła zostać urzeczywistniona w miejscach pracy, Stowarzyszenie ISSA zaprosiło ekspertów do opracowania uniwersalnego narzędzia, które pomogłoby wdrożyć jej założenia do praktyki. W ten sposób wypracowano *7 Złotych Zasad*, które tworzą Wizję Zero.

Rysunek 2. Siedem złotych zasad Strategii Wizji Zero

Źródło: Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

⁵ Ibidem, str. 112.

Uwzględnienie powyższych zasad pomaga zaprojektować środowisko pracy w taki sposób, by maksymalnie ograniczyć ryzyko niepożądanych zdarzeń, które mogłyby wpłynąć negatywnie na życie lub zdrowie człowieka. Warto zwrócić uwagę na konieczność zaangażowania wszystkich pracowników w budowanie bezpiecznego środowiska pracy, co staje się łatwiejsze dzięki wytworzeniu wysokiej kultury prewencji w miejscu pracy. Każdy powinien czuć się odpowiedzialny za bezpieczeństwo podczas wykonywania codziennych obowiązków.

Reguła 7 *Złoty Zasad* nie narzuca pracodawcom i pracownikom określonej metody ich stosowania. Każde przedsiębiorstwo może opracować własną, najlepszą drogę i własne sposoby⁶.

Międzynarodowe Stowarzyszenie Zabezpieczenia Społecznego (ISSA) rozpoczęło 4 września 2017 r., podczas XXI Światowego Kongresu Bezpieczeństwa i Zdrowia w Pracy 2017 w Singapurze, światową kampanię promującą Strategię Wizja Zero. Kampanię zaprezentował przed międzynarodowymi ekspertami dr Joachim Breurer, Prezydent Stowarzyszenia ISSA, wraz z ówczesnym Sekretarzem Generalnym ISSA – Hansem-Horstem Konkolewskim. Oficjalne rozpoczęcie kampanii Wizji Zero odbyło się również lokalnie na poszczególnych kontynentach – w Europie było to 17 października 2017 r. podczas Kongresu A+A 2017 w Düsseldorfie.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, która prowadzi Międzynarodową Sekcję ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie, przystąpiła do międzynarodowej kampanii popularyzującej Wizję Zero w 2018 r. i tym samym stała się oficjalnym Partnerem Wizji Zero⁷.

Przebieg Kolokwium

Otwarcia Kolokwium dokonała Pani dr Aleksandra Hadzik – Prezes Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego i Przewodnicząca Międzynarodowej Sekcji ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie – oraz prof. José Carlos Gómez Villamandos, Rektor Uniwersytetu w Kordobie. Pani Prezes podkreśliła elastyczność koncepcji Strategii Wizji Zero i możliwość jej dopasowywania do konkretnych priorytetów prewencji dla zdrowia, bezpieczeństwa i dobrostanu w pracy w każdych warunkach. Dzięki formule elastyczności Wizja Zero jest uniwersalna i można ją zastosować w każdym miejscu pracy, przedsiębiorstwie lub sektorze gospodarki na całym świecie, a więc również w rolnictwie.

⁶ Ibidem, s. 113.

⁷ Więcej informacji na stronie internetowej: <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspol-praca-z-zagranica/krus-partnerem-wizji-zero/>, dostęp 21.10.2019.

Ponadto Pani Hadzik zaznaczyła, że Międzynarodowa Sekcja ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie tworzy międzynarodową Rodzinę Wizji Zero. Jest to świadoma społeczność, której celem jest poprawa bezpieczeństwa pracy oraz budowanie kultury prewencji wśród rolników i przedsiębiorców rolnych. Przewodnicząca zachęciła także osoby publiczne oraz instytucje, które chcą jak najlepiej zadbać o bezpieczeństwo rolników, do rejestrowania się na stronie internetowej jako Partner Wizji Zero⁸.

Rolnictwo jest sektorem gospodarki, który od wielu lat odznacza się wysoką wypadkowością w pracy oraz wysokim ryzykiem chorób zawodowych (wg danych ILO oraz Eurostatu). Dlatego tak ważne jest podejmowanie wysiłków i propagowanie rozwiązań, które pozwolą wyraźnie zmniejszyć liczbę wypadków oraz chorób zawodowych. Ważna jest także ciągła edukacja rolników i budowanie wśród nich świadomości nowych zagrożeń, ponieważ nowoczesne technologie, nowe sposoby upraw i hodowli, zmiany demograficzne i klimatyczne generują ryzyko nowych chorób zawodowych, urazów oraz wypadków przy pracy rolniczej.

Prezes Aleksandra Hadzik wskazała Polskę jako doskonały przykład tego, że systematycznie prowadzone działania prewencyjne w rolnictwie przynoszą dobre efekty. Kiedy na początku lat 90. utworzono w Polsce KRUS, liczba wypadków w rolnictwie indywidualnym była bardzo wysoka (w tym również liczba wypadków śmiertelnych, która kształtowała się na poziomie ok. 300 rocznie). Obecnie, po prawie 30 latach aktywnej polityki prewencji i edukacji rolników, rejestrowanych jest 70–80 wypadków śmiertelnych rocznie (81 w 2018 r., 69 w 2017 r.). Równocześnie zmniejszeniu uległa ogólna wypadkowość – o ponad 50%⁹. Te wyniki zostały osiągnięte przy stosunkowo niewielkich nakładach finansowych na jednego ubezpieczonego. Przytoczony przykład Polski wpisuje się w działalność ISSA, która podkreśla, że działania z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy nie muszą być drogie, aby były skuteczne.

Kolokwium składało się z sześciu następujących paneli tematycznych:

- 1) Nowe podejście do bezpieczeństwa, higieny pracy i polityki społecznej,
- 2) Innowacje i nowe technologie w rolnictwie,
- 3) Ochrona zdrowia/Działania prewencyjne dla rolników,
- 4) Niepełnosprawność i powrót do pracy,
- 5) Programy redukcji stresu i zdrowia psychicznego,
- 6) Wizja Zero w rolnictwie na poziomie krajowym.

Podczas panelu nr 1, który rozpoczął się po przemówieniu inauguracyjnym, omówiono: stan obecny i kierunki rozwoju bezpieczeństwa i higieny pracy w rolnictwie w Korei Południowej, trendy i rozwój sektora rolniczego w Kolumbii w obszarze ryzyk zawodowych, partnerstwo na rzecz redukcji wypad-

⁸ Więcej informacji na stronie internetowej: <http://visionzero.global/join-us>, dostęp 21.10.2019.

⁹ Broszura: *Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Informacje podstawowe 2016*, s. 19, <https://www.krus.gov.pl/wydawnictwa/informacje-podstawowe-o-krus/>, dostęp 21.10.2019.

ków śmiertelnych w rolnictwie w Wielkiej Brytanii oraz hiszpańską kampanię budowania świadomości dotyczącej wypadków z użyciem traktorów pt. „Twoje życie bez przewrotów”. Ponadto reprezentant KRUS przedstawił referat: „Dzieci rolników – ambasadorzy prewencji KRUS”. Jak podkreślono, zmniejszenie liczby nieszczęśliwych zdarzeń w rolnictwie wymaga przede wszystkim zmiany postaw wobec bezpieczeństwa, a także uzmysłowienia rolnikom, że każdy wypadek ma swoje przyczyny, a większość z nich można wyeliminować poprzez przestrzeganie prostych zasad podczas codziennych aktywności w gospodarstwie. Zwrócono uwagę, że decyzje podejmowane każdego dnia są źródłem sytuacji, które mogą być potencjalnie niebezpieczne. Najszybciej i najskuteczniej można dotrzeć do rolników poprzez ich własne dzieci. Dlatego też KRUS prowadzi wiele działań prewencyjnych związanych z bezpieczną pracą na wsi, które są skierowane do najmłodszych. To właśnie dzieci najszybciej zwrócą uwagę rodzicom czy dziadkom na ich niewłaściwe postępowanie i nieprzestrzeganie zasad BHP. Edukacja najmłodszych pozwala na wpojenie im prawidłowych zachowań, które wpłyną pozytywnie na ich przyszłą pracę w gospodarstwie rolnym. O skuteczności prowadzonej od ponad 25 lat działalności prewencyjnej Kasy świadczą najlepiej dane statystyczne: liczba wypadków przypadających na 1000 osób ubezpieczonych w KRUS systematycznie spada¹⁰.

Uczestnicy Kolokwium podczas panelu nr 2 wysłuchali referatów odnoszących się do właściwego zastosowania nowych technologii w gospodarstwie, nowych ryzyk związanych z pracą przy zbiorach oliwek oraz używaniem biostymulantów. Ponadto przedstawiciele hiszpańskiego Narodowego Instytutu Bezpieczeństwa i Higieny Pracy razem z Politechniką w Kartagenie zaprezentowali działanie symulatora traktora z użyciem wirtualnej rzeczywistości dla celów ćwiczeniowych, co pozwala zapobiec wypadkom w rolnictwie. Każdy uczestnik Kolokwium mógł taki symulator wypróbować osobiście. Zwrócono uwagę, że przewrócenia ciągników są główną przyczyną wypadków śmiertelnych w sektorze rolniczym w Hiszpanii. Ponieważ jest to problem powodujący poważne skutki społeczne, przeprowadzono specjalną kampanię informacyjną na ten temat wśród tamtejszych rolników. Kampania składała się z warsztatów oraz praktycznych szkoleń na symulatorze obsługi traktora, po których powstawał raport z wynikami jazdy uwzględniający błędy, nadmierną prędkość, czas, trasę i ogólny wynik danej osoby.

Kolejny panel został poświęcony działaniom prewencyjnym, m.in. tematyce składu środków ochrony roślin, udoskonalaniu maszyn rolniczych w celu zapewnienia lepszego bezpieczeństwa ich użytkownikom, działaniom motywującym w zakresie prewencji chorób układu mięśniowo-szkieletowego. W ramach tego panelu warte odnotowania było interesujące wystąpienie przed-

¹⁰ Więcej informacji na stronie internetowej: <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/prewencja/wypadki-przy-pracy-rolniczej/statystyka-wypadkow-w-rolnictwie/>, dostęp 21.10.2019.

stawicieli Centralnego Instytutu Ochrony Pracy – Państwowego Instytutu Badawczego (CIOP-PIB) dotyczące nowych metod zapobiegania narażaniu się pracowników sektora rolniczego na choroby odkleszczowe. W ostatnich latach, ze względu na gwałtowne zwiększenie się populacji kleszczy, odnotowano dynamiczny wzrost liczby zachorowań na boreliozę oraz odkleszczowe zapalenie mózgu. Szacuje się, że w Polsce 20–50% kleszczy przenosi boreliozę. Wyniki badań przeprowadzonych przez CIOP-PIB wskazywały, że skuteczną metodą ochrony przed kleszczami jest użycie właściwej odzieży ochronnej wyposażonej w elementy nasączone odpowiednimi roztworami odstrasżającymi ww. insekty. Prezentacja CIOP-PIB wzbudziła duże zainteresowanie uczestników Kolokwium.

Referaty w panelu nr 4 poruszały problem niepełnosprawności i powrotu do pracy w rolnictwie. Jeden z nich dotyczył epidemiologicznej czasowej niepełnosprawności wśród pracowników sektora rolniczego w Andaluzji oraz działań podejmowanych przez instytucje w celu umożliwienia pracownikom powrotu do pracy. Zaprezentowano również problem długiego przebywania na słońcu w pracy w rolnictwie i działania prewencyjne, które mogą ograniczyć występowanie przypadków raka skóry jako choroby zawodowej rolników. Niemiecka Instytucja Ubezpieczeniowa na rzecz Rolnictwa, Leśnictwa i Ogrodnictwa (SVLFG) przedstawiła wnioski z kampanii pomiarowej GENESIS-UV, mającej na celu sprawdzenie wpływu ekspozycji na słońce na osoby pracujące w rolnictwie, leśnictwie i ogrodnictwie. Powyższe badanie pozwoliło określić newralgiczne obszary problemu. Jego wyniki wykorzystano przy dostosowaniu środków ochronnych dla konkretnych obszarów działalności w różnych sektorach gospodarki, co ma na celu przeciwdziałanie wzrostowi zachorowań na raka skóry.

W ramach panelu nr 5 omówiono działania poprawiające jakość życia zawodowego rolników. Przedstawiono m.in. studium przypadku i aspekty prewencji w związku z wypaleniem zawodowym, a także przybliżono francuski Plan Zapobiegania Samobójstwom. Przedstawiciel fińskiego Zakładu Ubezpieczenia Społecznego Rolników (fi. *Maatalousyrittäjien eläkelaitos* – Mela) zaprezentował projekt pomocy rolnikom w trudnej sytuacji ekonomicznej i psychicznej, zagrożonym utratą zdolności do pracy. Oszacowano, że ekstremalne warunki pogodowe i silny spadek rentowności w rolnictwie znacznie zwiększyły stres psychiczny, na który narażeni są fińscy rolnicy. Aby ten zwiększony stres nie spowodował utraty zdolności rolników do pracy, rząd fiński zdecydował się na wprowadzenie projektu kierowanego przez Mela wspierającego dobrobyt rolników. Najważniejsze narzędzia projektu to indywidualna pomoc dla rolników zapewniona przez pracowników Mela oraz bon na usługi eksperckie. Pracownicy Zakładu pomagają rolnikom przeanalizować sytuację, aby podjąć kroki niezbędne do rozwiązania problemów. Rolnicy często potrze-

bują fachowej pomocy w przypadku problemów psychofizycznych, ponieważ są zbyt wyczerpani, aby mogli sami jej poszukiwać. Specjaliści zatrudnieni w Mela pomagają w uzyskaniu opieki zdrowotnej lub negocjowaniu finansowego wsparcia dla prowadzonej działalności rolniczej. Jeśli pomoc jest niewystarczająca, rolnik może otrzymać bono o wartości 500 euro na zakup usług specjalistycznych (psychoterapia lub doradztwo ekonomiczne) u zewnętrznych specjalistów.

Ostatni panel został poświęcony Wizji Zero. W pierwszej części przedstawiono trzy referaty dotyczące: przewodnika dobrych praktyk związanych z ochroną bezpieczeństwa i zdrowia pracowników sektora rolniczego, wniosków z 5-letniego krajowego programu interwencyjnego związanego z wypadkami śmiertelnymi w rolnictwie w Szwecji oraz strategii sektorowej BHP w Kraju Basków. Druga część panelu została poświęcona działaniom podejmowanym przez członków Międzynarodowej Sekcji ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie w ramach wdrożenia Strategii Wizji Zero w sektorze rolniczym. Swoje działania zaprezentowali przedstawiciele: fińskiego Zakładu Ubezpieczenia Społecznego Rolników (Mela), francuskiej Rolniczej Kasy Wzajemnej Pomocy Socjalnej (MSA), niemieckiej Instytucji Ubezpieczeniowej na rzecz Rolnictwa, Leśnictwa i Ogrodnictwa (SVLFG) oraz polskiej Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). We wspólnej prezentacji zwrócono szczególną uwagę na: fińskie gry prewencyjne dla dzieci w gospodarstwie rolnym, francuski plan bezpieczeństwa i higieny pracy przygotowany dla pracowników rolnych i rolników indywidualnych, niemieckie broszury informacyjne tłumaczące stosowanie właściwych zasad podczas poszczególnych czynności w gospodarstwie oraz polską kampanię promocyjną badań profilaktycznych „Zadbaj o siebie na czas” skierowaną do rolników i ich rodzin.

W ramach zaprezentowania możliwości stosowania zasad bezpieczeństwa i higieny pracy w przedsiębiorstwach sektora rolniczego w Hiszpanii, Uniwersytet w Kordobie zorganizował wizytę techniczną w firmie DCOOP zajmującej się produkcją oliwek i wyrobów z oliwek, oraz w winnicy Montilla-Moriles. Uczestnicy Kolokwium zapoznali się z nowymi technologiami, usprawnieniami i zabezpieczeniami dla osób pracujących bezpośrednio w tych przedsiębiorstwach/gospodarstwach.

Podsumowanie Kolokwium

Trzydzieste dziewiąte Międzynarodowe Kolokwium Międzynarodowej Sekcji ISSA ds. Prewencji w Rolnictwie dało możliwość poznania najnowszych dokonań i dobrych praktyk w zakresie prewencji w rolnictwie. Uczest-

nicy zdobyli wieloaspektową, cenną wiedzę na temat praktycznego wdrożenia Wizji Zero. Udział w wydarzeniu był również doskonałą okazją do promocji dorobku naukowego poszczególnych instytucji, stanowił także platformę wymiany wdrażanych rozwiązań technicznych na arenie międzynarodowej.

Działania sekcji Rolnictwa ISSA

W celu wdrożenia trzech elementów Wizji Zero, tj. bezpieczeństwa, zdrowia i dobrostanu, do codziennej praktyki, Sekcja Rolnictwa ISSA opracowała, z udziałem ekspertów z Rady Doradców Sekcji, dwa przewodniki Wizji Zero – dla rolników indywidualnych oraz dla przedsiębiorstw rolnych.

Będą one użytecznym narzędziem, które pomoże rolnikom oraz pracownikom przedsiębiorstw rolnych zadbać o bezpieczne warunki pracy, zdrowie i dobrostan osób pracujących w gospodarstwach. Przewodniki są dostępne na stronie internetowej Wizji Zero. Zawierają one proste pytania i odpowiedzi w ramach każdej z 7 *Złotych Zasad*, aby w ten sposób ułatwić systemowe podejście do ich zastosowania.

Strategia Wizji Zero opisana w przewodnikach ma uświadomić rolnikom, pracodawcom oraz pracownikom sektora rolniczego wielką rolę podejmowania działań prewencyjnych w pracy rolniczej. Zastosowanie opracowanych zasad ma wpływ na zmniejszenie liczby wypadków przy pracy oraz chorób zawodowych.

Głównym zadaniem Sekcji Rolnictwa ISSA jest wszechstronna ochrona zdrowia i życia człowieka.

Konkluzja: bezpieczne warunki pracy to zdrowsze społeczeństwa oraz lepsza kondycja ekonomiczna gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw.

Literatura

1. International Social Security Association, www.issa.int, dostęp 21.10.2019.
2. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Broszura: Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Informacje podstawowe 2016*, s. 19, <https://www.krus.gov.pl/wydawnictwa/informacje-podstawowe-o-krus/>, dostęp 21.10.2019.
3. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspolpraca-z-zagranica/sekcja-rolnictwa-issa/, dostęp 21.10.2019.
4. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspolpraca-z-zagranica/krus-partnerem-wizji-zero/>, dostęp 21.10.2019.

5. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/prewencja/wypadki-przy-pracy-rolniczej/statystyka-wypadkow-w-rolnictwie/>, dostęp 21.10.2019.
6. Oficjalna strona 39. Międzynarodowego Kolokwium pt. „Wizja Zero – Światowa Strategia Prewencji w Rolnictwie”, www.uco.es/issacordoba/en/, dostęp 21.10.2019.
7. Vision Zero, <http://visionzero.global/join-us>, dostęp 21.10.2019.
8. Zespół ds. projektów i współpracy międzynarodowej, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Strategia „Wizja Zero” Międzynarodowego Stowarzyszenia Zabezpieczenia Społecznego (ISSA) – droga do kompleksowej ochrony życia i zdrowia w pracy*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2017, nr 62.

39. International Colloquium called “Vision Zero –World Strategy for Prevention in Agriculture” Abstract

On May 15–17, 2019, the University of Cordoba hosted the 39th International Colloquium of the International Section of the ISSA for Agricultural Prevention, organized by the Section in cooperation with the Agricultural Social Insurance Fund and the host of the event – the University of Cordoba. Over 100 people from 11 countries took part in the Colloquium. South and Central America were represented by participants from Colombia, Asia by people from South Korea, and the African continent was represented by Cameroonians. Europe had the strongest representation – guests from Finland, France, Spain, Germany, Poland, Switzerland, Sweden, and Great Britain arrived.

The colloquium was organized for employers and employees of the agricultural sector, health and safety experts, scientists, specialists in village medicine, technology, and ergonomics, as well as public health experts. Fifty five abstracts of papers and posters were submitted to the Congress, and the best were selected and presented. All paper abstracts have been published in the English-language book edition. It is available on the Colloquium website. In the near future, there is also a plan to publish a book with the full texts of the papers delivered at the Colloquium.

Keywords: ISSA, Agricultural Social Insurance Fund (KRUS), Colloquium in Cordoba, prevention in agriculture, seven golden rules, Vision Zero.

*Magdalena Szewczyk, Magda Wieczorkiewicz**

39. International Colloquium called “Vision Zero – World Strategy for Prevention in Agriculture”

Abstract

On May 15–17, 2019, the University of Cordoba hosted the 39th International Colloquium of the International Section of the ISSA for Agricultural Prevention, organized by the Section in cooperation with the Agricultural Social Insurance Fund and the host of the event – the University of Cordoba. Over 100 people from 11 countries took part in the Colloquium. South and Central America were represented by participants from Colombia, Asia by people from South Korea, and the African continent was represented by Cameroonians. Europe had the strongest representation – guests from Finland, France, Spain, Germany, Poland, Switzerland, Sweden, and Great Britain arrived.

The colloquium was organized for employers and employees of the agricultural sector, health and safety experts, scientists, specialists in village medicine, technology, and ergonomics, as well as public health experts. Fifty five abstracts of papers and posters were submitted to the Congress, and the best were selected and presented. All paper abstracts have been published in the English-language book edition. It is available on the Colloquium¹ website. In the near future, there is also a plan to publish a book with the full texts of the papers delivered at the Colloquium.

Keywords: ISSA, Agricultural Social Insurance Fund (KRUS), Colloquium in Cordoba, prevention in agriculture, seven golden rules, Vision Zero.

* **Magdalena Szewczyk** – Chief Specialist, Office of Communication and International Cooperation, Agricultural Social Insurance Fund; **Magda Wieczorkiewicz** – Chief Specialist, Office of Communication and International Cooperation, Agricultural Social Insurance Fund.

¹ For more information, please visit: www.uco.es/issacordoba/en/, access 21.10.2019

ISSA International Section for Agricultural Prevention

The International ISSA Agricultural Prevention Section is one of the 14 sections that make up the Special Technical Commission for Prevention of the International Social Security Association (ISSA) founded in 1927 under the patronage of the International Labor Organization². The Section's goal is international cooperation to improve occupational safety and health in agriculture, animal husbandry, horticulture, and forestry. In accordance with its mission, every 3 years the Section organizes a colloquium on the prevention of accidents at work and occupational diseases in agriculture.

It is worth mentioning that in 2013 the ISSA Agricultural Section organized in Erding – together with the German Insurance Institution for Agriculture, Forestry and Horticulture (German: *Sozialversicherung für Landwirtschaft, Forsten und Gartenbau* – SVLFG) – 37th Colloquium “Occupational Risk Prevention in Agriculture”, while in 2016 in Paris, in consultation with the French Agricultural Social Assistance Mutual Fund (French: *Mutualité Sociale Agricole* – MSA), Colloquium entitled “Innovation for Prevention”³.

When choosing the theme of the 39th Section Colloquium in 2019, the section members decided it should refer to the Vision Zero campaign run by ISSA. They came up with the idea that the above-mentioned event should be devoted to Vision Zero in relation to the agricultural sector. And so the topic “Vision Zero – Strategy for Prevention in Agriculture” appeared.

Vision Zero Strategy

The objective of the organizers of the 39th Colloquium was to promote the Vision Zero ISSA Strategy, which aims to strive for an accident-free work environment and eliminate occupational diseases by protecting the life, health, and well-being of employees/farmers.

Vision Zero is a prevention strategy in the field of occupational safety of the International Social Security Association (ISSA), developed by health and safety experts, occupational medicine experts, employers, managers, employee representatives, labor inspectors, and others. It is a strategy understood as a long-term process of striving for zero accidents/injuries and zero occupation-

² More information on the website: www.issa.int, access 21.10.2019.

³ For more information, please visit: www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspolpraca-z-zagranica/sekcja-rolnictwa-issa/, access 21.10.2019.

al diseases at work. It is also a completely new approach to the problem of prevention in the field of occupational safety, which combines three dimensions of human labor: health, safety, and well-being, at all levels of management at the place of work. The extension of the current approach to prevention, focusing only on the number of accidents at work, to issues of employee health and well-being is justified by the results of studies that prove that fatigue, stress, and organization of work are important factors affecting the safety of undertaken actions. Incorporation of Vision Zero into a more complete business development model and the development of a broadly understood work culture, called the culture of prevention, are important challenges facing enterprises involved in the Vision Zero. Its concept is flexible and can be tailored to specific prevention priorities for health, safety, and well-being at work in all conditions. Thanks to this flexibility, Vision Zero is universal and can be used in any workplace, enterprise or economic sector around the world⁴.

Figure 1. Visualization of the three pillars of the Vision Zero Strategy

Source: Agricultural Social Insurance Fund.

The Vision Zero Strategy stems from the basic statement that life and health are the most valuable human capital, enabling us to fully participate in comprehensive activities. Therefore, human life and health should not be treated only as something belonging solely to a person, but also as a measurable value for an enterprise that has a significant impact on economic success, based on high employee productivity and high motivation for work. This approach to

the employee's life and treating the protection of life and health at work as a moral obligation that brings measurable economic benefits (and not only a legal obligation generating costs), as well as creating work culture based on these values, is an expression of the care of enterprises and organizations for the fundamental human right or the right to life and physical integrity⁵.

The Vision Zero Strategy is based on the belief that accidents at work and occupational diseases can be eliminated if the appropriate prevention strategy is applied. As already mentioned, the innovation in this strategy is to highlight three dimensions of human labor: safety, health, and well-being, which have a key impact on the occurrence (or avoidance) of accidents at work, injuries, or occupational diseases. In order for Vision Zero to be realized in the workplace, the ISSA Association invited experts to develop a universal tool that would help put its assumptions into practice. That is how the *7 Golden Rules* of Vision Zero were developed.

Figure 2. Seven golden rules of the Vision Zero Strategy

Source: Agricultural Social Insurance Fund.

Considering the above principles helps to design the work environment in such a way that minimizes the risk of events that could adversely affect human life or health. It is worth paying attention to the need to involve all employees

⁵ Ibidem, p. 112.

in building a safe working environment, which is easier when a high culture of prevention is established in the workplace. Everyone should feel responsible for safety when performing daily duties.

Rule 7 of the Golden Rules does not impose a specific method on their employers and employees. Each company can develop its best path and own methods⁶.

During the 21st World Congress on Safety and Health at Work 2017 in Singapore, on September 4, 2017, the International Social Security Association (ISSA) began a global campaign promoting the Vision Zero Strategy. The campaign was presented to international experts by Dr. Joachim Breurer, President of the ISSA Association, together with the then ISSA Secretary General – Hans-Horst Konkolewsky. The official launch of the Vision Zero campaign was also held locally on individual continents – in Europe, it was on October 17, 2017, during the A + A 2017 Congress in Düsseldorf.

The Agricultural Social Insurance Fund (Polish: *Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego*), which runs the International Section of ISSA for Agricultural Prevention, joined the international campaign promoting Vision Zero in 2018 and thus became the official Partner of Vision Zero⁷.

The proceedings of the Colloquium

The Colloquium was opened by Dr. Aleksandra Hadzik – President of the Agricultural Social Insurance Fund (KRUS) and Chairwoman of the ISSA International Section for Agricultural Prevention – and prof. José Carlos Gómez Villamandos, Rector of the University of Cordoba. The President emphasized the flexibility of the concept of the Vision Zero Strategy and the possibility of adjusting it to specific prevention priorities for health, safety, and well-being in all work conditions. Thanks to the flexibility formula, Vision Zero is universal and can be used in any workplace, enterprise, or economic sector around the world, and thus also in agriculture. In addition, Ms. Hadzik pointed out that the International ISSA Section for Prevention in Agriculture creates the international Vision Zero Family. It is a conscious community whose goal is to improve work safety and build a culture of prevention among farmers and agricultural entrepreneurs. The chairwoman also encouraged public figures and institutions who want to take care of farmers' safety in the best way possible to register on the website as a Vision Zero Partner⁸.

⁶ Ibidem, p. 113.

⁷ More information on the website: <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspolpraca-z-zagranica/krus-partnerem-wizji-zero/>, access 21.10.2019.

⁸ More information on the website: <http://visionzero.global/join-us>, access 21.10.2019.

Agriculture is a sector of the economy that for many years has been characterized by high accident rates at work and a high risk of occupational diseases (according to ILO and Eurostat data). That is why it is so important to make efforts and promote solutions that will significantly reduce the number of accidents and occupational diseases. Continuous education of farmers and raising their awareness regarding new threats is also important, because modern technologies, new cultivation and farming methods, demographic and climate changes generate the risk of new occupational diseases, injuries, and accidents during agricultural work.

President Aleksandra Hadzik pointed to Poland as an excellent example of the fact that systematically carried out preventive actions in agriculture bring good results. When KRUS was established in Poland in the early 1990s, the number of accidents in private farming was very high (including the number of fatal accidents, which was around 300 per year). Currently, after almost 30 years of active prevention and education policy for farmers, 70–80 fatal accidents are registered annually (81 in 2018, 69 in 2017). At the same time, the overall accident rate has decreased – by more than 50%⁹. These results were achieved with relatively small financial outlays per one insured person. The quoted example of Poland is part of ISSA's activity, which emphasizes that occupational health and safety measures do not have to be expensive to be effective.

The Colloquium consisted of the following six thematic panels:

- 1) A new approach to occupational health and safety and social policy,
- 2) Innovations and new technologies in agriculture,
- 3) Health protection/Preventive measures for farmers,
- 4) Disability and return to work,
- 5) Stress and mental health reduction programs,
- 6) Vision Zero in agriculture at the national level.

During panel 1, which began after the inaugural speech, the following were discussed: the current state and directions of development of occupational health and safety in agriculture in South Korea, trends and development of the agricultural sector in Colombia in the area of occupational risks, partnership for reduction of fatalities in agriculture in Great Britain and the Spanish campaign to build awareness of accidents using tractors titled “Your life without upheaval”. In addition, the KRUS representative presented the paper: “Farmers’ children – ambassadors of KRUS prevention”. As emphasized, reducing the number of unfortunate events in agriculture requires, above all, a change in attitudes regarding safety, as well as making farmers aware that every accident has its causes, and most of them can be eliminated by following simple rules during daily activities on the farm. It was noted that decisions made every

⁹ Brochure: Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Informacje podstawowe 2016, p. 19, <https://www.krus.gov.pl/wydawnictwa/informacje-podstawowe-o-krus/>, access 21.10.2019.

day are a source of situations that can be potentially dangerous. The fastest and most effective way to reach farmers is through their own children. That is why KRUS conducts many preventive activities related to safe work in the countryside, which are targeted at children. It is the children who will quickly bring the attention of parents or grandparents to their wrong behavior and non-compliance with health and safety rules. Education of the youngest allows them to remember and apply correct behaviors that will positively affect their future work on a farm. The effectiveness of preventive activities conducted for over 25 years is best demonstrated by statistical data: the number of accidents per 1000 persons insured at KRUS is steadily decreasing¹⁰.

During panel 2, the participants of the colloquium listened to lectures relating to the proper use of new technologies on the farm, new risks associated with working with olive harvesting, and the use of biostimulants. In addition, representatives of the Spanish National Institute of Occupational Safety and Health together with the Polytechnic University of Cartagena presented the operation of a tractor simulator using virtual reality for training purposes, which prevents accidents in agriculture. Each participant of the Colloquium could try out such a simulator for themselves. It was noted that overturning tractors are the main cause of fatal accidents in the agricultural sector in Spain. Since this is a problem with serious social consequences, a special information campaign has been carried out on this subject among local farmers. The campaign consisted of workshops and practical training on a tractor operation simulator, followed by a report with driving results including errors, excessive speed, time, route, and overall result of a given person.

The next panel was devoted to preventive measures, including composition of plant protection products, improvement of agricultural machinery in order to ensure better safety for their users, and motivating activities in the field of prevention of diseases of the musculoskeletal system. As part of this panel, an interesting speech by representatives of the Central Institute for Labor Protection – National Research Institute (CIOP-PIB) regarding new methods of preventing agricultural sector workers from exposure to tick-borne diseases was worth noting. In recent years, due to the rapid increase in the population of ticks, there has been a dynamic increase in the number of Lyme disease and tick-borne encephalitis. It is estimated that 20–50% of ticks in Poland transmit Lyme disease. The results of the research carried out by CIOP-PIB indicated that an effective method of protection against ticks is the use of appropriate protective clothing equipped with elements soaked in proper insect repellents. The presentation of CIOP-PIB aroused great interest among the participants of the Colloquium.

¹⁰ For more information please visit the website: <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/prewencja/wypadki-przy-pracy-rolniczej/statystyka-wypadkow-w-rolnictwie/>, access 21.10.2019.

The papers in panel 4 addressed the issue of disability and returning to work in agriculture. One of them concerned the epidemiological temporary disability among employees of the agricultural sector in Andalusia and actions taken by institutions to enable employees to return to work. The problem of long exposure to the sun during work in agriculture and preventive actions that may limit the occurrence of skin cancer as an occupational disease of farmers were also presented. The German Insurance Institution for Agriculture, Forestry and Horticulture (SVLFG) presented the conclusions of the GENESIS-UV measurement campaign aimed at checking the impact of sun exposure on people working in agriculture, forestry, and horticulture. The above study has identified critical areas of the problem. Its results were used to adapt protective measures for specific areas of activity in various sectors of the economy, which aims to counteract the increase in skin cancer.

Within panel 5, measures to improve the quality of farmers' professional life were discussed. Presented, among others, was a case study and prevention aspects of burnout, as well as the French Suicide Prevention Plan. A representative of the Finnish Social Insurance Institution for Farmers (Finnish: *Maatalousyrittäjien eläkelaitos* – Mela) presented a project to help farmers in a difficult economic and psychological situation, threatened with loss of work capacity. It has been estimated that extreme weather conditions and a strong decline in agricultural profitability have significantly increased the psychological stress to which Finnish farmers are exposed to. In order for this increased stress not to cause farmers to lose their ability to work, the Finnish government decided to introduce a project led by Mel supporting the welfare of farmers. The most important project tool is individual aid for farmers provided by Mel employees and a voucher for expert services. The facility employees help farmers analyze the situation to take the necessary steps to solve the problems. Farmers often need professional help in the event of psychophysical problems because they are too exhausted to be able to seek it themselves. Specialists employed at Mela help in obtaining health care or negotiating financial support for agricultural activities. If the aid is insufficient, the farmer may receive a voucher worth EUR 500 for the purchase of specialist services (psychotherapy or economic counseling) from external specialists.

The last panel was devoted to Vision Zero. During the first part, three papers were presented concerning: a guide to good practices related to the protection of the health and safety of agricultural sector employees, conclusions from the 5-year national intervention program related to agricultural fatalities in Sweden, and the sector health and safety strategy in the Basque Country. The second part of the panel was devoted to activities undertaken by members of the ISSA International Section for Prevention in Agriculture as part of the implementation of the Zero Vision Strategy in the agricultural sector. Representatives of the Finnish Agricultural Social Insurance Institution (Mela), the

French Agricultural Mutual Social Assistance Fund (MSA), the German Insurance Institution for Agriculture, Forestry and Horticulture, (SVLFG) and the Polish Agricultural Social Insurance Fund (KRUS) presented their activities. The joint presentation paid particular attention to: Finnish preventive games for children on a farm, a French occupational health and safety plan prepared for agricultural workers and individual farmers, German information brochures explaining the application of the right principles during individual activities on the farm, and the Polish promotional campaign for preventive examinations “Take care of yourself in time” addressed to farmers and their families.

As part of presenting the possibilities of applying the principles of health and safety at work in the agricultural sector enterprises in Spain, the University of Cordoba organized a technical visit to the DCOOP company dealing in the production of olives and olive products, and in the vineyard Montilla-Moriles. Colloquium participants learned about new technologies, improvements, and security for people working directly in these enterprises/farms.

Summary of the Colloquium

The 39th International Colloquium of the International Section of ISSA for Agricultural Prevention presented the opportunity to learn about the latest achievements and good practices in the field of agricultural prevention. Participants gained multi-faceted, valuable knowledge about the practical implementation of Vision Zero. Participation in the event was also a great opportunity to promote the scientific achievements of individual institutions, it was also a platform for the exchange of implemented technical solutions on the international arena.

Activities of the ISSA Agriculture Section

In order to implement the three elements of Vision Zero, i.e. safety, health, and well-being, into everyday practice, the ISSA Agriculture Section has developed, with the participation of experts from the Section Advisory Board, two Vision Zero guides – for individual farmers and agricultural enterprises.

They will be a useful tool that will help farmers and employees of agricultural enterprises to ensure safe working conditions, health and well-being of people working on farms. Guides are available on the Vision Zero website. They contain simple questions and answers within each of the 7 Golden Rules to facilitate a systemic approach to their application.

The Vision Zero strategy described in the guidebooks is supposed to make farmers, employers, and employees of the agricultural sector aware of the great role of taking preventive measures in agricultural work. The application of the developed principles has an impact on reducing the number of accidents at work and occupational diseases.

The main task of the ISSA Agriculture Section is the comprehensive protection of human health and life.

Bottom line: safe working conditions mean healthier societies and a better economic condition of farms and enterprises.

Literature

1. International Social Security Association, www.issa.int, access 21.10.2019.
2. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Broszura: Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Informacje podstawowe 2016*, s. 19, <https://www.krus.gov.pl/wydawnictwa/informacje-podstawowe-o-krus/>, access 21.10.2019.
3. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspolpraca-z-zagranica/sekcja-rolnictwa-issa/, access 21.10.2019.
4. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/wspolpraca-z-zagranica/krus-partnerem-wizji-zero/>, access 21.10.2019.
5. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, <https://www.krus.gov.pl/zadania-krus/prewencja/wypadki-przy-pracy-rolniczej/statystyka-wypadkow-w-rolnictwie/>, access 21.10.2019.
6. Oficjalna strona 39. Międzynarodowego Kolokwium pt. „Wizja Zero – Światowa Strategia Prewencji w Rolnictwie”, www.uco.es/issacordoba/en/, access 21.10.2019.
7. Vision Zero, <http://visionzero.global/join-us>, access 21.10.2019.
8. Zespół ds. projektów i współpracy międzynarodowej, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Strategia „Wizja Zero” Międzynarodowego Stowarzyszenia Zabezpieczenia Społecznego (ISSA) – droga do kompleksowej ochrony życia i zdrowia w pracy*, “Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2017, nr 62.

**Recenzenci materiałów opublikowanych w kwartalnych wydaniach
„Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia”
z 2016–2017 r.**

dr hab. Jerzy Bieluk (prof. UWB), prof. dr hab. Roman Budzinowski, dr Aleksandra Chlebicka, prof. dr hab. Paweł Czechowski, dr Ryszard Droba (prof. WSAS), dr Piotr Gołasa, dr inż. Ewa Jaska, dr hab. Beata Jeżyńska (prof. UMCS), prof. dr hab. Irena Jędrzejczyk, Marcin Józefaciuk, dr Erich Koch, dr n. med. Marek Kos, dr n. med. Andrzej Kosiniak-Kamysz, dr hab. Anna Kosut, prof. dr hab. Andrzej Kowalski, dr hab. Sylwester Kozak (prof. SGGW), dr Monika Król, dr hab. Teresa Kurowska, prof. dr hab. n. med. Jolanta Kujawa, dr Przemysław Litwiniuk, dr n. med. Robert Liana, dr hab. Dorota Łobos-Kotowska (prof. UŚ), dr Krzysztof Łyskawa, dr Adam Majchrzak, dr Agata Marcysiak, dr hab. Anna Matuszczak (prof. UEP), dr Wojciech Nagel, prof. dr hab. n. med. Alfred Owoc, dr hab. Radosław Pacud, dr inż. Agnieszka Parlińska, dr Sylwia Pieńkowska-Kamieniecka, prof. dr hab. Marian Podstawka, dr Damian Puślecki, prof. dr hab. Wanda Sułkowska, dr hab. Bogumił Szmulik, dr Damian Walczak, dr Adam Wasilewski, dr hab. n. med. Anna Wilmowska-Pietruszyńska (prof. UR), dr hab. n. med. Andrzej Wojtyła (prof. PWSZ), prof. dr hab. Maciej Żukowski

Informacje dla autorów

- 1) Redakcja zaprasza do publikowania artykułów dotyczących ubezpieczeń w rolnictwie, przyjmując do druku wyłącznie wcześniej nieopublikowane nowe opracowania.
- 2) Autorów prosimy o nadsyłanie materiałów o objętości maksimum do 40 tys. znaków, za pośrednictwem poczty elektronicznej. W szczególnie uzasadnionych przypadkach, kierując się wartością opracowania, dopuszczone będzie opracowanie zawierające większą liczbę znaków. Elementy graficzne opracowania (tabele, wykresy, rysunki) prosimy załączyć w odrębnych plikach, w celu możliwości dokonania korekt edytorskich.
- 3) Artykuł powinien zawierać streszczenie w języku polskim i angielskim (do 1,3 tys. znaków) zawierające cele i tezy opracowania, oraz notę o Autorze.
- 4) Anonimowość Autora jest zachowana poprzez zawarcie jego danych osobowych: nazwiska, adresu, wymaganych do zawarcia umowy o dzieło, oraz krótkiej informacji zawodowej – w oddzielnie dołączonym pliku.
- 5) Artykuł podlega recenzji i opracowaniu redakcyjnemu. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania skrótów, zmiany tytułów i śródtytułów.
- 6) Honoraria autorskie są wypłacane za materiały, które uzyskały pozytywną ocenę recenzentów.

Dodatkowych informacji udzielimy telefonicznie
pod numerami: 22 592–66–88, 22 592–66–86, 22 592–64–05
lub odpowiemy na e-mail wysłany pod adresem:
kwartalnik@krus.gov.pl

